

Ülikoolilt Tartu linnale: sotsiaaltöö-teemaliste
üliõpilasuurimuste kogumik I

Tartu 2004

Tartu Ülikooli Kirjastus

www.tyk.ee

Tartu üliõpilaste kavatsused perekonna loomise suhtes

Kairi Kasearu (1980) on sotsioloogiadoktorant Tartu Ülikoolis. Ta on 2002. aastal kaitsnud Tartu Ülikoolis BA kraadi ja 2004. aastal MA kraadi sotsioloogia erialal ning õppis 2002-2004 külalistudengina Konstanzi Ülikoolis Saksamaal. Uurimisvaldkonnaks on perekonnasotsioloogia – perekonna sündmuste muutumine ühiskondlikus kontekstis ning täpsemalt kooseluvormid ja nende sotsiaalsed ning psühholoogilised mõjutegurid. E-post: kairikasearu@hotmail.com

Tartu tänavapildis on suur osakaal noortel inimestel, paljudki neist on üliõpilased, seega asjata ei kutsuta Tartut ülikoolilinnaks. Võib väita, et üliõpilased moodustavad linnaelanikkonna seas omaette sihtgrupi oma väärtuste ja elustiiliga. Üliõpilaste ootused ja hoiakud elusündmuste osas on eeldatavalt teistsugused kui keskmisel kodanikul. *Antud artiklis analüüsitakse Tartu asuvate ülikoolide tudengite hoiakuid pere loomise ja abiellumise suhtes.* Üliõpilaste abielulised hoiakud ja käitumine erineb nende eakaaslaste omast, seda tänu pikemale haridusteele ja teistsugusele suhtlusringkonnale. Varasemad uurimused on näidanud, et pikem haridustee seostub hilisema abiellumisvanusega, kuigi siinkohal on oluline märkida, et enamus indiviide abiellub siiski lühikese ajajooksul peale kõrghariduse omandamist (Thornton, Axinn & Teachman, 1995; Titma, 1999). Teisalt kõrgharidust omandavad noored on just raskema valiku ees – kas luua perekond või keskenduda edasisele karjäärile ja sotsiaalse positsiooni tugevdamisele. Antud otsuse muudab keerukamaks asjaolu, et üliõpilased on oma edukuse nimel rohkem aega ja ressursse kulutanud, mis nüüd vajavad tagasi teenimist.

Artikli empiirilise alusena on kasutatud 2001. aasta novembris Tartu Ülikooli perekonnauurimise rühma poolt Tartu Ülikooli ja Eesti Põllumajandusülikooli üliõpilaste hulgas läbi viidud abielu ja kooselu ideaaliga seotud väärtushinnangute uuringu andmestikku “Tartu Üliõpilased 2001”. Antud uuring on modifikatsioon uurimisrühma varasematest üliõpilaskonna uuringute küsimustikke ning käesolevas artiklis on varasemaid tulemusi kasutatud võrdlevate andmetena.

Muutused eestlaste perekonnaloomes. Viimase dekaadi jooksul on toimunud nähtavad muutused eestlaste demograafilises käitumises. Ühelt poolt on registreerimata kooselude osakaal kasvanud, mis väljendub ka abielude sõlmimise vähenemises. Sellega seoses on ka väljaspool abielu sündinud laste arv kasvanud, lisaks sellele on peresündmused nihkunud hilisemasse vanusesse (täpsemalt vaata Hansson, 2000; Kelam, 2001; Kutsar & Tiit, 2002; Tiit, 2003; Kasearu, 2004). Muutused ei hõlma kogu elanikkonda, vaid on iseloomulikud teatud vanusgruppidele. Viimase rahva- ja eluruumide loenduse andmetele põhinedes on vabaabielu enim levinud 25-29-aastaste meeste ja 20-24-aastaste naiste seas (Statistikaamet, 2002).

Statistikas väljenduvad numbrid ei seleta aga lahti muutuste põhjuseid, seetõttu on mõttekam keskenduda sotsioloogilistele uurimustele. Mitmetel juhtudel on Eestis abielulisi hoiakuid uuritud üliõpilaste näitel. Varasemad üliõpilaste hulgas läbiviidud uurimused annavad hea võrdleva konteksti analüüsitavale valimile. Üks esimesi perekonna väärtushoiakuid mõõtvaid uurimisi viidi läbi Koemetsa poolt 1965-1970. aastatel Tartu, Nõo ja Tallinna abiturientide hulgas. Antud ajastu noored pidasid tähtsaks partnerite emotsionaalseid suhteid ja perekonna loomise põhjusena asetati esimesele kohale soov olla koos armastatud inimesega (Koemets, 1972). 1970. aastatel olid traditsioonilised perekonnaga seotud väärtused kõrgelt hinnatud ka Tartu Riikliku Ülikooli üliõpilaste poolt, kuid samas aktsepteeriti ka registreerimata kooselu (Koppel, 1971). Järgneval kümnendil määras üliõpilaste elulaadi nende abielulisus. Ligikaudu 40% lõpukursuste üliõpilastest oli 1980ndate aastate teisel poolel abielus ja nendest enam kui

pooltel olid lapsed (Titma & Kenkmann, 1988). Seega kui üliõpilaste käitumises väljendus veel traditsiooniline abielul põhineva perekonna loomine, siis üliõpilaste hoiakud muutusid vabameelsemaks. Keskmise Tartu Ülikooli tudeng oli 1989. aastal abielu ja seksuaalsuhteid puudutavates küsimustes küllaltki vabameelne ja romantiline. Küsitletud tudengitest üks kolmandik pooldas registreeritud abielu, 8% vabaabielu ja üle poolte ei näinud neil vahet (Hinno, 1990). Sellist muutust väärtushoiakutes võib põhjendada antud perioodil nii ülikoolis kui ka ühiskonnas levinud vabamate tuulte ja lääneriikidega suhtlemise tihenemisega. Antud hoiakuline muutus võimaldas aset leidnud kiireid muutusi eestlaste pereloomelises käitumises 1990. aastatel. 1996. aastal Tallinna Pedagoogikaülikooli poolt läbi viidud üliõpilaste küsitlus näitas, et üliõpilased pidasid oma üldistes hoiakutes vabaabielu võrdväärseks abieluga, või isegi eelistatavamaks (Rüütel, Elenurm, Kutsar & Uljas, 1998).

Milline on Tartu üliõpilane 21. sajandil? 2001. aastal läbi viidud uurimuses küsitleti 336 tudengit TÜ üheksast ja EPMÜ kuuest erinevast teaduskonnast, lisaks sattus valimisse ka kaheksa noormeest Tartu Kõrgemast Lennukolledžist. Küsitletute hulgas oli rohkem nais- kui meesüliõpilasi vastavalt siis 58,8 ja 41,2 protsenti. Antud sooline jaotuvus tuleneb ühelt poolt neidude suuremast esindatusest ülikoolis. Valimi soolist jaotuvust püüti küll tasakaalustada ja seetõttu valiti valimisse teadlikult füüsika eriala õppivad tudengid. Küsitletud tudengite keskmine vanus oli kaksikümmend ja pool eluaastat, üks neljandik vastanutest oli jõudnud kolmandale kursusele, kuid alla poolte olid esmakursuslased, kelle pürgimine kõrghariduse omandamise poole oli alles algusfaasis. Tartus õppivatest küsitletud tudengitest kümme protsenti oli pärit Tallinnast, kuid põhilise üliõpilaskonna moodustasid teistest suurematest linnadest pärit tudengid. Maapiirkondadest ja alevitest ning väikelinnadest Tartusse õppima asunuid oli pool küsitletutest. Samas ilmnes oluline seos varasema elukoha ja ülikooli vahel. Ootuspäraselt eelistasid maapiirkondadest pärit noored õppida pigem Põllumajandusülikoolis ja linnadest pärit noored eelistavad Tartu Ülikooli poolt pakutavaid erialasid.

Tartus õppiv keskmine üliõpilane elas pigem omaette elamispinnal, ühiselamus elas alla ühe viiendiku küsitletutest. Koos vanematega elavaid noori oli 28 protsenti, eraldi seisva väikse rühma moodustasid ka need tudengid, kes elasid koos partneri vanematega või siis sugulaste-tuttavate juures.

Võrreldes teiste tudengitega hindas üks neljandik vastanutest oma majanduslikku olukorda väga heaks, suur enamus leidis, et nad tulevad toime ja kolm protsenti oli neid kes väitis, et nad elavad puuduses. Majanduslik olukord sõltus tugevalt elukohast. Vanemate kodus või omaette elamispinnal elavate tudengite hulgas oli rohkem neid, kes pidasid ennast majanduslikult hästi hakkama saavate tudengite hulka kuuluvaks.

Üliõpilaste keskmine vanus iseloomustab ka seda, miks küsitletute hulgas oli abielus olevaid tudengeid alla viie protsendi, siiski kui arvesse võtta ka registreerimata kooselud, siis ilmnes, et 28% tudengitest elas partneriga koos ja 4,5% tudengitest olid lapsevanemad.

Tartu üliõpilaste väärtushoiakud perekonna loomise osas. Perekonna elu alustamine on üks tähtsatest sammudest noore inimese elus ja enamasti esimesed tõsisemad katsetused perekonna loomise osas toimuvad kahekümnendate eluaastate alguses ehk siis kõrgharidust omandavate isikute puhul ülikoolis õppimise ajal. Üliõpilased leidsid, et kooselu partneriga tuleks alustada keskmiselt meestel 23,4 eluaastaselt ja naistel 21,7 eluaastaselt, abiellumiseks peetakse mehe puhul optimaalseks 26,4 ja naise puhul 24,3 eluaastat. Antud paariaastalist erinevust kooselu alustamise ja abiellusõlmimise vanuse vahel saab põhjendada ühiskonnas levinud arusaamaga registreerimata kooselust kui prooviabielust. Enamus tudengeid (80%) leidis, et enne abiellumist on mõttekas tulevase abikaasaga koos elada ja sel viisil katsetada nii

suhte kui ka partneri headust. Sellise optimaalse testimisperioodi pikkuseks pidas 43% tudengitest ühte kuni kahte aastat ja üle ühe kolmandiku leidis, et niinimetatud prooviabielu võiks kesta isegi kauem kui kaks aastat. Kohest abiellumist edasilükkavad põhjused peituvad peamiselt individualistlikes väärtushinnangutes. Üliõpilaste jaoks olid abiellumist edasi lükkavateks teguriteks soov lõpetada enne oma haridustee, kindlustada end majanduslikult ja soetada eluase. Teisalt on üha individualiseeriv ühiskond tekitanud ebakindlust ja seda ka lähedussuhetes. Puudub valmisolek enda lõplikuks sidumiseks kuna kardetakse, et partnerite omavahelised suhted ei ole kindlad. Seega on lihtsam alustada registreerimata kooselu kui abielluda. Kui 1970. aastatel oli peamiseks abiellumise põhjuseks soov olla koos armastatud inimesega, millele järgnes soov luua oma kodu ja kolmandana kasvatada lapsi (Koemets, 1972), siis kolmkümmend aastat hiljem iseloomustasid kaks esimest tegurit registreerimata kooselu alustamist. Laste sündimine perekonda oli muutunud aga oluliseks kooselu registreerimise tõuketeguriks. Tundub, et ühiskonnas on levinud teatav arusaam abielust kui seadusandluse poolt paremini reguleeritud kooseluvormist laste kasvatamisel. Antud väide eeldab, et vastajad on küllaltki hästi teadlikud vabaabielu ja abielu erinevast staatusest riigi õigusloomes. Ilmnes aga, et üks neljandik üliõpilastest oli veendunud, et riik tagab nii abielus kui vabaabielus elavatele indiviididele võrdsed õigused, lisaks neile 11% tudengitest leidis, et nad ei oska antud küsimusele vastata. Üllatavalt väike tundub seega nende üliõpilaste hulk, kes olid teadlikud vabaabielu riiklikust reguleerimatuses. Kui arvestada seda, et tegemist on siiski üliõpilaste kui harituma ja teadlikuma noorte grupiga, siis võib eeldada, et teadmatute hulk kogu nooremaelise elanikkonna hulgas on veelgi suurem. Eeldatavalt selline mitteteadlikus tuleneb osati ka noorusest ja sellest, et antud küsimusega ei olda veel oma isiklikus elus kokku puutunud.

Millist kooseluvormi eelistasid aga küsitatud ise? Varasemad uurimused tudengite seas näitasid, et tolerantsus on registreerimata kooselu suhtes üliõpilaste hulgas alati olnud suhteliselt kõrge. 2001. aasta uurimuses paluti tudengitel valida aga enda jaoks välja sobivaim kooseluvorm. Ilmnes, et üliõpilastest pooled väärtustasid endiselt traditsioonilist abielu, üks kolmandik leidis, et ei ole erilist vahet, kas elatakse vabaabielus või abielus. Registreerimata kooselu eelistajad moodustasid 17% küsitatud üliõpilastest. Naisüliõpilased olid pigem need, kes väärtustasid traditsioonilist abielu rohkem, meestudengid olid aga kooseluvormi tüübi suhtes äraootaval seisukohal ehk siis nende jaoks ei olnud kooselutüüp küsitlemishetkel oluline. Pereloomelises käitumises on lisaks kooseluvormi eelistusele olulisel kohal lapsesaamise soov ja soovitud laste arv. Vaadeldes viimase kolme tudengi uurimuse¹ andmeid, ilmneb, et alates 1990. aastatest on endale soovitud keskmine laste arv kahanenud. Kui 1989. aastal soovis endale 93% küsitatud naisüliõpilastest 3 või enam last, siis 2001. aastal oli keskmine soovitud laste arv 2,3. Samas tuleb rõhutada, et soovitud laste arv on olnud kooseluvormi eelistusest. Ilmnes, et vabaabielu eelistavad tudengid soovisid endale keskmisest vähem lapsi ehk siis 2,1 last. Antud seos kinnitab väidet, et väiksem orienteeritus traditsioonilisel abielul põhinevale perekonnale väljendub ka väiksemas soovitavas laste arvus. Seega ei leia siin kinnitust lähenemine, mille järgi kooselutüüp ise tingib väiksema laste arvu (Rindfuss & VandenHeuvel, 1990; Nock, 1995), vaid hoopis indiviidi laiemast väärtushoiakulisest orientatsioonist tuleneb kogu edasine pereloom. Samuti on Ainsaar ja Oras (2000) täheldanud kodu ja perekonna väärtustamise ja laste arvu vahelist seost.

Kuigi abiellumise eelistamine oli tugevalt seotud üldiste perekondlike väärtustega, siis abielulahutuse puhul erinevused esile ei tulnud. Tudengite hinnangud abielulahutuse osas ei

¹ "Sinu Ideaal" 1989; TÜ üliõpilaskandidaatide perekonnaplaneerimisalane küsitlus 1990; TPÜ tervisekeskuse uuring "Üliõpilane ja tervist" 1996

sõltunud kooseluvormi eelistusest, nimelt nii abielluda kui registreerimata koos elada kavatsevatest tudengitest 82% pidas õigemaks abikaasade vaheliste lahkkelide puhul abielu lahutada. 12,4% väitsid, et lahutusest tuleks hoiduda kui peres kasvavad lapsed ja 5,6% tudengitest leidis, et lahutust peab igal juhul vältima. Seega tundub, et lahutuse mittetoimumiseks on ühiskonnas suhteliselt madalad barjäärid, mis omakorda viitab sellele, et aktsepteeritakse mitmeid monogaamseid suhteid üksteise järel.

Kuigi lääneühiskondades täheldatakse vallaliste üksielavate ja lastetute indiviidide arvu üha suurenevat kasvu, siis antud uurimus seda ei kinnitanud. Ainult üks protsent leidis, et nad ei tahagi kunagi kooselu alustada ja 2,5% ei soovinud endale lapsi. Seega tundub, et perekond on kõrgelt väärtustatud. Ühelt poolt toimub traditsioonilise abielul põhineva lapsiomava perekonna romantiseerimine, teisalt aga eelistatakse algselt elada registreerimata kooselus. Registreerimata kooselu oli üliõpilaste pereloomelises käitumuslikus kavatsuses vaadeldav katseperioodina. Seega abielluma ei tormata ummisjalu vaid tegemist on pigem tugevalt kalkuleeritud otsusega. Seevastu kokku elama asumine toimub lihtsamate kriteeriumite alusel, seda võib eeldada eriti tudengite puhul. Ühisele pinnale elama asumist kirjeldab Trost (1989) kui märkamatu otsustusprotsessi. Algselt jääb üks partneritest teise juurde ööbima, peagi oma elu lihtsustamiseks toob ta kaasa ka osad enda asjad alustades hambaharjast, kuni ajapikku kogu elukorraldus koondub ühe partneri elamispinnale. Üliõpilaspõlves on antud käitumismuster veelgi kergemini järgitav kuna tervet õppimisperioodi vaadeldakse teatud mõttes ajutise seisundina. Paljud tudengid elavad ühiselamus või ajutisel elamispinnal, seega kokkukolimise otsusele jõutakse kergemini kui seda näiteks olukorras, kus vaja oleks soetada ühine eluase. Sellist registreerimata kooselu võib õpingute ajal pidada mugavaks äraolemiseks, mis ei pruugi kunagi viia kahe partneri abiellumiseni. Antud väidet ei saa küll kahjuks empiirilisel tõestada, sest sellekohased uurimused puuduvad. Ilmne on aga, et registreerimata kooselus nähakse suuremat individuaalset vabadust kui seda abielus.

Lõpetuseks võib öelda, et Tartu ülikoolides õppivate tudengite väärtushoiakud ja ootused peresündmuste osas on küll mõjutatud individualistlikest väärtustest, samas aga püütakse kinni hoida traditsioonilisest abielul põhineva perekonna ideaal pildist.

Kirjandus

- Ainsaar, M. & Oras, K., (2000). Laste arvu mõjutavad tegurid Eestis. *Laste- ja perepoliitika Eestis ja Euroopas*. /M. Ainsaar. Rahvastikuminiistri büroo. Tartu: 112-133.
- Hansson, L., (2000). Muutuv perekond Eestis ja euroopas. *Eesti Inimarengu aruanne 2000*: 42-48.
- Hinno, K., (1990). Perekonna- ja seksuaalmoraaliga seotud väärtushinnangute dünaamika üliõpilaste küsitluste põhjal. *Eesti perekond ja perekonnaideaal. Perekonnaprobleemid IX*. 1990: 76-80.
- Kasearu, K., (2004). Perekonna deinstitutionaliseerumine kooseluvormide mitmekesisustumise alusel. Magistritöö Tartu Ülikool.
- Kelam, A., (2001). Eesti perekond ja peresuhted 1990ndatel aastatel. *Mitte ainult võitjatest*. /L. Hansson. Tallinn: 16-34.
- Koemets, E., (1972). Üldharidusliku kooli õpilaste arvamusi abielust. *Perekonnaprobleemid I*. Tartu: 52-56.
- Koppel, E., (1971). Üliõpilaskonna abikaasa- ja perekonnaideaal (Statistiline käsitlus). Diplomitöö Tartu: Tartu Riiklik Ülikool: Matemaatilise statistika ja programmeerimise kateeder.
- Kutsar, D., Tiit, E.-M., (2002). Elutsüklid individuaalses ajas. *Elutingimused Eestis viis aastat hiljem NORBALT II*. /D. Kutsar. Tartu: 7-34.
- Nock, S. L., (1995). A Comparison of Marriages and Cohabiting Relationships. *Journal of Family Issues*. 1995, 16: 53-76.
- Rindfuss, R. R., VandenHeuvel, A., (1990). Cohabitation: A Precursor to Marriage or an Alternative to Being Single? *Population and Development Review*. 1990, 16, 4 :703-726.

- Rüütel, E., Elenurm, T., Kutsar, D & Uljas, J., (1998). Tudengitervis. Andmeid ja näpunäiteid. TPÜ: 27-32.
- Statistikaamet (2002). *2000. aasta rahva ja eluruumide loendus. Perekonnaseis ja sündimus.* /Statistikaamet. Tallinn.
- Thorton, A., Axinn, W.G., Teachman, J.D., (1995). The Influence of School Enrollment and Accumulation on Cohabitation and Marriage in Early Adulthood. *American Sociological Review*, 1995, 60: 762-774.
- Tiit, E.-M., (2003). Eesti pere areng XX sajandi lõpus ja XXI sajandi alguses. *Millist perekonnapoliitikat me vajame?*/D. Kutsar. Tartu Ülikooli Kirjastus. 12-26.
- Titma, M., (1999). Kolmekümneaastaste põlvkonna sotsiaalne portree. Tartu: 157-191.
- Titma, M., Kenkmann, P., (1988) *Meie Üliõpilaskond.* Tartu.
- Trost, J., (1989). Nichteeliche Lebensgemeinschaften. *Handbuch der Familien- und Jugendforschung. Band 1, Familienforschung.* R. Nave-Herz, M. Markefka. Neuwied: Luchterhand. 363-373.

Ennetustöövõimalused raputatud lapse sündroomi puhul

Kaja Ainsalu

Tartu Ülikooli sotsiaaltöö eriala lõpetanud 2004. a., töötab Lastekaitse Liidus teabekorraldajana, kontakt: kaja@lastekaitseliit.ee

Resümees: Autori poolt läbi viidud uurimuses on välja selgitatud raputatud lapse sündroomi (RLS) alaseks ennetustööks vajalik spetsialistide-asutuste võrgustik ja meetodid, mis töötaksid Eesti tingimustes, ning on määratletud potentsiaalsete raputajate sihtgrupp. Lisaks on antud ülevaade 2004. aasta kevadel toimunud RLSi alaseks ennetustööst Eesti sünnitusmajades.

Eesti ühiskonnas on viimastel aastatel hakatud laste väärkohtlemisele üha rohkem tähelepanu pöörama. Üks lapse füüsilise väärkohtlemise vorme - lapse raputamine, mille tagajärjel diagnoositakse lapsel RLS, on meil aga suhteliselt tundmatu. Seda nii spetsialistide kui laste hooldajate (vanemad, vanavanemad, hoidjad jt) hulgas. Tegelikult on RLS väikelaste hulgas levinud füüsilise väärkohtlemise vorm, mis põhjustab tõsiseid arenguhäireid ning sageli on selle tagajärjeks surm.

Mis tingib väikelapse raputamist ja mis on RLS?

Enamik RLSi alaseid uurimusi (vt Shepherd, Sampson 2000; Peinkofer 2002) on leidnud, et lapse nutt ja raputamine on omavahel seotud – peamiselt tingib nutmine imiku raputamist. Tavaliselt nutab normaalne imik päevas erinevatel põhjustel keskmiselt 2-3 tundi, kuid mõnel päeval ja osade laste puhul võib see aeg olla tunduvalt pikem. Ülemäärane nutt võib mõningatel juhtudel kujuneda lapse hooldajatele probleemiks ja viia nad etteplaneerimatu teoni – 5-20 sekundit kestva lapse jõulise raputamiseni, mille peamiseks sooviks on lapse vaigistamine (Talvik *et al.* 2002). Tulenevalt imiku ajuehituse iseärasustest võib alla 2-aastase lapse ägeda raputamise tagajärjena tekkida RLS, mis väljendub erinevate seisunditena - RLSi tavalisteks tagajärgedeks on neuroloogilised kahjustused ning invaliidistumine. Neuroloogilised kahjustused tekitavad hingamis-, magamis- ja söömisraskusi, kõne-, õpi- ning käitumisraskusi, krambihäireid, motoorika kahjustusi, vaimset alaarengut, pimedaks jäämist, koomat, püsivat vegetatiivset seisundit jm häireid (Showers 1999; Peinkofer 2002; Wheeler 2003). 25-30% juhtumitest on ajukahjustus nii sügav, et laps sureb, täielikult paranevad raputatud lastest 10-15% ("Shaken Baby Syndrome" 2003).

RLSi alaseks ennetustöö vajadus tuleneb raputamise tõsistest tagajärgedest ja lapse hooldajate vähesest teadlikkusest lapse raputamise ohtudest ning tema nutuga toimetulematusest (vt Showers 1999).

Uurimismeetod

Bakalaureusetöö esmaseks eesmärgiks oli määratleda Eesti tingimustes toimiv RLSi alane ennetustöövõrgustik ja –meetodid, lisaks selgitada välja potentsiaalsete raputajate sihtgrupp. Teiseseks eesmärgiks oli saada ülevaade, milline oli RLSi alane ennetustöö 2004. a. kevadel Eesti sünnitusmajades. Valimiks valisid eksperdid – esimese eesmärgi puhul kümne erineva valdkonna spetsialistid, kes oma töös puutuvad kokku laste ja peredega ning teise eesmärgi saavutamiseks kõikide Eesti sünnitusmajade (va Narva, kes keeldus uurimuses osalemast) vanemämmaemandad. Uurimisandmete kogumiseks kasutasin kahte meetodit -

poolstruktureeritud intervjuud ekspertidega ning poolstruktureeritud telefoniküsitlust ämmaemandatega. Uurimuse viisin läbi kevadel 2004. Saadud empiirilist materjali analüüsisin kvalitatiivse sisuanalüüsi meetodit kasutades.

Uurimistulemused

Peamiseks lapse raputajaks peeti lapsevanemat ning seda kolmel põhjusel:

- kontrolli kaotus pingelises olukorras, peamiselt lapse nutu tõttu;
- teadmusest, kuna vanem ei tea, millised on lapse raputamise tagajärjed;
- lapse arenguliste iseärasuste mittetundmise tõttu.

Sugude võrdluses peeti emasid tõenäolisemateks raputajateks kui isasid (sh mehi üldisemalt). Põhjused selleks olid järgmised:

- enamiku ajast hoolitseb imiku eest ema;
- ema on hiljuti sünnitanud ja sünnitus tekitab naise organismis erinevaid muutusi, mis võivad väljenduda impulsiivse käitumisena;
- ema on lapse nutu tõttu magamata ja väsinud;
- imiku eest hoolitsemisele lisanduvad majapidamistööd ning muud perekondlikud kohustused, mis tekitavad emale lisapingeid;
- teadmatust raputamise tagajärjedest.

/Emade puhul oleneb lapse raputamine magamusest. Mingil hetkel kaob, et ma hoolin ja armastan oma last, jääb ainult üks mõte - millal ma magada saan. Samal ajal mõeldakse ka teiste pereliikmete peale, et nemad magada saaksid, ema on lapsega koridoris või mujal. Emad on öelnud /.../ võtaks lapsel jalgadest kinni ja lööks vastu seina laiaks /.../ see kõlab nende endi jaoks kohutavalt. Kusjuures need on tegelikult emad, kes armastavad oma lapsi/

Kuigi peamiseks imiku raputajateks peeti emasid, leidsid osad vastanutest, et ka isad/mehed osutuvad lapse raputajateks, kuna:

- nad omavad vähem kasvatusalaseid teadmisi kui naised;
- nende käitumine on naiste käitumisega võrreldes agressiivsem;
- nad on lapse suhtes armukadedad;
- neil puudub info raputamise tagajärjedest.

Oli ka vastajaid, kes avaldasid arvamust, et mehed ei raputa imikuid, kuna neil on imikutega vähene kontakt, sest nad ei ole väikelapse põhihooldajad ja/või nad kardavad väikeste lastega kehalist kontakti luua.

Potentsiaalsete raputajatega tegelevasse ennetusvõrgustikku peeti vajalikuks haarata asutused ja spetsialistid, kes puutuvad otseselt kokku väikelaste ning nende peredega. Seda põhjusel, et meie ressursid preventsiiooni tegemiseks on piiratud ning nende suunamine otse sihtgrupile mõeldud meetmetesse on kõige otstarbekam. Enne lapse sündi pandi Eestis ennetustöö põhirõhk perekoolile, kus peale sünnituseks ettevalmistamise võiks käsitleda ka vanemaks olemise ja lapse kasvatamise erinevaid aspekte. Leiti, et selleks peaks perekooli programm olema sisukam, käsitlema arengupsühholoogiat, perekonna arengufaase, suhtlemispsühholoogiat. Rõhutati, et vanem peaks kindlasti enne sünnitust läbima kursuse või koolituse, kus õpetatakse vanemaoskusi. Peale sündi peeti olulisemaks perearstiinstitutsiooni ja emade toetusgruppe. Uurimusest selgus, et Eesti meditsiinisüsteemis pöörduvad lapsevanemad lapse liigse nutu tõttu esmalt tõenäoliselt perearsti poole. Kahjuks tõdeti, et perearstil ei ole suure töökoormuse tõttu aega tegeleda "väikeste" probleemidega. Sellest lähtuvalt arvati, et vanemate kasvatusalane

nõustamine võiks suuremas osas olla pereõe ülesanne, kuid selgus, et ka see variant ei toimi meil veel kuigi hästi. Väikelaste emadele suunatud toetusgruppide väärtus tulenes võimalusest grupis oma tunnetest rääkida, kogemusi vahetada ja nendest õppida ning leevendada isolatsioonitunnet. Momendil ei ole meil veel sellise suunilusega toetusgruppe.

RLSi ennetamismeetodite puhul rõhutasid intervjuueeritud, et ennetustöös tuleb pigem keskenduda sellele, kuidas lapsevanem saab adekvaatselt reageerida lapse nutule, kuid samaaegselt tuleb neid siiski teavitada ka raputamise tagajärgedest, et raputamist vältida:

/Sõnumis võiks olla mõlemat: mida teha, kui laps nutab ja samas ära tuua raputamise tagajärjed. OK, ma ei raputa, aga miks ma raputada ei tohi? Isik võib-olla ei viitsi edasi mõelda, mis raputamise tagajärjed on. Laps on pärast selline, kui ta ära ei sure. Mitte hirmutada, aga ausalt ära rääkida, et sellel /raputamisel/ on sellised tagajärjed. See, et ära raputa last, ei jõua võib-olla kohale/

Toon siinkohal ära olulisemad ennetustöömeetodid ja põhjendused, mida vastanud välja töid:

- kirjalik infomaterjal – kõige efektiivsem ennetusmeetod, nii rahaliselt kui informatiivselt: kompaktne info, mida saab vanemale koju kaasa anda, kus seda saab korduvalt üle lugeda ja anda tutvumiseks ka teistele lastega kokku puutuvatele inimestele;
- koolitus – eelkõige enne sündi toimuv koolitus lapsevanematele lapse kasvatusküsimuste osas, kuid analoogseid koolitusi vajavad ka lapsehoidjad;
- vestlus vanema ja spetsialisti vahel – luuakse võimalus spetsialistiga antud teemal dialoogi arendada;
- audiovisuaalne materjal (õppefilmid) – hea vahend vanemateni jõudmisel, kuna on väga näitlik;
- emade toetusgrupid.

RLSi alase ennetustöö korraldamises asetati põhiorhk riigile. Riigi peamiste ülesannetena nähti süsteemse lastevanemate koolituse loomist, RLSi alase teabe sisse viimist spetsialistide baasõppekavadesse ning loomulikult nende ja muude tegevuste finantseerimist. Kohaliku omavalitsuse ülesanneteks peeti samuti ennetustegevuse rahalist toetamist, osaliselt ka selle korraldamist ja laste väärkohtlemisalase ennetustegevuse prioriteediks seadmist. Kolmanda sektori rolli nähti ülekaalukalt teenusepakkuja ning probleemile peamise tähelepanuosutajana.

Vanemämmaemandate küsitlemisest selgus, et praegusel ajahetkel ei toimu meie sünnitusmajades konkreetset RLSi alast ennetustööd. Sünnitusmajas informeeritakse vanemaid, peamiselt ema, lapse hooldusest, nutust ja rinnaga toitmisest, raputamise ohtlikkusest enamikes sünnitusmajades ei räägita. Sünnitushaiglates juhatakse vanema(te) tähelepanu raputamise ohtlikkusele siis, kui seal viibides ilmneb lapse jõulise kiigutamise juhtum. Sel juhul informeeritakse raputajat, et imiku äge kiigutamine on ohtlik, raputamise tagajärgedest aga ei räägita. Põhjuseks toodi välja, et sünnitusmajas ei ole mahukaks ennetustööks aega, kuna terve lapsega ollakse sünnitusmajas 2-3 päeva, emad pole peale sünnitust info vastuvõtmiseks valmis ning sünnitusmaja personalil on RLSi kohta vähe teavet. Samuti ei olnud meie sünnitusmajades raputamisalaseid infovoldikuid (va kaks sünnitusmaja), kuid ämmaemandate praktika näitab, et erinevaid kirjalikke jaotusmaterjale on noorele emale lapsega koju minnes väga vaja.

Arutelu

Mina näen Eestis suurt vajadust RLSi alaseks süsteemseks ennetustööks, sest uurimuse tulemusena selgus, et potentsiaalsete raputajate sihtgrupp on väga lai (iga lapsevanem või

lapselapsel kokku puutuv isik) ja nende teadmised lapse raputamise tagajärjedest on spetsialistide hinnangul vähesed. Eestis pole praegusel ajahetkel piisavalt lapsevanematele mõeldud toetavaid teenuseid väikelapse kasvatusküsimumuste osas, nt perekool on liiga sünnituskeskne, puuduvad emade toetusgrupid, pereõdede poolt tehakse liiga vähe kodukülastusi, puuduvad piirkondlikud lastenõuandlad, nõuandetelefonid on sageli tasulised, infovoldikud puuduvad/vähe jne.

Uurimuses ilmnes, et ka spetsialistide teadmised antud valdkonnas on puudulikud – nt väliskirjanduse ja sealsete juhtumite statistika põhjal on laste peamised raputajad mehed; enamik minu poolt intervjuueeritud spetsialistide pidas aga ema lapse potentsiaalsemaks raputajaks. Valede teadmiste taga seisab oht, et olulised ennetusmeetmed suunatakse ainult ühele sihtgrupile, välistades teised (nt mehed). Positiivne on asjaolu, et spetsialistidel on olemas tahtmine läbida käesoleva teemaga seotud koolitusi. Samas tuleb tõdeda, et ainult koolituse saamine ei taga, et saadud teadmisi praktikasse rakendatakse. See tõsiasi ilmnes sünnitusmajades, kus personal oli RLSi alast koolitust saanud, kuid ennetustööd sünnitusmajades ei tehtud. Siit tuleneb otsene vajadus, et laste ja peredega tegelevaid spetsialistide on vaja peale koolitamise ka motiveerida ning toetada RLSi alase info sihtrühmani viimisel. Tuleb tegeleda ka spetsialistide suhtumise muutmisega, et nad hakkaksid teadvustama, milleni lapse nutt võib vanemad viia, et see ei ole vanema jaoks "väike" probleem.

Meil on olemas spetsialistid (nt perearst ja -õde, perekooli läbiviijad) ning asutused, kus ennetustööd alustada (nt perekooli programmi täiendada, beebikoolide baasil luua emade toetusgrupid), kuid need tuleb alles panna RLSi alases ennetustöös efektiivselt tööle. Praeguse RLSi ennetustöö võib kokku võtta ühe respondendi ütlusega:

/Iga maakond, sünnitusmaja teeb praegu omaette, mida ise oluliseks peab. Isetegevuslikul pinnal, mis ei ole kõige lollim, kuid süstemaatiline tegevus puudub/

Ettepanekud

RLSi alase süsteemse ennetustöö alustamiseks teen ettepanekud:

- Eestis tuleb RLSi ennetamisel alustada laste ja peredega kokku puutuvate spetsialistide täiendkoolitusest;
- töötada välja ennetustöökaks vajalikud materjalid ning hakata neid süsteemselt sihtgrupini viima;
- teha perekooli läbiviijatele, sünnitusmaja personalile ja perearstiinstituutsioonis töötajatele kohustuslikuks vanemate informeerimine nutuga toimetulekust ning raputamise ohtlikkusest;
- hakata perekoolide programmi tsentraalselt korraldama ja programmi täiendama, et see keskenduks ka väikelapse kasvatamisele;
- RLSi alane info tuleb lähitulevikus viia sisse erinevate erialade spetsialistide baasõppekavadesse.

Kasutatud kirjandus

Peinkofer, J.R. (2002) *Silenced Angels - The Medical, Legal, and Social Aspects of Shaken Baby Syndrome*, Auburn House

Shaken Baby Syndrome (2003) *Massachusetts Office of Child Care Service*
<http://www.qualitychildcare.org/pdf/RESshakenBabySyndrome.pdf>

Shepherd, J., Sampson, A. (2000) "Don't Shake the baby": Towards a Prevention Strategy. *British Journal of Social Work* 2000, 30, 721-735

Showers, J. (1999) Shaken Baby Syndrome. *SBS Prevention Plus*

<http://www.sbsplus.com/news.htm>

Talvik, I., Vibo, R., Metsvaht, T., Männamaa, M., Jüri, P., Heidmets, L-T., Hämarik, M., Talvik, T. (2002) Raputatud lapse sündroom. *Eesti Arst* 2002, No. 1, 23-29

Wheeler, P. (2003) The Police Investigation of Shaken Baby Syndrome Murders and Assaults in the United Kingdom. *Home Office*

<http://www.homeoffice.gov.uk/docs/shakenbabysyndrome.html>

Läbipõlemissündroomi esinemine sotsiaalhooldajatel Tartu linna ja maakonna lastekodude, üld- ja erihooldekodude hooldajate näitel.

Katrin Maiste lõpetas TÜ sotsiaaltöö eriala 2001. aastal, praegu õpib edasi TÜ sotsiaaltöö magistranduuris ning töötab Eesti Haigekassa tervishoiuspetsialistina. e-aadress: Katrin.Maiste@haigekassa.ee

Kokkuvõte: Uurimustöö eesmärgiks oli välja töötada skaala läbipõlemissündroomi faaside hindamiseks sotsiaalhooldajatel ning uurida läbipõlemissündroomi esinemist Tartu linna ja maakonna lastekodudes, üld- ja erihooldekodudes töötavatel hooldajatel. Olulise tulemusena selgus, et läbipõlemine on seotud oluliselt asutuse asukohaga ning töötajatele võimaldatava täiendkoolituse ja supervisiooniga.

Probleemi olemus

Esmakordselt kirjeldas läbipõlemissündroomi (LPS) Herbert Freudenberg 1974. aastal. Hiljem on järjest enam hakatud läbipõlemisele kui ühele töövõime ja eneseteostuse võimalusi pärssivale tegurile tähelepanu pöörama. Sotsiaaltöö seisukohast on oluline tunda LPS-i olemust ja põhjuslikkust. LPS on seotud ühelt poolt inimese sotsiaalse keskkonna, teisalt tema isiksuslike omadustega. Tundes LPS-i olemust ja geneesi, on sotsiaaltöötajatel ühelt poolt tunduvalt kergem aidata abivajavatel inimestel leida tee tagasi normaalse elurütmi juurde, teisalt vältida teadlikult enese läbipõlemist ja koos sellega töövõime ning elurõõmu kadumist.

LPS-i definitsiooni tõlgendamisel puudub ühtne seisukoht. Kliinilises meditsiinis mõeldakse läbipõlemise all seisundit, millele on iseloomulik üldine pidev väsimus, töö mõistlikkuse tunde kadumine ja küüniliseks muutumine. Erinevalt kliinilisest käsitlusest ei ole sotsiaalvaldkonna uurijad senini üheselt LPS-i mõistet formuleerinud, kuna puudub ühtne seisukoht antud sündroomi sümptomite geneesis. LPS-i uurijad võib jagada tinglikult kaheks koolkonnaks. Ühed seostavad läbipõlemist ainult inimestega töötamisega ja rõhutavad töötaja isikliku kogemuse osatähtsust läbipõlemise tekkes. Teine koolkond väidab, et LPS on tunduvalt laiaulatuslikum mõiste, mis ei ole seotud ainult klienditööga, vaid on üldise tugeva stressiga keskkonna tunnusjooneks. Ameerika psühholoogid Maslach ja Jackson esitasid 1981. aastal LPS-i kolmekriteeriumilise mudeli, mida peetakse siiani üheks täpsemaks ja täiuslikumaks läbipõlemise käsitluseks. Antud mudeli järgi koosneb LPS kolmest kriteeriumist:

- Emotsionaalne kurnatus — seisund, mis on seotud töö ülemäärase psühholoogilise ja emotsionaalse nõudlikkusega. Emotsionaalse kurnatuse puhul on abistaja emotsionaalsed ressursid tunduvalt vähenenud ning prevaleerib tunne, et psühholoogiliselt pole enam midagi anda.
- Depersonalisatsiooni kasv — seisund, mis minimaliseerib soovi tegeleda teiste inimeste probleemidega. Esineb tugev düsfunktsioneerimine kriisisituatsioonis. Depersonalisatsiooni puhul kohtleb abistaja abistatavat kui objekti. Esineb küünilisus ja kalkus klientide ning kolleegide suhtes.
- Eneseteostuse tajumise langus — avaldub (objektiivselt võttes) situatsioonis, kus hoolimata töötaja püüdest saavutada positiivne tulemus oma töös, seda siiski ei saavutata. Töötaja väljendab subjektiivselt negatiivset suhtumist klienti ning tal tekib tunne, et ta ei ole millekski võimeline. Sageli kaasuvad sellega stressi ja depressiooni sümptomid.

Eestis on hakatud järjest enam tähelepanu pöörama sotsiaalhooldusele. Oluliseks peetakse sotsiaalhoolduse kvaliteeti, ja kvaliteeti tagavate hooldajate õpetamist. Et hooldus oleks võimalikult kõrgel tasemel, on vaja lisaks hooldajate koolitusele tähelepanu pöörata

olemasolevatele töötingimustele. Madala tasustamise tõttu ei ole hooldaja töö Eestis eriti populaarne. Suurt psühholoogilist ja ka füüsilist pingutust nõudva töö tõttu moodustavad sotsiaalhooldajad LPS-i ühe riskigrupi. LPS-i tekke uurimine hooldajatel võimaldab selgitada põhjusi, miks hooldus ei ole alati nii kõrgel tasemel kui oleks vaja. Põhjuseks ei pruugi olla ainult puudulik supervisioon või koolitus, vaid probleemid võivad olla tunduvalt isiklikumast laadi.

Varasematel aastatel ei ole Eestis töötavatel sotsiaalhooldajatel LPS-i uuritud. Käesolevas töös lähtuti hüpoteeside püstitamisel arstide (Küünarpuu 1992) ja meditsiiniõdede (Mossin 1998) uurimisel saadud tulemustest.

Andmekogumismeetod ja analüüsimeetod

Käesoleva uurimuse aluseks oli ankeetküsitlus, mis viidi läbi 2001. aasta jaanuaris-veebruaries. Ankeet koosnes kahest osast. Esimene osa oli MBI-E, mis on modifitseeritud 1992. aastal Harri Küünarpuu poolt MBI originaalist. Sarnaselt originaaliga koosneb MBI-E 22 LPS-i kolme kriteeriumi mõõtvast väitest. Igal väite puhul hinnati nii antud väite esinemise sagedust kui ka tugevust 5-pallisel skaalal. Vastajal paluti hinnata väidete esinemise sagedust ja intensiivust viimase aasta lõikes. Teine osa ankeedist oli koostatud autori poolt lähtuvalt töö eesmärgist ja sisaldas üldküsimusi (14 küsimust) respondendi iseloomustamiseks. Küsimustik oli koostatud valikvastustega, milledest tuli respondendil valida õige vastus.

Antud uurimuses kasutati kvantitatiivset analüüsimeetodit. Andmeanalüüsis rakendati andmetöötluspaketti STATISTICA.

Valim

Valim moodustati, lähtudes uurimuse eesmärgist, Tartu linna ja maakonna lastekodudes, üld- ja erihooldekodudes praktilist hooldustööd tegevatest inimestest. Respondendile esitatavaks nõudeks oli, et tema tööpäevast kulub hoolealustega töötamisele vähemalt 75%. Üheteistkümnest Taru linnas ja maakonnas asuvast lastekodust, üld- ja erihooldekodust osalesid uuringus kümne asutuse hooldajad või kasvatajad. Uuritavates asutustes töötas 2001. aasta talvel hooldajana 140 isikut, küsitletud sai 114 isikut. Valimi vähenemise põhjuseks oli kas töötajate puhkusel viibimine või pikemaajaline haigestumine.

Valimit iseloomustavate üldnäitajate analüüsimisel selgus, et kolm aastat tagasi töötas Tartu linna ja maakonna lastekodudes, üld- ja erihooldekodudes hooldajate ning kasvatajatena eelkõige abielus, kesk-eri haridusega 40-50-aastane naisterahvas, kellele antud töökoht oli vähemalt teine. Varasem pikaajalisem töökogemus antud erialal üldiselt puudus, kuid enamuses oldi saadud hooldusalast väljaõpet ja hilisemat täiendkoolitust. Töötati peamiselt normkoormusega. Kasvataja või hooldaja brutopalk jäi vastavalt töökohale 1600-2500 krooni vahele.

Uurimustulemused

Antud töös kasutati ankeedi reliaabluse tõestamiseks kahes erinevas uurimuses läbi viidud MBI-E reliaabluse kontrolli. MBI-E-d on kasutatud arstidel, õpetajatel, juhtivtöötajatel ja meditsiiniõdedel esineva läbipõlemise riski uurimiseks. Kuna kõik nimetatud ametid on seotud klienditööga, ei tehtud antud uuringus eraldi reliaablusuuringut tõestamaks, et MBI-E sobib inimestega tihedat suhtlust nõudvat tööd tegevate töötajatel esineva LPS-i uurimiseks.

LPS-i faaside määramisel lähtuti läbipõlemissündroomi kolmefaasilisest mudelist. Kolmefaasilise mudeliga eristatakse madalat ehk vähest läbipõlemist, keskmist ehk mõõdukat läbipõlemist ja kõrget ehk tugevat läbipõlemist.

LPS-i hindamisskaala (Tabel 1) väljaarvutamisel lähtuti hooldajatel esinevate läbipõlemise kriteeriumide mediaanidest, kvartiilhaardest ja miinimum- ning maksimumskooridest.

Tabel 1. Läbipõlemissündroomi hindamisskaala hooldustöötajatel

Mõõdetav kriteerium	I faas ehk madal läbipõlemine	II faas ehk mõõdukas läbipõlemine	III faas ehk kõrge läbipõlemine
Emotsionaalne kurnatus	9 - 21	22 - 34	≥ 35
Depersonalisatsioon	5 - 9	10 - 14	≥ 15
Eneseteostuse tajumine	≥ 28	18 - 27	8 - 17

Respondentide grupeerimisel baseeruti faasistruktuuri sagedusnäitajatel. Teoreetiliselt peaks vastama kriteeriumide tunnetuslik nivoo sagedusnivoole. Klassikaliseks juhuks loeti, kui kriteeriumi tugevusnäitaja ei erinenud sagedusnäitajast enam kui ühe astme võrra. Kui erinevus oli suurem, loeti juht mitteklassikaliseks. Selle tulemusena jagunesid uuritavad järgmiselt:

- I faasi kuulub kogu valimist 41 isikut ehk 36 %,
- II faasi kuulub 6 isikut ehk 5 %,
- III faasi ei esinenud.

Üle poole valimist (59%) moodustavad aga juhud, kus LPS-i faasisündroom klassikalisel kujul ei ole välja kujunenud. Oma olemuselt kujutavad nad vaheetappe üksikute faaside vahel ja nende analüüsimine võiks selgitada mõningaid põhjuslikke seoseid, mis mõjutavad läbipõlemise arengut.

LPS-i I faasi kuuluvad isikud töötavad eelkõige linnas asuvates asutustes. Enamus LPS-i II faasi jõudnud isikutest töötab maal asuvates asutustes. Samuti töötavad maal nii I faasist II faasi üleminekufaasis kui ka II faasist III faasi üleminekufaasis olevad isikud. LPS-i arengu erinevus ilmnes ka hooldusasutuste tüübist sõltuvalt. LPS-i II faasi klassikalisi juhte lastekodudes töötavate hooldajate hulgas ei esinenud. Hooldekodus töötavate hooldajate hulgas esines lisaks II faasi klassikalistele juhtudele ka üleminekufaas III faasi.

Tulemuste arutelu

Antud uurimuses saadi eneseteostuse mediaan kõrgem võrreldes emotsionaalse kurnatuse ja depersonalisatsiooni mediaanidega, mida võib seostada vajadusega tunda ennast ühiskonnas lugupeetuna ja tajuda oma töös edu. Võib eeldada, et lastekodus töötavatel hooldajatel ja kasvatajatel on eneseteostuse tajumine kõrgem kui hooldekodu hooldajatel. Võttes arvesse motivatsiooni suurendavaid põhjusi (töö eest saadav tasu, töökeskkond jne.) võib öelda, et lastekodus on nad esindatud tunduvalt enam kui hooldekodus — töö on suunatud tulevikku, makstav palk on kõrgem. Hooldekodus töötamisel sõltub eneseteostuse tajumine eelkõige inimesest endast ja põhjusest, miks ta konkreetses asutus töötab. Kahjuks võib arvata, et suur hulk praegu hooldekodudes töötavaid inimesi teevad antud tööd äraelamiseks, sealjuures ei ole eesmärgiks oma hoolealuste heaolu tagamine.

Antud töös selgus, et kuuekümnest küsitatud hooldekodu hooldajast tajus 24 eneseteostust mõõdukal ja neli madalal tasemel. Hooldekodu töötaja ei pruugi tajuda eriti suuri eduelamusi oma töös, kuna töö tulemuseks ei ole mitte hoolealuse integreerumine ühiskonda, vaid paratamatult tema surm. Hooldekodu töötaja ei pruugi selle taustal näha oma töös seda

positiivset osa, mis puudutab inimeste hetkeolukorra parandamist. Kui puudub ühiskondlik tunnustus ja toetus, võib hooldajat vallata mõte, et ta pole piisavalt hea, mis pärsib samuti motivatsiooni. Tunnustuse puudumisel ollakse ülipüüdlilikud, kiputakse võtma endale ületööd. Madal enesehinnang ja koos sellega langenud eneseteostuse tajumine võib olla läbipõlemise tekke üheks põhjuseks.

Millisel kriteeriumil on kõige olulisem osa LPS-i arengus, on praegu veel vaieldav. Käesolevas uurimuses arvestati põhjuslike seoste leidmisel kõiki LPS-i kriteeriume võrdselt. Kriteeriumide tajumise tugevused omavad olulist rolli just läbipõlemise riski määramisel. Kui lähtuda ainult emotsionaalse kurnatuse tasemest ja pöörata teistele kriteeriumidele vähem tähelepanu, ei pruugi saadud tulemus iseloomustada läbipõlemise riski, vaid võib näidata ainult väsimuse või kurnatuse suurust. Samuti jäävad sel juhul tähelepanuta kaks läbipõlemist iseloomustavat kriteeriumi — depersonalisatsioon ja eneseteostuse tajumine.

Uurimuses selgus, et Tartu linna ja maakonna lastekodude ning üld- ja erihooldekodude hooldajatel esinevat läbipõlemise riski mõjutab eelkõige asutuse paiknevus. Maakondades asuvates lastekodudes, üld- ja erihooldekodudes töötavad isikud tajuvad tugevamini võrreldes linna hooldusasutuste töötajatega väsimust oma töö suhtes ning depersonalisatsiooni oma hoolealuste vastu.

Asutuse tüüp võrreldes asutuse asukohaga nii olulist rolli LPS-i arengus ei omanud. Suuremat läbipõlemise riski täheldati vanuritega töötajatel. Vanuritega töö eeldab hooldajatelt sama suurt kannatlikkust ja stressitaluvust kui lastega töötamine. Emotsionaalseid pingeid põhjustab alaline suhtlemine inimestega, kellel esineb sageli psüühilist ebastabiilsust ja ettearvamatut käitumist. Vanuritel täheldatakse huvi suurenemist oma isiklike vajaduste rahuldamise järel, superego tugevnemist. Kuna hooldajatel ei ole aega oma töökoormuse tõttu igale hoolealusele piisavalt tähelepanu pöörata, kipuvad vanurid neid süüdistama. Hoolealustepoolset süüdistamist ei märkinud ükski lastekodu hooldaja, küll aga tajusid seda tugevalt ja sageli hooldekodude hooldajad. Vanuri kriitika hooldaja tööülesannete täitmise kohta võib olla põhjendatud, kuid sageli on see põhjustatud konkreetse vanuri ja tema hooldaja vähesest omavahelisest interaktsioonist. Pidev süüdistamine ja kritiseerimine võib põhjustada hooldaja alateadlikku käitumist viisil, mis oleks hoolealusele meelepärane. Tunnustuse puudumine ja pidev kriitika on üheks läbipõlemise põhjuseks. Kui lisaks puudub võimalus ennast piisavalt välja puhata ja tööst eemale tõmbuda, süveneb emotsionaalne kurnatus ning sellega koos depersonalisatsioon veelgi.

Hooldusasutustes töötavatele inimestele omane suurem kohusetunne ja vastutus oma töö eest. Olulisemaks kui eneseteostust peetakse enesest ja teistest lugupidamist. See on arvatavasti põhjuseks, miks läbipõlenud oli antud valimis väga vähe, kuid emotsionaalselt väsinuid, kellel emotsionaalse kurnatuse tajumine on mõõduka või kõrge tasemega, tunduvad rohkem. Emotsionaalset väsimust tajuvad eelkõige 40-50-aastased, kellele on antud töökoht juba mitmes ja kelle võimalused konkureerida töajuturul on tunduvad väiksemad võrreldes nooremate isikutega.

Olulist rolli omab hooldajatele antav täiendkoolitus, hea, kui sellele lisanduks supervisioon. Kõrgel tasemel ja pidev täiendkoolitus tagab väiksema läbipõlemise riski. Oskus oma olemasolevaid ressursse õigesti kasutada ja õigete töövõtete tundmine aitab tunduvalt vähendada läbipõlemise võimalikku riski.

Et teha kindlaks, kuivõrd on tulemused ametispetsiifilised, oleks vajalik võrrelda käesoleva töö valimi tulemusi ülejäänud maakondade samasuguste asutuste hooldajatega. Samuti on vaja võrrelda riiklikus ja erasektoris töötavaid hooldajaid.

Kuulmispuudega inimeste toimetulekut soodustav sotsiaalhoolekandesüsteem Eestis Tartu Hiie Kooli laste vanemate hinnangul.

Kristiina Vainomäe, lõpetas Tartu Ülikooli Haridusteaduskonna eripedagoogika eriala ning Sotsiaalteaduskonna sotsiaaltöö eriala 2004.a. Hetkel *Humana People to People* vabatahtlik Mosambiigis. Kontakt: kristiina@fwd.ee

Resüme

Antud artikkel põhineb autori bakalaureuse töö (Vainomäe 2004a), mille eesmärgiks oli välja selgitada kuulmispuudega inimeste toimetulekut soodustavad ja takistavad tegurid Eesti sotsiaalhoolekandesüsteemis. Uurimuses osalesid Tartu Hiie Kooli Tartu linna kuulmispuuetega laste kuuljad vanemad. Kuulmispuudega inimeste toimetuleku parendamiseks pakuti välja mitmesuguseid muudatusi Eesti seadusandlusesse toetuste ja teenuste osas, näiteks interneti ja telefoni teenus jt. Suurt vajadust tundsid lapsevanemad pere nõuandja e peretöötaja järele.

Uuritava probleemi ja selle tausta tutvustus.

Uurimustöö aluseks olid läbitöötatud kirjanduse põhjal välja toodud probleemid ja tulemused. Selgus, et puudega lapse sünni või puude tekkimisega varases lapseas lasub perele suur koormus. Võivad kaasneda mitmesugused stressitegurid, nagu arusaamatused sõprade ja sugulaste ringis, majanduslikud raskused jms. Suureks probleemiks on infopuudus, näiteks ei saa vanemad piisavalt teavet lapse puude ja selle iseärasuste kohta. Siinkohal vajavad vanemad rohkem abi professionaalide poolt – meditsiinitöötajad, sotsiaaltöötajad, nõustajad jt. Tihti tegelevad vanemad puude endaga, mitte aga lapsele sobivate arengutingimuste loomisega. Otsitakse abi arstidelt ja ravitsejatelt, lootuses, et tegemist on haigusega, mis varsti möödub. Tegelikult peaks kriisis perega töötajad tegelema rohkem pere nõustamisega, aitama peret toimetulekumustrite, -strateegiaid ja mehhanismide otsingul. Teoreetilise kirjanduse põhjal võib öelda, et peretöötajad peaksid keskenduma pere tugevatele külgedele, et pere saaks iseseisvalt hakkama puudega seotud toimetuleku raskustega. Pere toimivasse funktsioneerimisse võiks kaasata kõik pereliikmed. Kindlasti ei tohiks puudega lapsega tegeleda ainult üks isik, mis võib tekitada puudega lapsele lisapingeid, sest ta tunneb ennast tõrjutuna (Vainomäe 2004b).

Uurimus rajaneb Wimani (1990) toimetuleku käsitlusel. Toimetuleku eeltingimused on: võimed, motiivid, teadmised, oskused ja vilumused ning võimalused. Esimesed neli iseloomustavad inimese toimetulekukompetentsust ning viimane kujutab keskkonnafaktorit. Kui mõni eeltingimustest on täitmata või puudulik, ilmnevad inimesel toimetulekuprobleemid ning siinjuures võiks sekkuda sotsiaalhoolekandesüsteem. Lähtuvalt kirjandusest keskendus töö uurimuse osa kuulmispuudega lapse ja tema perekonna toimetulekut toetava sotsiaalsüsteemi analüüsimisele ning püüti vastust leida järgmistele küsimustele. Kuidas hindavad kuulmispuudega lapse vanemad kehtivat sotsiaalsüsteemi Eestis? Millistest sotsiaaltoetustest ja –teenustest tunnevad vanemad puudust?

Eesmärgi ja ülesannete püstitus.

Uurimuse eesmärgiks oli välja selgitada kuulmispuudega inimeste toimetulekut soodustavad ja takistavad tegurid Eesti sotsiaalhoolekandesüsteemis. Eesmärgi saavutamiseks püstitati järgmised ülesanded:

- Anda ülevaade puudega inimeste toimetulekut toetavast seadusandlusest (s.h sotsiaaltoetused ja –teenused).
- Tutvustada erinevaid kuulmispuudega lapse pere toimetuleku mehhanisme.

- Selgitada ja analüüsida lastevanemate arvamuste põhjal kuulmispuudega lapse pere toimetulekut toetava abi (toetused, teenused ja abivahendid) võimalusi ning teha uusi ettepanekuid sotsiaalsüsteemi täiendamiseks.

Meetod

Katseisikud Intervjueeritavateks olid valitud Tartu Hiie Kooli Tartu linna kuulmispuudega laste kuuljad vanemad. Kuuljate perekonna valiku puhul oli arvestatud põhjusega, et kuuljatel vanematel ja kuulmispuudega lastel esineb rohkem toimetuleku probleeme kui kurtide vanematel ja kuulmispuudega lastel vahel (Богданова 2002: 97-99). Vastavalt respondentide valiku kriteeriumitele jäi valimi gruppi 23 lapsevanemat/perekonda. Nendest vestlusele nõustus tulema 19 respondenti.

Mõõtvahendid. Antud kvalitatiivse uurimuse puhul kasutati autori poolt koostatud poolstruktureeritud vabade vastustega süvaintervjuud. Seoses EV Isikuandmete kaitse seadusega (RT I 2003, 26, 158) puudus võimalus lastevanematega otse kontakteeruda. Selleks oli vaja kõigepealt koostada lastevanematele e respondentidele kiri palvega võtta osa antud uurimusest ning seejärel tekkis võimalus kohtumiseks.

Protseduur. Uurimus oli läbi viidud Tartu linnas. Intervjueeritavate leidmiseks kasutati Tartu Linnavalitsuse sotsiaalabi osakonna ja Tartu Hiie Kooli abi. Intervjuud toimusid vastajatele sobivas kohas ning kellaajal. Kohtumiste pikkus varieerus respondendi aja võimalusest, kuid keskmiselt 45 minutit. Vestlused salvestati ning kirjutati hiljem lindilt maha. Intervjuude osas kasutati põhistatud teooria meetodit (Charmaz 2002: 675-694). Põhistatud teooria nõuab, et uurija kontrolliks andmete kogumist ja analüüsimist ning see annab uurijale suurema analüütilise kontrolli terve materjali üle. Kvalitatiivses intervjuus sisalduv teave fikseeriti ning süstematiseeriti teatavate märksõnade e koodide alla. Analüüs teostati koodide järgi.

Tulemused ja arutelu

Kasutades autori bakalaureusetöös (Vainomäe 2004a) esitatud teoreetilise ja uurimusliku osa tulemusi keskendutakse arutelus järgnevatele temadele: toimetulek kuulmispuudega, ettepanekud teenuste ja toetuste täiendamise osas.

Autori arvates on Lazaruse ja Folkman'i stressi toimetuleku mudel (Maes & Leventhal & Ridder 1996: 229-230) kohandatav Eesti oludesse ning võib aidata oluliselt kaasa kuulmispuudega inimeste rehabilitatsiooniprotsessis. Mudelis on kesksel kohal kuulmispuudega lapse perekond, kes puude diagnoosimisele järgneval perioodil peab hindama puudega seotud takistusi. Perekonda mõjutavad selles staadiumis mitmed aspektid, nagu puude omadused, keskkond ning erinevad elu sündmused. Perekonna hindamisprotsessile järgneb toimetulekukompetentsus, mis koosneb psühholoogilistest, sotsiaalsetest ja füüsilistest faktoritest. Toimetulekukompetentsust rõhutas ka Wiman (1990: 42), kes pakkus välja toimetuleku eeltingimused: võimed, motiivid, teadmised, oskused ja vilumused ning võimalused. Viimane faktor rõhutas keskkonna tingimust, ülejäänud toimetulekukompetentsust. Seejuures rõhutas Wiman, et inimese toimetulematuse ei ole selle inimese või tema keskkonna tagajärg, vaid inimese mõni eeltingimus on täitmata. Antud töö autor nõustub Wimani mõtetega. Eesti sotsiaalhoolekande abistamise struktuurid peaks olema suunatud inimese toimetuleku eeltingimuste realiseerimisele. Näiteks tuleks puudega laste vanematel arendada nende võimeid ning anda vajalikud teadmised, oskused ja vilumused, et lapsevanem suudaks kohaneda ning toime tulla lapse puudest tingitud kriisiga. Uurimuses tuli välja, et lastevanemad ei ole rahul

Eestis kehtiva sotsiaalhoolekandesüsteemiga aga samas pakkusid nad omalt poolt uuenduslikke seadusemuudatusi, et luua efektiivsem sotsiaalsüsteem.

Calderon & Greeberg (1999) kasutasid Lazaruse ja Folkman'i stressi toimetuleku mudelit ning suunasid tähelepanu asjaolule, et lisaks spetsialistide varasele sekkumisele tuleb jätkata tööd perega ka edaspidi. Nagu ka antud uurimusest nähtus pakkusid enamuse kuulmispuudega laste vanematest välja, et nad vajavad nõustajat või toetajat kogu lapse kasvatamise ja õpetamise perioodil. Perekonnas, kus kasvab kuulmispuudega laps ei ole probleemid ühekordsed, need korduvad ning muutuvad vastavalt lapse eale.

Võttes arvesse eelnevate autorite arutlusi on oluline kuulmispuudega laste vanemate puhul arvestada järgnevate aspektidega. Esiteks sõltub toimetulek inimesest endast ning seejärel keskkonnast. Teiseks võiks veelkord rõhutada kuulmispuudega laste vanemate abistamise jätkusuutlikku ideed. Kirjanduse ja uurimistulemuste põhjal leidis kinnistust, et peretöös on oluline arendada vanemate sotsiaalset võrgustikku. Siin on mõeldud eelkõige teisi lapsevanemaid, kellel on samasugune mure. Uurimuse põhjal võib välja tuua, et üle poole vanematest pooldasid lastevanemate toetusgrupi ideed.

Autori bakalaureusetöö (Vainomäe 2004b) kirjanduse ja uurimustulemuste põhjal leidis kinnistust, et kriisis perega töötaja peaks tegelema rohkem pere nõustamisega, toetama peret efektiivsete toimetulekumustrite, -strateegiatega ja mehhanismide otsinguil. Peretöötajad peaksid keskenduma pere tugevatele külgedele, et pere saaks iseseisvalt hakkama puudega seotud toimetuleku raskustega. Enamuse uurimuses osalenud kuulmispuudega laste vanematest tundsid puudust pere nõuandjast ja toetajast pakkudes pere toimetulekut toetava faktorina nõustamisteenust.

Iseseisva toimetuleku parandamiseks on puudega inimeste sotsiaaltoetusi järjest enam seostatud rehabiliteerimisega. Puudega inimeste rehabiliteerimise eesmärk on õpetada inimene tema muutunud olukorras ise toime tulema. Eestis on viimasel ajal puudega inimestele hakatud koostama rehabilitatsiooniplaane, mis peaks kindlustama multiprofessionaalse hindamise ja inimese võimete igakülgse arendamise, et kindlustada parem toimetulek. Uurimustöös osalenud enamuse lapsevanemad arvasid, et rehabilitatsiooniplaan ei toimi, kuna praktilises elus seda lapse arendamisel ei kasutata.

Riikliku hoolekandeprogrammi "Laste ja erivajadustega inimeste hoolekande programm aastateks 2004-2006" (EV Sotsiaalministeerium 2004) üks neljast ülesandest on aidata puudega lastel ja nende perekonnal kohaneda ümbritseva keskkonnaga. Selle eesmärgi realiseerimiseks märgitud osad tegevused leidsid toetust ka antud uurimuses osalenud kuulmispuudega lastevanemate arvamuste poolt. Enamuse vanemad nägid peret toetava isikuna tugiisikut või abistajat. Igapäeva toimetulekuoskuste arendamise treeningute korraldamine leidis positiivse vastukaja ühe respondendi poolt, kes arvas, et kuulmispuudega lapse toimetuleku arendamiseks oleks vaja läbi viia lastele toimetuleku oskusi arendavaid gruppe. Autori arvates on toetusgruppide idee hea ning vajab rohkem tutvustamist.

Kvalitatiivse uurimuse põhjal võib välja tuua järgmised ettepanekud puudega inimeste sotsiaaltoetuste ja -teenuste arendamise osas, mis kõik aitaksid oluliselt kaasa kuulmispuudega inimese toimetuleku parandamisele Eesti sotsiaalhoolekandesüsteemis. Kõige rohkem pakuti järgmisi toetusi ja teenuseid: transporditoetus, telefoni teenus, interneti teenus, lastevanemate toetusgrupp ja sooduspiletid (kino, teater jne). Märkimist leidsid toetused ja teenused, mida pered varem kasutasid ning millest nüüd puudust tundsid, näiteks autokindlustuse kompensatsioon ja täiendavad sõidusoodustused. Selles osas tundsid puudust 1-4. klassi laste vanemad, kuna see oli seotud lapse kooli ja koju toomisega.

Toetuste ja teenuste vajadus varieerus vanuseti. 1-4. klassi enamus lapsevanematest tundsid vajadust täiendavate transporditoetuste järele. Samal ajal kui 5-10. klassi enamus kuulmispuudega laste vanematest huvitusid interneti ja lastevanemate toetusgrupi teenusest. Telefoni teenuses nägid lapsevanemad abi puudega lapse järelvalves (mobiiltelefoni sõnumite saatmise osas). Kuulmispuudega lapse vanemale annaks see kindlustunde kui ta teab kus laps hetkel viibib. Lisaks pakuti laste varustamist arvutitega, kuna see on kuulmisaparaatide kõrval teine oluline suhtlusvahend kuulmisvaegusega lastel. Kuulmispuudega laste noortekeskuse ja päevakeskuse ideed pakkusid välja mõned respondendid. Pöörati tähelepanu asjaolule, et kuulmispuudega lapse kuuljad vanemad tahavad vahepeal lastest pisut puhata. Samuti toonitati laste vaba aja sisustamist, kus kuulmispuudega laps saaks olla omasuguste keskel. Enamus lapsevanemaid pidasid ühingulist tegevust tähtsaks osaks puudega lapsele osutatavate toetuste osas, kuna läbi ühingu oli võimalik osa võtta lastelaagritest. Arenguveestluse ning kutsenõustamise teenust pooldasid alla poole lastevanematest.

Abivahendite osas kasutasid kõikide respondentide lapsed kuuldeaparaate. Äratus- ja uksekella ning muude alarmide vastu tundsid huvi pooled respondendid. Tehti ettepanekuid, et abivahendite kohta võiks olla info internetis, mis sisaldaks toodete seletusi ja nimetusi ning sihtgrupi kirjeldust, kellele need abivahendid on mõeldud.

Lähtudes eelpool nimetatud Lazaruse ja Folkman'i stressi toimetuleku mudelist on lastevanemate poolt väljapakutud teenused suunatud nende sotsiaalse, psühholoogilise ja füüsilise toimetuleku parandamisele. Näiteks aitaks psühholoogilist toimetulekut parandada lastevanemate toetusgrupp, nõustaja, tugiisik jms. Sotsiaalset toimetulekut soodustaks telefoni teenus, sooduspiletid ning laste vaba aja veetmise võimalused. Füüsilise toimetuleku parandamisele aitavad kaasa täiendavad transporditoetused. Kõik nimetatud toimetulekuvaldkonnad on omavahel seotud.

Kokkuvõtvalt võiks öelda, et kuulmispuudega laste vanemad tahavad olla võimalikult iseseisvad ning vähe sõltuvad sotsiaalabi süsteemist. Ühelt poolt nad küll vajavad abi ja toetust aga teiselt poolt nad ei soovi "sildistamist". Sotsiaalhoolekandesüsteem peaks tegelema abivajaja inimese ressursside leidmisega, arendamisega ning toetavate teenuste pakkumisega.

Järelsõna

Eelpool kirjeldatud uurimuse käigus leiti erinevaid kuulmispuudega inimeste toimetulekut soodustavaid ja takistavaid tegureid Tartu linna kuulmispuudega laste kuuljate vanemate näitel. Samuti tehti Eesti sotsiaalhoolekandesüsteemi parendamiseks rida ettepanekuid. Tulevikus võiks keskenduda kuulmispuudega inimese toimetulekut toetavale ja abistavale inimesele e peretöötajale. Vastust võiks otsida järgmistele küsimustele: millises sfääris peaks ta töötama (kas meditsiini-, haridus või sotsiaalsfääris); milline peaks olema tema ettevalmistus ja tööülesanded; kuidas peretöötaja teenust peaks korraldama ning kes tasub teenuse eest?

Autor tänab oma bakalaureusetöö juhendajat Kritsel Altosaart ning kaasjuhendajat Reigina Toome. Samuti uurimustöö valmimisele kaasa aidanud Tartu Hiie Kooli ning Tartu Linnavalitsuse Sotsiaalabi osakonda.

Kasutatud kirjandus

1. Богданова, Т.Г. (2002). Роль семьи в развитии личности и в формировании межличностных отношений у детей с нарушениями слуха. *Сурдопсихология* (стр. 94-100). Москва: Академия.

2. Calderon, R. & Greenberg, M.T. (1999). Stress and coping in hearing mothers of children with hearing loss: Factors affecting mother and child adjustment. *American Annals of the Deaf*. Mar 99, Vol. 144, pp. 7-18, Washington. <http://proquest.umi.com/> 30.04.1999.
3. Charmaz, K. (2002). Qualitative Interviewing and Grounded Theory Analysis. In Gubrium, J.F. & Holstein, J.A. (Eds). *Handbook of Interview Research: Context & Method* (pp. 675-694). Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications, Inc: 1-981.
4. EV Sotsiaalministeerium. (2004). *Laste ja erivajadustega inimeste hoolekande programm aastateks 2004-2006*. Riiklik hoolekandeprogramm.
5. Maes, S., Leventhal, H. & Ridder, D.T.D. (1996). Coping with Chronic Diseases. In M.Zeidner, N.S.Endler (Eds.), *Handbook of Coping*. USA: John Wiley & Sons: pp. 221-251.
6. Vainomäe, K. (2004a). *Kuulmispuudega inimeste toimetulekut soodustav sotsiaalhoolekandesüsteem Eestis Tartu Hiie Kooli laste vanemate hinnangul*. TÜ: Sotsiaalteaduskond: sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika osakond: sotsiaaltöö eriala: 1-58.
7. Vainomäe, K. (2004b). *Kuulmispuudega inimeste toimetulek kuuljate ühiskonnas*. TÜ: Sotsiaalteaduskond: sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika osakond: sotsiaaltöö eriala: 1-29.
8. Wiman, R. (1990). *Towards An Integrated Theory of Help*. Helsinki: National Board of Social Welfare in Finland: 35-61.
9. Зайцева, Г.Л. (1999). Современные научные подходы к образованию детей с недостатками слуха: основные идеи и перспективы. *Дефектология*, 5: 52-70.

“Alaealiste õigusemõistmissüsteemi kujunemine, sekkumismeetodite efektiivsus ja meetodite rakendamine probleemsete alaealistega tegelevates asutustes”

Bakalaureusetöö kokkuvõtlik ülevaade

Liia Kilp, BA sotsiaaltöö

Autor lõpetas TÜ sotsiaaltöö eriala 2004 kevadel. Praegu jätkab õpinguid TÜ sotsiaaltöö magistrantuuris ja töötab Tartu Maakohtu kriminaalhooldusosakonnas kriminaalhooldusametnikuna. Kontakt: liia.kilp@just.ee; liiakilp@ut.ee

Bakalaureusetöö teoreetilises osas antakse ülevaade alaealiste õigussüsteemi kujunemisest ja eripärast, käsitletakse kohaldatavaid karistusi ja nende eesmärke ning arutletakse rehabilitatsiooniprogrammide tulemuslikkuse üle. Uurimuslikus osas selgitatakse teoreetiliste teadmiste praktikas rakendamist spetsialistide poolt ja nende isikliku hinnangut teoreetiliste teadmiste rakendamise vajalikkusele oma igapäevatoos.

1993. aasta rahvusvahelisel kriminaalhooldustöötajate konverentsil rääkis V. Rikkas (sel hetkel EV Riikliku Kinnipidamiskohtade Ameti peadirektor), et Eesti korrektsioonisüsteem on reformide teel ja et teiste riikide kogemuste ja teadmiste kasutamise läbi püütakse vältida võimalikke vigu. Et Eesti tulevasele korrektsioonisüsteemile on eeskujuks Euroopa riikide kriminaalõiguspoliitika ja korrektsioonisüsteemide arengutase ja seisund.

Pisut enam kui saja-aastase perioodi jooksul on Läänemaaailmas käinud arutelu selle üle, milline peaks olema alaealiste kurjategijatega tehtav töö. Ameerika Ühendriikides on käinud teravad arutelud selle üle, kas rõhutada karistust või rehabilitatsiooni, kuid alates 1990-ndatest on üha enam liigutud karmimate karistuste rakendamise suunas. Tendents on mõjutatud peamiselt avalikust arvamusest. Vaidluste keskpunktiks on olnud alaealiste kohus, mis välistab karistuse ja rõhutab rehabilitatsiooni.

Alaealiste kohtu pooldajate väited:

- traditsioonilised karistusmeetmed ei ole lastele sobivad ega vajalikud;
- inimese käitumismuster kujuneb lapsepõlves ümbritseva keskkonna mõjul, laps vajab hoolitsust ja järeelvalvet, mitte karistust;
- totaalsel institutsioonidel on negatiivne mõju;
- uurimused ei ole kinnitanud levinud arvamust, mille kohaselt kuritegevuse kasvamise korral aitab seda ohjeldada karistussüsteemi karmistamine.

Alaealiste kohtu vastaste väited:

- alaealiste kohtul on ebamäärased protseduurilised küljed ja suur seaduste koguhulk, mis võimaldab sekkuda igasuguste “käitumishäirete” puhul;
- mida karmim karistus ja pikem vangistus, seda suurem avalik julgeolek;
- alaealiste kohus ei võimalda karistust vastavalt kuriteole;
- avalik arvamus suundub järjest enam karmimate karistuste vajalikkuse suunas;
- rehabilitatsiooniteenused on ebaefektiivsed.

Efektiivsuse juures on põhiküsimuseks: kas kurjategijaid on võimalik ümber kasvatada ja kui on, siis mismoodi ja mil määral? Erinevatel aegadel on erinevatel autoritel ja uurijatel olnud erinevaid suhtumisi küsimusse, kas kurjategijaid on võimalik ümber kasvatada seaduskuulekaiks ja kui on, siis mismoodi ja mil määral? Valdav hoiak on vahelduvalt muutunud, pendeldades kord pessimistlikus, kord optimistlikus suunas, kuid põhiküsimused on jäänud samaks – mis toimib ja mis mitte? Mida tuleks muuta ja mida ette võtta?

Pessimistliku suuna üks tuntud esindaja on ameerika kriminoloog Robert Martinson, kes tõi 1974. aastal kriminoloogiasse ja kriminaalpoliitikasse väite “miski ei toimi” (*nothing works*, ing.k).

Pessimistlikule vaatele vastupidiselt on väidetud, et delinkventsed noored reageerisid uurimuste põhjal paljudele sekkumismeetoditele positiivselt. Ollakse nõus, et noorte inimeste antisotsiaalset käitumist on siiski võimalik muuta, kuid ootused peaksid olema realistlikud.

Rehabilitatsioon on olnud efektiivne siis, kui meetodi kasutamisel on arvestatud ka kurjategija tüüpi ja keskkonda; kui projektid on korralikult kavandatud ja välja töötatud; kui läbiviimiseks on piisavalt ressursse; kui programmide juurde kuulub ka sotsiaalsete oskuste arendamine jms. Tuleks arvestada nii psühholoogilisi, sotsioloogilisi, bioloogilisi, kultuurilisi kui ka keskkondlikke tegureid. On vaidlustatud nii Martinsoni analüüsimeetodeid, kui ka tema järeldusi.

Kui kaasaegne alaealiste karistussüsteem rõhutab karistust ja kontrolli, siis ajalooline kogemus on näidanud, et sel on tendents teatud aja möödudes muutuda. Alaealiste suunamisel täiskasvanute kohtusüsteemi ei ole olnud arvestatavat mõju alaealiste kuritegevuse tasemele.

Tuleb vaadata, mida ajalooline kogemus ja uurimused on näidanud karmide karistuste tulemuslikkuse kohta ning teha otsuseid, mis põhinevad uurimustulemustel ja praktilisel kogemusel. Professionaalsus eeldab, et ei lasta end mõjutada emotsioonidel põhinevatel arvamustel ja otsused tehakse lähtuvalt ratsionaalsetest kaalutlustest.

On ilmne, et korrektsioonialane töö ei saa piirduda üksikute eraldi seisvate programmidega, vaid peaks olema põhjalikult planeeritud võrgustikutöö, millest on üha enam sotsiaalvaldkonnas räägitud. Ei piisa sellest, kui kuritegelikule teele kaldunud isikuga teatud aeg tööd teha talle mitteomas keskkonnas ja seejärel oodata, et ta oma tavakeskkonda tagasi siirdudes, kust suure tõenäosusega tema probleemid ka alguse said, on võimeline või valmis teistmoodi jätkama. Vajalik on laiem nägemus, vajalikud on oma ala hästi tundvad professionaalid, kellel on nii teoreetilised teadmised kui ka praktilised oskused.

Bakalaureusetöö raames läbi viidud uurimus sai oma peamise tõe Spencer´i ja Jones-Walker´i väitest, et teoreetilisele alusele rajatud programmidel on positiivsete tulemuste saavutamise

tõenäosus keskmiselt viis korda suurem, kui võrrelda programmidega, millel teoreetiline raamistik puudub. Nimetatud arvuga ei ole toodud välja mõne- või mõnekümneprotsendilist vahet tulemustes, vaid vahe on väidetud olevat keskmiselt 500%. Ühelt poolt on see andnud lootust, et spetsialistide töö, kes probleemsete alaealistega tegelevad, saab olla märgatavalt tulemuslik. Teiselt poolt aga innustanud uurima olukorda Eestis probleemsete alaealistega tegelevates asutustes.

Läbi viidi kümme kvalitatiivset intervjuud. Andmete kogumisel ja töötlemisel kasutati meetodina põhinstatud teooriat. Intervjueeriti kümnet spetsialisti Tartus. Valimi koostamisel oli põhiliseks kriteeriumiks asjaolu, et intervjueeritav tegeleks oma igapäevatoos probleemsete alaealistega. Eesmärgiks ei olnud uuritava grupi esinduslikkus, vaid seotus uuritava fenomeniga.

Uurimuse eesmärgiks oli vaadelda, kuidas toimub praktikas erialaste teadmiste kasutamine ja välja selgitada, kui oluliseks delinkventsete alaealistega töötavad spetsialistid neid teadmisi hindavad. Uurimuse põhjal võib välja tuua järgmised põhitulemused:

- Teoreetilisi teadmisi hinnatakse oluliseks. Praktikas rakenduvad need enamasti instinktiivselt ja elukogemustest lähtuvalt. Teadlik rakendamine on erandlik.
- Ametnikel on suur töökoormus – sisuliseks klienditööks ei ole piisavalt aega. Väga oluline mehhanism tulemuslikuks tööks – võrgustikutöö – ei ole vajalikul määral rakendunud.

Arutlevate küsimustena oli arutellu kaasatud: professionaalsuse tunnused; professionaalsuse hindamine; töö tulemuslikkus ja kvaliteet.

Igas eluvaldkonnas sõltub töö tulemuslikkus töötajate professionaalsusest. Professionaalsuse üheks osaks on tuginemine kontrollitud ja avalikult aktsepteeritud teooriatele ja seetõttu võib teadmiste intuiitivset ja vaistlikku kasutamist, mis uurimuse põhjal osutus praktikas valdavaks, seada küsimärgi alla. Intuitsioonil põhinev otsustus aga ei tähenda ilmtingimata, et selles ei ole osa teoreetilistel teadmistel. Kunagi omandatud teoreetilised teadmised ei pruugi otsuse tegemise hetkel olla inimesel otseselt meeles, kuid võivad mõjutada „intuitsiooni“, anda inimesele kinnitava tunde, et just selline otsustus on õige. Teiselt poolt, teadlikkus meetodeist võimaldab neid meetodeid analüüsida ja esile tuua nii puudusi kui voorusi ning võimaldab sellest lähtuvalt ka tulemuste suhtes väärtuslikumaid otsuseid ja valikuid vastu võtta.

Kvaliteetne ja tulemuslik töö eeldab professionaale, kellel on nii teoreetilised teadmised, kui ka nende praktikas kasutamise oskused. Aga kuidas seda hinnata?

Mille alusel hinnata sotsiaaltöötaja professionaalsust ja tema teoreetiliste teadmiste kasutamisoskust professionaalsel viisil? Teadmiste testimine on vähem komplitseeritum, kuid mille põhjal hinnata nende rakendamisoskust praktikas? Üheks võimaluseks on hinnata tulemuste järgi, kuid sellega kaasneb ka vastuolusid. Tulemused sõltuvad klientidest ja nende probleemidest. Keeruline on kindlaks teha ka aega, mil tulemusi eeldatakse ilmnevat. Mõnel juhul võivad tulemused olla selged ja märgatavad lühema perioodi jooksul, teisel juhul aga mitte, kuid võivad samas olla tähendusrikkamad ja püsivamad. Siinjuures võib arutleda tulemuste kvantiteedi ja kvaliteedi üle, kuid töös inimestega on enam tegureid, mis mõjutavad oodatavat resultaati. Tähtsal kohal on töötaja eetilised ja moraalsed väärtused.

Teadmiste praktikas rakendamist piiravateks teguriteks on uurimuse põhjal ressursid, peamiselt aeg ja võrgustikutöö, mistõttu oodatavad tulemused, ka igakülgsed teadmiste ja nende praktikas

kasutamise oskuste puhul, ei pruugi realiseeruda ja seda mitte tingimata erialaspetsialistide ebakompetentsusest tingituna. Tulemuslikkus eeldab piisavate ressursside olemasolu. Eesti vanglasüsteemi aastaraamatus 2002/2003 tuuakse välja alaealiste õigusrikkujatega tehtava töö tõhustamiseks koostöövõrgustiku loomise tähtsust, mille osapooltena nimetatakse Sotsiaal- ja Haridus (nüüdseks Haridus- ja teadus)ministeeriumi ja kohalikke omavalitsusi. Võrgustikutöö tähtsustamine ministeeriumi tasandil on olemas, kuid praktikas hästi toimiv võrgustikutöö realiseerunud ei ole.

Uurimuse alusel tõstasid järgmised küsimused:

- kas ja kui võrd oleks vajalik teoreetiliste teadmiste teadlik praktikas rakendamine?
- kas professionaalsuse mõiste järgi on aktsepteeritav teoreetiliste teadmiste ja teooriate “instinktiivne” rakendamine?
- kui võrd sõltuvad tulemused töös delinkventsete alaealistega, ja ka üldisemalt sotsiaaltöös, asjaolust, mil määral toetatakse töös kogemustele ja mil määral kindlatele meetoditele või teistele teoreetilistele teadmistele?

Arvamustel on oma koht ja need innustavad probleemide ja erinevate fenomenidega põhjalikumalt tegelema, kuid ei võimalda langetada põhjendatud otsuseid. Aktsepteerituma vastuse saavad anda uurimustulemused.

Bakalaureusetöö raames läbiviidud uuring ei anna vastust neile esile tulnud küsimustele, kuid suunab neile mõtlema. Tulemuslikkus on oluline näitaja ja on võimalus, et teoreetiliste teadmiste teadlik rakendamine võib märgatavalt tulemuslikkust mõjutada. Seetõttu väärivad antud küsimused käsitlemist ja põhjendatud vastuseid.

KODUTUS KUI SOTSIAALNE PROBLEEM – PÕHJUSI JA SELETUSI TARTU LINNA TÄISEALISTE KODUTUTE NÄITEL

Maire Linnas

Tartu Ülikool sotsiaaltöö eriala 2003

Tartu Linnavalitsus sotsiaalabi osakond; maire.linnas@raad.tartu.ee

Käesoleva artikli aluseks oleva uurimustöö eesmärgiks oli vaadelda kodutuse kujunemist kui terviklikku protsessi, keskendudes seejuures kodutuks jäänud isikute lapsepõlvest, isiklikust elust täiskasvanueas ning tööelust pärinevatele kodutust soodustavaatel või vallandavatele faktoritele, kodutuse mõju isikule, erinevaid kodutusest väljapääsemise strateegiaid ning kodutuks jäänud isikute ootusi ühiskonnapoolsele abile. Lisaks arutleti, millega peaksid arvestama sotsiaaltöötajad nn ‘uuema põlvkonna’ kodutututele teenuse osutamisel. Uuriti riske ja riskide kuhjumist inimese suhetes erinevate elukeskkondadega, mis on viinud neid äärmuslikult tõrjutud sotsiaalse olukorrani. Uurimuse tulemusena selgus, et kodutute probleemide lahendamisel tuleb eristada kodutuse struktuuralseid põhjusi personaalsetest. Suuremat tähelepanu tuleks pöörata kodutuksjäänud isiku sotsiaalse tugivõrgustiku toetamisele ning arendada meetodeid kodutute olemasolevate toimetulekuressursside parimaks rakendamiseks.

Läbiviidud uurimustöö võiks olla abiks teistele kohalike omavalitsuste töötajatele, kes puutuvad kokku kodututele teenuse osutamisega kodutuse kui sotsiaalse nähtuse paremaks mõtestamiseks.

Sissejuhatus

Kodutust on viimastel aastatel Eestis üha rohkem käsitlema hakatud. Kiirete ühiskondlike muutuste perioodil ei suuda mitmed ühiskonnagrupid ja isikutüübid sellise tempoga kaasas käia ja jäävad tõrjutuks. Toimub ühiskonna sotsiaalne diferentseerimine.

Kodu kaotanud isikute olukorra leevendamiseks tõi Eesti Vabariigi Sotsiaalhoolekande seaduse muudatus 2002. aastal kohalikele omavalitsustele kaasa vältimatu sotsiaalabi teenuse osutamise omavalitsuse territooriumil viibivatele isikutele. See oli uurimuse läbiviimise ajal suhteliselt uus teenus ning praktilised kogemused selle osutamisel veel küllaltki tagasihoidlikud. Uurimuse autoril selgus oma igapäevase praktilise töö käigus vajadus omandada täiendvaid teadmisi uuritava valdkonna vastu, mõistmaks paremini abivajajate olukorda ja vajadusi. Tekkis sügavam huvi analüüsida ja välja selgitada valupunkte, mis on eelduseks nn ‘äärmuslikult tõrjutute ühiskonna’ sh kodutuse kujunemisele nii indiviidi- kui ühiskonnatasandil.

Töö käigus selgus, et üldse oleks võimalik anda mingit ülevaadet Eesti kodutute sh Tartu linna olukorrast, oleks tarvilik esmalt ühtse terminoloogia ja mõistete väljatöötamine. Erinevate definitsioonide võrdluse tulemusena võib väita, et Eestile sobiks kõige paremini Rootsi autori Swärd'i (1999; viide Kõre, 2003) poolt kasutatav määratlus: *‘Kodutu on inimene, kellel puudub isiklik või üüritud eluase või alalised majutustingimused ning kes on suunatud ajutisse alternatiiveluasemesse või ööbib väljas’*.

Töö teoreetilise osa põhjal selgus, et pidevalt suureneb kodutust põhjustavate tegurite heterogeensus (Kärkkäinen, 1996). Seega tuleb lisaks teenuse osutamisel arvesse võtta ka kodutusega kaasnevaid sotsiaalseid probleeme. Sotsiaaltöö seisukohalt ei ole traditsioonilise teenuse osutamine ainult ainelise toetuse näol enam piisav.

Uurimuse metoodika

Uurimustöö aluseks olid kvalitatiivse uurimismeetodi kaudu kogutud personaalsed lood Tartu linna täisealiste kodututege. Poolstruktureeritud e temaatilised süvaintervjuud viidi läbi Tartus 2003. a märtsis. Tulemuste analüüsimisel kasutati tekstianalüüsi 'cross-case' meetodit (Schwandt, 1997). Uurimustöö valim (6 isikut) ei olnud piisav selleks, et teha laiapõhjalisi üldistavaid järeldusi, pigem püütakse kaasa aidata kodutuse fenomeni olemuse mõtestamisele ja teadvustamisele.

Arutelu

Kodutust soodustavad ja/või vallandavad faktorid. Kõre (2003) esitab kokkuvõtvalt Narvas 1998. aastal läbiviidud kodututealase uuringus toodud järeldused, et erinevate spetsialistide arvates on Eestis kodutust põhjustavate individuaalsete tegurite mõju tugevalt võimendatud (eriti sotsiaaltöötajate poolt) struktuursete teguritega (eluasemepoliitika üliliberaalsus, tööhõivepoliitika passiivsus, erivajadustega inimeste rehabiliteerimine, puudujäägid sotsiaalkindlustuse ja -abi süsteemis). Selles võib näha sotsiaaltöötajate institutsioonikesksust ja vähest tähelepanu indiviidile ning oma vastutuse äraandmist. Teisest küljest võivad sotsiaaltöötajad laiendada struktuursete tegurite mõistet individuaalsetele, mis on tugevalt ühiskonnapoolt mõjutatud.

Tuginedes eelnevatele uurimistulemustele selgus, et lapsepõlves on olemas hulk negatiivseid tegureid, mis enamasti võimenduvad pärast bioloogilistest vanematest lahutamist. Autori arvates on lapsepõlve sotsiaalseid riske põhjendamatult vähe kajastatud kodutuse geneesi kirjeldamisel ning nende seostamist mõju avaldamisega hilisemale kodutusele täiskasvanueas.

Täiskasvanueas esines uuritavatel mitmeid erinevaid asjaolusid, mis soodustasid kodutuks jäämist. Nendeks olid töökaotus (koondamine, ettevõtte pankrot, isiklikud konfliktid tööandjaga), madalad sissetulekud võrreldes eluruumi kasutamise eest tasutava üürisummaga (töötü abiraha, töövõimetuspension, töötasu). Kõrge tööpuuduse taseme ja madala konkurentsivõime tõttu (õpingute varane katkestamine) sõlmiti mitmel juhul tööandjaga suuline tööleping, mis ei kohustanud tööandjat tagama töötajale sotsiaalseid garantiisid. Selgus, et töötus võib olla tõrjutuse tekkimise eelduseks kui ka tagajärjeks. Peamised individuaalsed riskid antud uurimuses olid: kriminaalne taust (vanglast vabanenud), tervisliku seisundi halvenemine, mis põhjustab pikaajalise töölt eemaloleku (k.a. invaliidistumine), keerulised pereprobleemid (lahutused, perevägivald, alkoholism). Eelpooltoodud riskifaktorid on iseloomulikud kiirete ühiskondlike muutuste ajastule.

Käesolevas uurimuses eristusid selgelt kaks gruppi isikuid. Ühed olid need, kellel puudusid olulised riskid lapsepõlves. Nende isikute riskid vallandusid täiskasvanueas seoses üleminekuaja ettevõtete reorganiseerimise ja pankrotistumise tõttu tekkinud töökaotusest ning õnnetusjuhtumitest tingitud tervisekahjustustega (sh invaliidistumine), mis ei võimaldanud või ei võimalda töötamist. Samas olid nad riskide vallandumise hetkeks kaotanud olulise sotsiaalse tugivõrgustiku osa oma lähedaste näol. Teise grupi moodustasid need, kelle sotsiaalsed riskid avaldusid juba varases lapsepõlves. Nende kodutuks jäämine oli tingitud elu jooksul kuhjunud riskidest, mida madalate sotsiaalsete oskuste ja toetava tugivõrgustiku puudumise tõttu ei oldud suutelised lahendama. Kokkuvõtvalt võib väita käesoleva uurimustöö teoreetilise ja empiirilise osa põhjal, et kodutus on nii ühiskonna toimimisest põhjustatud valupunktide kui ka isikliku elu sotsiaalsete riskides kumuleerumise tagajärg.

Kodutuse mõju isikule. Uurimuses selgus, et kodutus mõjutab kodu kaotanud isikut mitmeti ning seab piirangud teatud vajaduste rahuldamiseks. Maslow (1970; viide Allardt, 1976) on loonud teooria inimeste vajaduste mõistmiseks, mille kohaselt inimene ei ole motiveeritud/suuteline liikuma kõrgema taseme vajaduste poole enne, kui madalama taseme vajadused ei ole täidetud.

Kodutus avaldab mõju nii isiku vaimsele kui ka füüsilisele tervisele. Uurimusest selgus, et mõju vaimsele tervisele on suurem kui füüsilisele. Kodutuks jäänud isikul puudub privaatsus, näiteks puudub koht isiklike asjade hoidmiseks, mis omakorda takistab uute lähisuhete loomist. Ootuspärane tulemus oli seegi, et kodutute toimetulek on sõltuvuses kliimatilistest tingimustest (suvel lihtsam, talvel keerukam), mis viitab autori veendumuse kohaselt kodutute isikute vajaduste rahuldamatajäämise primaarsele tasemele.

Uurimustöös selgus huvipakkuv nähtus – kodutud teevad katsetusi omavahelise toetusvõrgustiku loomiseks. Nad moodustavad toimetulekugruppe, milles järgitakse omi norme ja väärtusi ning püütakse abistada ja toetada konkreetse võrgustikku kuuluvaid võrgustikukaaslasi — tekib n-ö 'omasid-ei-jäeta-hätta'-efekt. Sellistesse gruppidesse sattumine suurendab aga tõrjutust indiviidi ja ühiskonna vahel veelgi. Gruppide moodustamine võib tunduda küll efektiivsena füsioloogilise toimetuleku saavutamiseks, kuid teisalt viib see veelgi sügavamasse sotsiaalsesse tõrjutusse e eemaldusmisse ühiskonnast. Süvenevad lõhed sotsiaalsete normide ja isikliku saavutuse vahel. Sellega kaasnevad sotsiaalsest käitumisest tingitud probleemid - häbitunne laste ja tuttavate ees, sidemete kadumine tööjõuturul viibivate inimestega, mistõttu on hiljem raske sinna uuesti siseneda. Toimub algse mitteformaalse tugivõrgustiku hõrenemine, mis viib lõpuks selle täieliku kaotuseni. Kujuneb uus võrgustik kodutute toimetulekugrupi vormis, mis omakorda ei ole funktsionaalne kodutute isikute resotsialiseerumisel ühiskonda.

Kodutusest väljapääsemise strateegiad. Käesolev uurimus näitas, et ükski respondent ei olnud kodutuksjäämist vabatahtlikult valinud, vaid soovisid sellest olukorrast väljuda. Kodutuksjäänud isikutel esines rohkem ebaefektiivseid kui efektiivseid toimetulekustrateegiaid ja nende käsutuses oli vähe toimetulekuvahendeid kodutusest väljumiseks. Efektiivsemad strateegiad (registreerunud sotsiaalkorteri järjekorda ja/või tööhõiveametis, hea koostöö sotsiaaltöötajaga jne) olid neil, kes olid vähem aega olnud kodutud ning kellel oli lapsepõlvest kaasas vähem riske.

Kui inimesed on juba äärmusliku tõrjutuse seisundis, on neil ilma ühiskonnapoolse toetuseta raske, kui mitte võimatu, oma kodutuse probleemi lahendada. Nad on minetanud võime adekvaatselt ühiskonnas pakutavaid hüvesid kasutada. Kodutusest väljumist mõjutab ka kodutuks olemise aja kestus ning toetava tugivõrgustiku olemasolu ja iseloom.

Ootused ühiskonnapoolsele abile. Intervjueeritud kodutute ootused ühiskonnapoolsele abile olid üllatavalt tagasihoidlikud. Ootustes domineeris lootus töö ja elukoha saamisel. Üldjuhul süüdistati hoopiski ennast antud olukorda sattumisel – riigile ega valitsusele ei tehtud suuri etteheiteid. Seda kinnitavad ka eelnevad uuringud, mille põhjal on vaeste ja tõrjutute hulgas levinud arvamus, et nad on ise süüdi oma olukorras, sellest tulenevad ka alaväärsuskompleksid ja häbi pöörduda kellegi poole abi saamiseks (Aimre, 2001). Ilmselt on abi mitteküsimine seotud ka olulisel määral alanenud enesehinnangu ja enese madala väärtustamisega. Osa uuritavaid leidis, et riik elab oma elu ja nemad oma, milles sisaldub selge vihje – olles äärmuslikult sotsiaalselt tõrjutud ei peeta ennast enam selle ühiskonna liikmeks.

Millega peaksid arvestama sotsiaaltöötajad nn 'uuema põlvkonna' kodututele teenuse osutamisel. Kaasaja sotsiaaltöös tuleks enam tähelepanu pöörata sellele, kuidas kasutada kodutu isiku enda järelejäänud ressursse, kuidas taastada enesehinnangut ja luua tingimusi eneseväärtustamise paranemiseks. Selleks on vaja välja selgitada kodutuks jäänud isikute endi nii efektiivsed kui ka ebaefektiivsed strateegiad kodutusest väljumiseks ning aidata tal omandada lihtsaid sotsiaalseid oskusi. Käesoleva uurimustöö intervjuude läbiviimise käigus koges töö autor väga selgelt sotsiaaltöötajatepoolset vajadust individikeskse lähenemise järele – sügavamalt käsitleda ja uurida kliendi olukorda just tema taustast lähtudes, aidates teda paremale toimetuleku tasemele tema oma ressursse ja arengupotentsiaale rakendades. Scherr'i (1999) väitel pööratakse arenenud riikides üha enam tähelepanu kommunikatsiooni ja suhete tähtsustamisele ning sotsiaalse tõrjutuse vähendamisele.

Tartu Linnavalitsuse Sotsiaalabi osakonnas tegeletakse praegu põhiliselt kodutute baasiliste (toit, riided, ajutine peavari) ja mõningal määral ka stabiliseerivate (tasuta linnaarsti teenus, dokumentide vormistamine) vajaduste rahuldamisega. Kindlasti oleks vajadus abi osutamisel diferentseerida abisaajaid lähtuvalt kodutuks olemise aja kestusest, vaimse ja füüsilise tervise probleemidest jne. Kuna vältimatu sotsiaalabi osutamise teenus on suhteliselt uus, siis oleks tööks kodututega sotsiaaltöötajatel vajalik läbida täiendav erialane ettevalmistus. Veel parem, kui kohalikul omavalitsusel oleks üks spetsialist, kes on pädev ja huvitatud koordineerima tööd kodututega.

Tõhustamist vajab koostöö teiste institutsioonidega (psühhiaatriaigla, tööhõiveamet, linna- ja perearst, kodakondsus- ja migratsiooniamet, kirikud, varjupaik jne). Tartu puhul tuleks kindlasti alustada koostööd Tartu vangla sotsiaaltöötajatega. Tartusse oleks hädavajalik luua rehabilitatsioonikeskus kodutuse ennetamiseks. Koostöö on oluline, sest tegutsetakse ühise eesmärgi nimel – et abivajajate probleeme tulemuslikult lahendada ja samaaegselt stimuleerida abivajajaid ka ise oma probleeme lahendama.

Olulise vajadusena ilmnes kodutuks jäänud isikutele päevaseks ajaks rakenduse leidmine. Preventiivseks tööks kuritegude vähendamisel ja isiku toimetulekuvõime parandamisel soovivad paljud autorid teenuste pakkumise suurendamist – eriti tegevuse organiseerimist päevasel ajal. Tartu linnavalitsus võiks mõelda kodutute päevakeskuse loomisele Tartusse. Vajadus selle järgi ilmselt on olemas. Pauluse kiriku töötajate sõnul kujuneb talveperioodil supiköögist nn alternatiivne 'päevakeskus', mis samas takistab nende igapäevast tööd. Samas pole kodututel ka kusagile mujale minna. Sellest võib järeldada, et suuremat rõhku tuleks pöörata kodutute stabiliseerivate vajaduste rahuldamisele.

Kokkuvõte

Uurimuse põhitulemused võib kokku võtta järgmiselt: muutused kodutuse geneesis on tingitud üleminekuühiskondade majanduslikest ja sotsiaalpoliitilistest muudatustest, jätkuvast industrialiseerumisest, muutustest perekonnastruktuuris – suurenenud on üheliikmeliste perekondade arv ja süvenenud üldine individualiseerumine; kodutus on variatiivsete individuaalsete ja struktuursete tegurite kumuleerimise tagajärg; kodutus avaldab isikule vaimset ja füüsilist mõju. Kodukaotuse geneesi käigus toimub algse mitteformaalse tugivõrgustiku hõrenemine ning hiljem selle täielik kadumine. Kujuneb uus ebafunktsionaalne võrgustik kodutute isikute ühiskonda resotsialiseerumise suhtes; kodutute ühiskonnapoolsed ootused on tagasihoidlikud; kodutute probleemide lahendamisel tuleb eristada kodutuse struktuurset põhjust personaalsetest. Suuremat tähelepanu tuleks pöörata kodutuksjäänud isiku

sotsiaalse tugivõrgustiku toetamisele ning meetodite arendamisele, kuidas kodutute olemasolevaid toimetulekuressursse parimal viisil rakendada.

Viimastel aastatel on esile kerkinud üks tähtis aspekt – kodutute õigustest on hakatud rääkima. Samuti on leitud, et kodutud ei ole ainult üks homogeenne segment ühiskonnas, vaid grupp erinevaid isiksusi, kellel igapähe neist on oma nimi ja kodutuksjäämise lugu.

Kasutatud kirjandus

Aimre, I. (2001). Sotsioloogia. Sisekaitseakadeemia. Tallinn: Ühiselu.

Allardt, E. (1976). *Dimensions of Welfare*. Porvoo.

Kõre, J. Kodutus ja sotsiaaltöö – Eesti lahendused. *Sotsiaaltöö*. 2003,1.

Kärkkäinen, S.-L. (ed). (1996). Homelessness in Finland. National Research and Development Centre for Welfare and Health. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä.

Scherr, A. Transformations in social work: from help towards social inclusion to the management of exclusion. *European Journal of Social Work*. 1999, Vol.2, No 1.

Schwandt, T.A. (1997). *Dictionary of Qualitative inquiry*. Sage Publication: USA.

Sotsiaalhoolekande seadus. RT I 2001, 98, 617. [WWW] <http://seadus.ibs.ee/seadus/aktid/>. (20.03.03).

Uimastipreventsioon projekti „See on sinu valik“ näitel

Maret Miljan lõpetas TÜ sotsiaaltöö eriala aastal 2004, praegu õpib edasi TÜ sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika magistrantuuris. Kontakt: m_miljan@ut.ee; maret@stern.ee

Eesti noorte uimastitarbimine on üha rohkem kasvanud ning probleemi leevendamiseks oleks vaja teostada tulemuslikku ennetustööd. Rahvusvaheline uimastiennetusprojekt „See on sinu valik“ keskendus sõltuvusainete tarvitamise primaarsele preventsoonile. Projekti hindamise tulemusena selgus, et projekti eesmärgid ja sihtgrupi valik olid asjakohased, projekt efektiivne ning meetodika tulemuslik. Mõju sihtgrupile oli positiivne ning projekt ise jätkusuutlik.

Viimaste aastate jooksul on nii legalsete kui illegaalsete uimastite tarvitamine järjest suurenenud ning seda eriti just noorte seas. Uuringud näitavad, et üha rohkem koolinoori suitsetab, tarbib alkoholi ja kasutab narkootikume ning seda kõike aina varasemas eas (ESPAD '95, '99, '03). Seega on noored muutunud sihtgrupiks, kes vajab erilist tähelepanu.

Probleemi leevendamiseks oleks vaja teostada tulemuslikku ja tõhusat ennetustööd ning seda eelkõige läbi efektiivsete uimastiennetusprojektide, sest preventsoon Eestis toimub peamiselt projektitöö vormis. Ennetustöö peab olema professionaalne, efektiivne ning pidev, kaasates sinna nii indiviidi primaarse kui ka sekundaarse sotsiaalse võrgustiku ning rõhutades nende omavahelise koostöö tähtsust ja vajadust.

„See on Sinu Valik“ on rahvusvaheline uimastipreventsiooni projekt, mis kestis jaanuarist detsembrini 2003. Projekti algatajaks oli MTÜ Öökull ning teostajateks MTÜ Loovkeskus, Tartu Politseiprefektuur ja Eesti Arstiteadusüliõpilaste Selts. Koostööpartneriteks olid Soome Vabariigi Vihti vald, Lohja linn, Otepää linn ja vald ning Tartu Tervisekasvatuse Ühing. Projekti sisuks oli läbi viia uimastiennetuslik kampaania viiendate klasside õpilastele tava- ja erikoolides ning vastava ealistele lastele noortekeskustes. Programmi käigus räägiti noortele sõltuvusainetega kaasnevatest ohtudest, tutvustati vastavat seadusandlust ning õpetati erinevaid sotsiaalse toimetuleku oskusi. Projekt viidi läbi Tartu linnas ja maakonnas ning see hõlmas kokku 800 õpilast. Projekti käigus korraldati ka väljaõpe koolitajatele, uimastiennetuse alane infoseminar ja koolitusseminarid noortega töötavatele spetsialistele koostöövõrgustiku arendamiseks uimastipreventsiooni töös. Üheks projekti osaks ja koostöövaldkonnaks Soome noorsootöötajatega oli suitsetamise vähendamisele suunatud grupi „Ei suitsule“ läbiviimine, grupijuhtide koolitamine, meetodika arendamine ja kogemuste vahetamine. Projekti finantseeris suures osas Euroopa Liidu PHARE programm, teisteks toetajateks olid Tartu linn, Politseiamet ja Tartu Maavalitsus.

Seoses uimastiennetusprojekti „See on sinu valik“ lõppemisega osutus oluliseks läbi projekti hindamise uurida, kui tõhus sellise projekti elluviimine on. Projekti hindamine on vajalik selleks, et mõista, mis projekti teostamise käigus õnnestus ja mis mitte. Projekti tugevaid ja nõrku külgi analüüsides on võimalik viia läbi muutusi jätkuprojektis.

Meetodika väljatöötamiseks ning hindamisprotsessi läbiviimiseks antakse töö teoreetilises osas ülevaade uimastitest, uimastitarbimisest Eesti noorte seas ning tuuakse välja sõltuvusainete proovimise põhjused ja käsitletakse uimastitarvitamist mõjutavaid riski- ja kaitsefaktoreid.

Vaadeldakse veel preventsiiooni olemust, tasandeid, selle tulemuslikkust, võrgustikutööd uimastipreventsioonis ning preventsiiooni Eestis. Tutvustatakse ka uimastiennetusprojekti „See on sinu valik“ ning peatutakse projekti hindamise olemusel, vajalikkusel ja hindamiskriteeriumitel.

Hindamise meetodika väljatöötamisel on lähtunud rahvusvaheliste projektide hindamisel enamlevinud kriteeriumitest (Rahvusvahelise projektijuhtimise käsiraamat 2000), kohandades neid vastavalt bakalaureuse töö eesmärgile ja „See on sinu valik“ projekti iseloomule. Hindamiskriteeriumiteks olid asjakohasus, efektiivsus, tulemuslikkus, mõju ja jätkusuutlikkus. Erinevate kriteeriumite hindamiseks kasutati järgnevat alusmaterjali – õpilastepoolsed tagasisidelehed (527), infoseminari tagasisidelehed (20), koolitusseminaride tagasisidelehed (25), ankeetküsitlus koolitajatele (11), projekti läbinud õpilaste essee teemal “Kuidas muutis projekt “See on sinu valik” minu suhtumist?” (9), “Ei suitsule” grupi tagasiside (6), “See on sinu valik” projekt, tegevusaruanne ning teemakohane kirjandus.

Hindamise tulemusi on vaadeldud läbi meetodikas esitatud kriteeriumite prisma, milleks on asjakohasus, efektiivsus, tulemuslikkus, mõju ja jätkusuutlikkus.

Asjakohasuse hindamiseks analüüsi projekti eesmärgi. Projekti põhiliseks eesmärgiks oli suurendada sihtgrupi teadmisi uimastitest ning nende kasutamise tagajärgedest. Püstitatud eesmärgi saavutamiseks olid seatud järgmised ülesanded: kujundada avalikku arvamust uimastiteemal, propageerida tervislikke eluviise, toetada turvalise ühiskonna ja keskkonna arengut, õpetada õpilastele sotsiaalseid toimetuleku oskusi, tõhustada koostööd kooli ja kodu ning õpetajate ja vanemate vahel, tõsta spetsialistide kompetentsust uimastite valdkonnas ning organiseerida ja soodustada võrgustiku koostööd uimastiennetuses nii kohalikul, riiklikul kui ka rahvusvahelisel tasemel.

Eesmärkide asjakohasuse hindamisel vaadeldi Eesti ühiskonna hetkeolukorda. Läbiviidud uuringud koolinoorte uimastitarbimise kohta näitavad, et viimase kaheksa aasta jooksul on järjepidevalt kasvanud nii legalsete kui ka illegaalsete sõltuvusainete kasutamine Eesti noorte seas. Uimasteid tarbitakse ühe sagedamini, suurematest kogustes ja järjest nooremalt (Allaste 2004). Arvestades eelmainitud asjaolu on noortele suunatud uimastiennetusprojektid väga vajalikud.

Lisaks ühtivad antud projekti eesmärgid ja ülesanded ka riikliku uimastipoliitika suundadega. Näiteks Alkoholismi ja narkomaania ennetamise programm aastateks 1997 – 2007 ja [Narkomaania ennetamise riiklik strateegia aastani 2012](#) peavad prioriteetselt oluliseks ennetavat tööd laste ja noorukitega, mille eesmärk on langetada uimastitarbimise juhtumeid ja lükata esmakordset proovimist vanemasse ikka. Tähtsustatakse veel ennetustööd võrgustikuga ning ühiskonna teadlikkuse tõstmist ja avaliku arvamuse kujundamist uimastite teemal. Ka koolitajate ja seminaridel osalejate tagasisidest selgus, et uimastiennetusala teemad on tähtsad ning projekt ise on vajalik ja oluline. See annabki kinnitust projekti asjakohasusest.

Asjakohasuse hindamisel tuleb pöörata tähelepanu ka sihtgrupi valikule. Antud projekti sihtgrupi valik oli õige, sest viiendate klasside õpilased on juba puutunud kokku sõltuvusainete teemaga ning see on viimane aeg tõsta nende teadmisi uimastitarbimisega seotud ohtudest ja tagajärgedest.

Vanemate, õpetajate ja teiste noortega töötavate spetsialistide kui projekti sihtgrupi kaasamine preventsiiooni on väga oluline, sest võrgustikutöö ja ühised pingutused annavad paremaid

tulemusi ning selle abil on võimalik uimastitarbimist ennetada või siis võimalikult varakult sekkuda noore probleemidesse.

„Ei suitsule“ grupiliikmeteks olid noored suitsetavad neiu ning see sihtrühm vajab erilist tähelepanu, sest läbiviidud uuringute andmetel (Allaste 2004) on viimastel aastatel suitsetavate noorte seas just tüdrukute osakaal märgatavalt tõusnud.

Arvestades Eesti olusid ja sihtgrupi vajadusi võib hinnata projekti eesmarke ja sihtgrupi valikut asjakohaseks ning projekti ennast väga vajalikuks.

Projekti efektiivsuse hindamiseks analüüsiti projekti tegevusi ning nende kasulikkust eesmärkide saavutamise kontekstis. Üldiselt vaadatuna aitasid projekti tegevused kas siis otseselt või kaudselt kaasa projekti eesmärkide saavutamisele.

Oluliseks teguriks on eesmärkide saavutamise määr, mille alusel on võimalik väita, kas projekt oli efektiivne või ei. Küsitluse tulemustest selgub, et koolitajad hindasid eesmärkide saavutamist heaks ning arvasid, et tänu projektile tõusis sihtgrupi teadlikkus uimastite probleemist. Ka projektis osalenud õpilased tõid välja, et uimastitarbimisega seotud ohud ja tagajärjed jäid kõige paremini meelde ning et uued omandatud teadmised on väga kasulikud. Noortega töötavate spetsialistide küsitlustest leiab samuti kinnitust teadlikkuse suurenemisest antud valdkonnas. Sihtgrupi üheks osaks olid ka lapsevanemad, kelle teadlikkus uimastiprobleemist tõusis, sest vaatamata nende passiivsele osalemisele, edastati neile vajalikud infomaterjalid. Seega võib väita, et projekti peamine eesmärk sai täidetud ning sihtgrupi teadmised uimastitest ning nende kasutamisega seotud tagajärgedest suurenesid.

Arvestades seda, et projekti tegevused aitasid kaasa eesmärkide saavutamisele ja projekti eesmärgid olid üldjoontes saavutatud, võib projekti hinnata efektiivseks.

Tulemuslikkuse hindamiseks analüüsiti, kas projekti „See on sinu valik“ metoodika vastas tulemusliku preventsioprogrammi kriteeriumitele.

Tulemuslik ennetustöö peab olema suunatud kõigile probleemkäitumise vormidele (Laane & Laane 1999; Robertson et al 2003). „See on sinu valik“ programm ei keskendunud teadmiste andmisele ainult narkootikumidest, vaid käsitles ka alkoholi, tubaka ja toksiliste ainete kuritarvitamist. Lisaks tutvustati uimastivaldkonna seadusandlikku poolt ning ühiskonnas respektieritud väärtuseid ja norme, mis on tulemusliku ennetustöö osad (Eik et al 1998). Seega on kaks olulist kriteeriumit täidetud.

Metoodika tulemuslikkust kinnitab ka asjaolu, et projekt keskendus sotsiaalsete toimetuleku oskuste õpetamisele ning seda läbi erinevate aktiivõppe meetodite (Kull et al 2001; Laane & Laane 1999; Robertson et al 2003; Tips for...2004). Loengu osakaal programmis oli minimaalne ning eelkõige kasutati õppijakeskset kogemusliku õppetöö vormi.

Projekti käigus edasiantud teadmised olid võimalikult konkreetseid ja tõeseid, mis on üks oluline tulemusliku ennetustöö põhimõte (Kull et al 2001). Kuigi koolides ei edastatud väga ranget „ei uimastitele“ sõnumit, siis informatsioon oli võimalikult objektiivne ning rõhutati indiviidi enda valikuvabaduse tähtsust.

Projekti üheks sihtgrupi osaks olid viiendate klasside õpilased, kes on 11-12-aastased. Sellise vanusegrupiga tehtavat ennetustööd võib lugeda suhteliselt varajaseks. Leitakse (Hammer-Pratka 2001; Robertson et al 2003), et varajane preventsiioon on aga tulemuslikum, sest väljakujunenud probleeme veel tõenäoliselt tekkinud pole.

Projekti paljud tegevused olid suunatud võrgustikutöö arendamisele, mis on tulemusliku preventsiiooni üheks kriteeriumiks (Education 2004; Laane & Laane 1999; Lynch & Bonnie

1994). Näiteks programmi läbiviimisesse koolides olid peale õpilaste haaratud ka lapsevanemad, õpetajad ning politsei. Õpilaste jaoks on oluline, et mitte ainult kodus vanemad või koolis õpetajad õpetavad kuidas käituda, vaid ka inimesed väljastpoolt kooli ning kõrgema võimu esindajad nendega tegelevad. Koolitusseminaride eesmärk aga oli tutvustada erinevate spetsialistide vahelise koostöö võimalusi uimastiennetustöös ning arendada ja tõhustada seeläbi võrgustikutöö meetodit ja ennetustööd üldiselt. Lisaks oli projekti "See on sinu valik" meeskond multidistsiplinaarne, kus osapooled tegutsesid ühise eesmärgi nimel. Tähtsal kohal oli koostöö erinevate eluvaldkondade esindajate, kolmanda sektori ja riiklike asutuste ning erinevate linnade ja valdade vahel. Panustati ka rahvusvahelisele koostööle Soome Vabariigiga, eesmärgiga vahetada teadmisi ja kogemusi ning õppida üksteise vigadest. Selline erinevate osapoolte kaasamine ja töölerakendamine on heaks näiteks võrgustikutööst uimastipreventsioonis.

Antud projekt arvestas sihtgrupi erinevaid vajadusi ning seda peetakse oluliseks printsiibiks tulemuslikus preventsionis (Education 2004; Laane & Laane 1999; Lepp 2003; Robertson et al 2003). Näiteks erikoolides muudeti programmi mahtu lühemaks ja sisu lihtsamaks arvestades laste taset ja võimeid.

Tulemusliku ennetustöö üheks väga oluliseks osaks on uimastitarbimist mõjutavate riskifaktorite vähendamine ning kaitsefaktorite suurendamine (Robertson et al 2003). Projekti „See on sinu valik“ metoodika keskendus eelkõige individuaalsete, kooli ja suhtlusringkonnaga seotud ning ühiskondlike kaitsevate tegurite suurendamisele.

Projekti „See on sinu valik“ võib hinnata tulemuslikuks, sest projekt vastas üldjoontes tulemusliku ennetustöö kriteeriumitele.

Mõju hindamisel vaadeldi, kuidas on projekt mõjutanud sihtgruppi. Projekti „See on sinu valik“ sihtgrupi moodustasid õpilased, lapsevanemad, noortega töötavad spetsialistid ning noored suitsetavad tüdrukud.

Koolitajate küsitlustest selgus, et nende arvates jõudis lastele mõeldud sõnum kohale, sest metoodika sobis antud sihtgrupile. Rõhutati veel seda aspekti, et väljastpoolt kooli tulevat informatsiooni aktsepteerivad õpilased rohkem kui koolis jagatavat.

Sihtgrupi ühele osale – lapsevanematele – ei jõudnud projekti mõju kahjuks planeeritud ulatuses kohale, sest vanemate poolne osavõtt projektist oli väga passiivne.

Õpilaste tagasiside lehtedest ja nende poolt kirjutatud esseedest võib välja lugeda, et kõige paremini jäid meelde uimastid ning nende kahjulikkus, tarbimisega seotud riskid ja tagajärjed. Sellest tulenevalt on õpilased hakanud tõsisemalt suhtuma uimastiprobleematisse ning tajuma selle tõsidust. Esseedest selgub, et projekt on avardanud õpilaste maailmavaadet ning pannud neid teatud nähtuste üle järele mõtlema.

Seminaride tagasiside oli väga positiivne. Kui töö sotsiaalvõrgustiku primaarse osaga suhteliselt tagasihoidlikuks jäi, siis seevastu õpetajad ja teised noortega töötavad spetsialistid ehk sekundaarne sotsiaalvõrgustik osalesid aktiivselt projektis ning arvasid, et koostöö arendamine ja praktiliste oskuste õpetamine on väga kasulikud ning mõjutavad uimastiennetustööd ainult paremuse poole.

„Ei suitsule“ grupitöö mõju grupiliikmete suitsetamiskäitumisele hinnati heaks, sest järkjärguline suitsetamisest loobumise protsess ning grupivälised tegevused meeldisid grupiliikmetele ning panid mõtlema suitsetamisest loobumise vajalikkusest.

Kokkuvõttes võib projekti „See on sinu valik“ mõju sihtgrupi erinevatele osadele hinnata positiivseks.

Koolitajate küsitlusest selgus, et projekt oli väga kasulik. Esiteks võib välja tuua isikliku kasu, mis tekkis väljaõppest koolitajateks. Enamik vastanutest saab kasutada omandatud teadmisi ja oskusi nii oma tulevases töös kui ka eraelus. Teiseks andis koolides projekti läbiviimine lastega töötamise ja koostöö kogemuse, võimaluse suhelda erinevate inimestega ning arendas projekti läbiviijaid. Kolmandaks on kasu sihtgrupile läbi nende teadlikkuse tõstmise ja oskuste/teadmiste arendamise. Neljandaks tekkis kasu kogu ühiskonnale, sest läbi ennetustegevuse on tulevane ühiskond tervem ja turvalisem. Ka õpilased, noortega töötavate spetsialistid, „Ei suitsule“ grupiliikmed ja rühmajuhid pidasid projekti kasulikuks. Pidades silmas projektist tekkinud kasu ning kohaliku võimu poolset projekti väärtustamist võib projekti hinnata jätkusuutlikuks.

Kokkuvõttes saab projekti „See on sinu valik“ tugevate külgedena välja tuua teema aktuaalsuse ja vajalikkuse praeguses Eesti ühiskonnas, antud projekti metoodika ning meeskonna soovi uimastiprobleemi leevendamise tegelda. Nõrkade külgedena võib mainida probleeme korralduslikes küsimustest ning ühe sihtgrupi osa (lapsevanemate) ebaõnnestunud kaasamist. Mainitud vajakajäämisi on püütud vältida jätkuprojekti puhul tõhustades seeläbi ka uimastialast ennetustegevust.

Kasutatud kirjandus:

Alkoholismi ja narkomaania ennetamise programm aastateks 1997 – 2007. Eesti Uimastiseire Keskuse kodulehekül. <http://eusk.tai.ee/?id=1549>, 03.05.2004

Allaste A.-A. (toim.) (2004). Trendid koolinoorte uimastitarvitamises: 15-16 aastaste õpilaste legaalsete ja illegaalsete narkootikumide kasutamine Eestis. Tallinn: TPÜ Kirjastus: lk 5

Education. Drug Watch International kodulehekül. <http://www.drugwatch.org/Education%20Position.htm>, 29.04.2004

Eik E., Liiv A., Kariis T., Narusk A., Neuman A., Nurmela E., Mumma J., Palo M., Traat U., Vainsalu U. (1998). Uimastid – probleemid, ennetamine. Tallinn: Politseiamet: lk 9-10, 13-15, 17-18, 32-37

Hammer-Pratka K. (2001). Noorte uimastikäitumise perekondlikest tagamaadest. *Mitte ainult võitjatest.* / Hansson L. (toim.). Tallinn: Teaduste Akadeemia kirjastus: lk 108-123

Kull M., Saat H., Kiive E., Kuusk E., Voronina S., Laas I. (2001). Sotsiaalsete toimetulekuoskuste õpetus: õpetajaraamat 4.-6. klass: uimastikasutuse ennetamine koolis. Tartu: lk 10-18, 40-49

Laane E., Laane K. (1999). Teavet probleemkäitumiste ennetustööks. Tallinn: Trükkal: lk 10-17

Lepp K. (2003). Uimastiennetustöö koolides. Ettekanne infoseminaril „Uimastivaba noorus“. Tartu.

Lynch B. S., Bonnie R. J. (Edit.) (1994). Preventing Nicotine Addiction in Children and Youths. Washington D.C: National Academy Press: lk 55

[Narkomaania ennetamise riiklik strateegia aastani 2012.](http://eusk.tai.ee/?id=1549) Eesti Uimastiseire Keskuse kodulehekül. <http://eusk.tai.ee/?id=1549>, 03.05.2004

Rahvusvahelise projektijuhtimise käsiraamat (2000). Tallinn: Siseministeerium: lk 96, 98

Robertson B. E., David L. S., Rao A. S. (2003). Preventing Drug Use among Children and Adolescents. National Institute on Drug Abuse'i kodulehekül. <http://www.nida.nih.gov/Prevention/applying.html>, 10.04.2004

Tips for prevention programming. The prevention works: Issue 2. National Drug Prevention Alliance kodulehekül. <http://www.drugprevent.demon.co.uk/mainpage.html>, 23.04.2004

MARI REILSON

Puudega laste perede vajadustest ja võimalustest Tartu linna näitel

Mari Reilson lõpetas Tartu Ülikooli sotsiaaltöö erialal 2002 aastal.

Praegu töötab SA TÜ kliinikum kõrvakliiniku kuulmise ja kõnestamise osakonnas sotsiaaltöötajana. Kontakt: mari.reilson@kliinikum.ee

Bakalaureusetöö annab ülevaate puudelapse sünniga seotud toimetuleku eri aspektidest peres. Uurimuses selgitatati puudelapse ilmumisega seotud sotsiaalpoliitilisi võimalusi perede abistamiseks ja toetamiseks ning hinnatati ühiskonnapoolse abi kättesaadavust. Töö teostati Tartu Linnavalitsuse linnaplaneerimise ja maakorralduse osakonna arenguteenistuse tellimusel. 2001. aasta sügisel viidi 150-s Tartu linna puudelapse peres läbi küsitlus.

Tavalapse sünd mõjutab oluliselt pere senist elukorraldust, kuid puudelapse ilmumisega kaasnevad sotsiaalsed ja majanduslikud erivajadused, mis võivad suurendada puudelapse pere toimetulekuraskusi. Lie (1993) toob välja, et puudelapse sünd on šokiks vanemate senisele mõttemaailmale ning samuti häirub senine elukorraldus. Toimetulekut võivad piirata vanemate stresseerivad mõtted, hoiakud ja küsimused. Puudelapse erivajaduste tõttu võib tema eest hoolitsemine võtta suurema osa ajast, mis seni kuulus harrastustele, töötamisele või sotsiaalsele suhtlusele. Selle tagajärjel võivad teiseneda senised töösuhted ning vanemate senised suhted sotsiaalse võrgustiku liikmetega võivad katkeda või ümber formeeruda (Lie 1993). Seega võivad puudelapse pered, seoses senise elu ümberkorraldumisega, tajuda tavaperest suuremat majanduslikku ja sotsiaalset deprivatsiooni.

Erinevates uurimustes on selgitatud puudelaeste perede erinevaid aspekte. Vähem on uuritud seda, kas puudelapse vanemad tajuvad majanduslikku ja sotsiaalset deprivatsiooni ning milline on riigi ja perekonna osakaal puudelapse abistamisel. Antud uurimuse aluseks oli puude sotsiaalne käsitlus. Seega on puudelapsel erivajadused, mis nõuavad ühiskondlikku vastutust, keskkonna kohandamist ja sotsiaalset integratsiooni. Peredelt nõuab puudelapsega toimetulek erinevate ressursside olemasolu ja nende kasutamise oskust. Ligipääs erinevatele ressurssidele võib olla erinev nii perede majanduslikust toimetulekust lähtuvalt kui ka olemasolevate võimaluste teadvustatusest. Eri riikides suhtutakse erinevalt laste arengukeskkonda. Põhjamaades hoolitsetakse laste vajaduste eest riiklikul tasemel, kuid laste vajaduste eest hoolitsemine võib olla ka perekonna ülesandeks. Riigikogulaste arvates peaks suurem roll puudelaeste eest hoolitsemisel ja nende abistamisel olema riigi ja kohalike omavalitsuste kanda (Õuema 1996). Käesolev töö võtab vaatluse alla ka riigi ja perekonna rolli suuruse puudelaeste vanemate arvates.

Uurimise metoodika

Uurimismetoodika

Andmete kogumiseks on kasutatud ankeetmeetodit. Ankeet viidi läbi selleks ettevalmistuse saanud intervjuerijate poolt otseküsitlusena. 65 küsimusest olid 58 valikvastustega ja 7 avatud küsimused, kus küsitletavad said oma arvamust pikemalt avaldada. Andmed koguti 2001. aasta novembris. Põhiküsitlusele eelnes pilootuuring viies puudega lapse peres. Põhiuuring viidi läbi koostöös Tartu Puuetega Inimeste Kojaga, kusjuures küsitlejate ja sisestajatena said tööd puuetega inimesed.

Analüüsimetod

Andmete töötlemiseks kasutati andmeanalüüsipaketti SPSS for Windows 8.0. Statistilistest meetoditest on kasutatud ühe- ja kahe tunnuse analüüsi. Lähtuvalt bakalaureusetöö eesmärgist ja

ülesannetest analüüsiti blokke, mis annavad ülevaate perede majanduslikust olukorrast, formaalsetest ja mitteformaalsetest toimetulekuressurssidest ning muutustest koduse elu korralduses. Analüüsis selgitati välja ka perede, puudega laste ja vanemate/hooldajate sotsiaaldemograafilised näitajad.

Uurimuses jagati vastajad lähtuvalt vanemate subjektiivselt hinnatud majanduslikust toimetulekust kaheks võrdlusgrupiks: majanduslikult toimetulevateks ja majanduslikult vähetoimetulevateks. Analüüsiühikuks oli puudelast kasvatav perekond.

Valim

Valimi moodustasid Tartu linna pered, kus kasvas puudega või erivajadusega laps. Valim koostati lumepalli meetodil, kuna formaalsete kanalite kasutamist takistas 1996. aastal vastu võetud Isikuandmete kaitse seadus. Valimisse kaasati kroonilise haiguse või püsiva tervishäirega laste peresid, kellele puuet küll ei määrata, kuid kellel on siiski erivajadus (astma, diabeet, kõnehäire). Külastati 150 peret, kus kasvas füüsilise-, vaimse-, nägemis-, kuulmis- ja liitpuudega või kroonilise haigusega laps. Küsitleti puudega või kroonilise haigusega lapse vanemat või hooldajat, kes on enim kursis puudega lapse probleemidega. Valimiks planeeriti igast puude liigist võrdselt (st 25) esindajaid. 150 ankeedi täitmiseks tuli küsitlejatel külastada 164 peret.

Tulemused

Tees 1. Puudega lapse pered satuvad seoses puudega lapse ilmumisega ja seoses majanduslike riskide kuhjumisega suuremasse majandusliku deprivatsiooni olukorda kui tavalapsetega pered.

Lapse sünd toob igas peres kaasa majanduslike ressursside vähenemise, kuna keegi (tavaliselt ema) jääb lapsega koduseks ja loobub töökäimisest. Puudelapse kasvatamine toob kaasa otseseid lisakulutusi, mis puudegrupiti võivad olla väga erinevad (kulud ravile ja taastusravile tehnilistele abivahenditele jne). Seoses sellega võivad majanduslikuks toimetulekuks vajalikud ressursid olla puudelapse peres ebapiisavad.

Uurimus näitas, et majanduslikku toimetulekut mõjutas asjaolu, et seoses puudelapse perre ilmumisega loobus ühes kolmandikus peredest keegi pereliikmetest töökäimisest, seega ka karjäärist ning eneseteostusest. Enamikel juhtudel loobus töökäimisest ema. Tulemused viitavad sellele, et vähemalt pooltele peredest tähendab puudelapse sündimine senisest madalamat sissetulekut ning loobumist töökäimisest ja/või tööalasest karjäärist. Töökäimisest ja isiklikust karjäärist loobusid peamiselt naised. Ühelt poolt võtab lapse sünni puhul lapsehoolduspühkuse Eestis tavaliselt välja ema ning peale kolmeaastast kodusolemist võib tal olla raske tööjõuturule tagasi pöörduda (antud küsitluses on üle kolmeaastase laste emadest 4% töötud ja 19% kodused). Teisalt on sageli tegemist ratsionaalse arvestusega: naiste keskmine palk jääb Eestis alla meeste omale. Seega kuhjuvad majandusliku deprivatsiooni riskid ühelt poolt seoses ühe pereliikme juurdetekkimisega ja tema erivajadustega ning teiselt poolt just ema sissetulekute kahanemise tõttu.

Puudelapse pere sissetulek pereliikme kohta on väiksem kui Eestis keskmiselt. Võrreldes Kiisi 1997 aasta uurimusega, on sissetulekute erinevus vähenenud Eesti keskmise ja puudelapse pere vahel kümnendiku võrra. Selle põhjuseks võib olla asjaolu, et võrreldes 1997 aasta uurimusega on oluliselt suurenenud perede aktiivsus ressursside suurendamisel: ületundide tegijate arv on suurenenud veerandi võrra, lisatöö tegijate arv 17% võrra.

Majanduslikult toimetulevad ja vähetoimetulevad pered erinevad statistiliselt oluliselt sissetuleku poolest ühe pereliikme kohta. Vähetoimetulevate perede netosissetulek kuus ühe pereliikme kohta on peaaegu kaks korda väiksem kui toimetulevates peredes. Seega mõjutas puudelapse

ilmumine majanduslikult rohkem vähetoimetulevaid peresid, kellel on tõsisemad raskused puudelapse erivajaduse eest hoolitsemisel. Peaaegu kolmveerand vähetoimetulevatest seostas majanduslikku deprivatsiooni just puudega lapse perre ilmumisega. Deprivatsiooni kuhjumise üheks põhjuseks on ebaadekvaatsete toimetulekustrateegiade kasutamine. Vähetoimetulevate perede toimetulekustrateegiaks on kulutuste vähendamine kasutatud asjade muretsemise ja tarbimise piiramise näol. Toimetulevatest vähem saavad nad sugulastelt mitterahalist abi. Võib oletada, et kuna vähetoimetulevate perede sotsiaalne suhtlus vähenes oluliselt peale puudelapse ilmumist, siis on neil ka vähem võimalusi ise mitterahalist toetust pakkuda. Ka toimetulevates peredes on tõsised raskused lapse erivajaduste rahuldamisega: pooltel neist on raskusi hädavajalike ravikulutuste eest maksmisel. Toimetulevate perede toimetulekustrateegiaks on sissetulekute suurendamine. Tundub, et vähetoimetulevate perede toimetulekustrateegiad on ebaefektiivsemad ning suurendavad veelgi majandusliku deprivatsiooni riskide kuhjumist.

Tees 2. Puudelapse ilmumine peresse asetab pere suuremasse sotsiaalse isolatsiooni olukorda.

Nii tava- kui puudelapse hooldamisega muutuvad senised vaba aja kasutamise võimalused ning vanemate senised suhted sotsiaalse võrgustiku liikmetega võivad katkeda või teisenda. Puudelapse hooldamine võib nõuda vanematelt suuremat aja- ja energiaressurssi. Suhete katkemise põhjuseks võivad olla perede ebaefektiivsed eelarvamused ja hoiakud. Seega võivad pereliikmed ennast ise olulistest sotsiaalsetest suhetest ilma jätta. Võib juhtuda, et vanemad laiendavad suhtemustrit ka lastele, “kaitstes” neid erinevate sotsiaalsete kontaktide eest või paigutades puudelapsi pigem erikoolidesse, kus nad on “omasuguste” seas ja kus neil on kergem.

Puudelaps mõjutab eriti perede suhtlemisaktiivsust kuna üks kolmandik toimetulevatest ja kaks kolmandikku vähetoimetulevatest peredest seostas puudelapse ilmumisega oma külaskäikude piiramist. Seega tajusid vähetoimetulevad lisaks suuremale majanduslikule deprivatsioonile ka suuremat sotsiaalset deprivatsiooni. Sotsiaalse suhtluse vähenemise põhjustena toob Frude (1991) välja asjaolu, et mõned vanemad ei võta puudega last kunagi inimkogunemistele kaasa, kartes piinlikkusetunnet või seda, et teistel inimestel on tema lapse seltskonnas ebameeldiv olla. Samuti kardetakse, et laps muutub rahvarohkes kohas ärevaks. Füüsilise puude puhul võivad võõrad inimesed või teised lapsed negatiivselt reageerida. Lapsevanemad püüavad enda ja puudlaste sotsiaalse aktiivsuse vähenemist põhjendada hoiakutega, et puudega inimesel on peaaegu võimatu elada normaalset elu ja puudega laste erivajadustega on ühiskondliku elu korraldamisel peaaegu võimatu arvestada. Mõlema väitega nõustus 18% vastanutest. Seega võib tekkida olukord, et seoses omaenese tunnete ja ootustega võivad vanemad ise tekitada sotsiaalse isolatsiooni olukorra. Kuna vähetoimetulevad piirasid oma senist suhtlemisaktiivsust rohkem, sattusid nemad ka suuremasse sotsiaalsesse isolatsiooni.

Tees 3. Puudelapse pere vajab tavaperest rohkem informatsiooni, abi ja nõu.

Eeltoodust lähtuvalt saab välja tuua, et erinevalt tavaperest, hakkavad puudelapse peres kuhjuma erinevad toimetulekuriskid ning ka ootused keskkonnale võivad olla negatiivsed. Viiralt (1996) toob välja, et puudelapse pered vajavad tavalisest enam abi ja nõu. Seega vajavad puudelapse pered suuremat riiklikku abi erinevate toetuste, teenuste ja soodustuste näol, mille eeltingimuseks on informatsiooni olemasolu ja kättesaadavus.

Küsitluse tulemused kinnitavad Kiisi (1999) tähelepanekut, et vanematele antakse vähe teavet puudelapsi ja tema peret toetavate teenuste ja rehabilitatsiooni kohta. Informatsiooni ebapiisavust ja kättesaamatust näitab ühelt poolt asjaolu, et 84% vastanutest soovib lisainfot sotsiaalteenuste ja -toetuste ning samuti rehabilitatsiooni ja taastusravi kohta. Teiselt poolt kinnitas puudlaste vanemate suurt infovajadust asjaolu, et küsitluse käigus sooviti küsitlejatelt tihti informatsiooni

erinevate toetuste, teenuste ja soodustuste ning nende taotlemise kohta. Küsitlejaid kasutati informatsiooniallikana ilmselt ka seetõttu, et inimesed ei pöördu sotsiaalosalakondade või sotsiaaltöötajate poole, sest on arvamusel, et sealne asjaajamine on liiga keerukas. Infovaegusega saab seletada ka suhteliselt väikest teenuste taotlemise aktiivsust (võrreldes vajalikkuse hinnanguid tegeliku teenuste taotlemise ja saamisega). Erinevate toetuste ja teenuste puhul tõi küsitlus välja asjaolu, et teadlikkus on suurem majanduslikku kasu (puudelapse toetus) või kokkuhoidu (puudelapse tasuta sõidu õigus ühistranspordis) pakkuvatest võimalustest. Erinevatel põhjustel kasutati ainult pooltes peredes puudega lapse tasuta sõidu õigust. Ühest küljest annab soodustusele õiguse puude olemaolu, mida aga kõigil erivajadustega lastel ei ole, kuid samas võib mittekasutamise põhjuseks olla ka hirm panna laps ebamugavasse olukorda (laps peab kontrolörile või teistele lastele oma õigusi seletama). Vähe kasutati töö- ja puhkeaega reguleerivaid soodustusi. Eestis tervikuna kasutas 2001. aasta lõpus ühte lisapuhkepäeva kuus ainult 6% puuetega laste perede üldarvust. Tartus kasutavad ühte lisapuhkepäeva kuus 15% vähetoimetulevatest ja 20% toimetulevatest peredest. Lisapuhkepäeva mittekasutamise põhjusena tõid Tartu vanemad välja kartuse olla töajuturul vähemkonkurentsivõimelised. Samas võib oletada, et kardetakse ka kaastöötajate poolset stigmatiseerimist.

Toimetulekuriskide leevendamine riiklike ressursside abil on puudelaiste peredele oluline võimalus. Samas ei pea puudelapse vanemad riigipoolset abi tihti piisavaks. Vähetoimetulevad on riigi ja kohaliku omavalitsuse poolt antava abiga mõnevõrra rahulolematumad. Võrreldes Kiisi 1997 aastal korraldatud uurimusega "Puudelaiste perede sotsiaalne toimetulek Tartu linnas" on perede rahulolematuus riigi ja kohaliku omavalitsuse poolt antava abiga vähenenud kaks korda.

Tees 4. Puudelaist kasvatavad vanemad loodavad eelkõige iseenda ressurssidele.

Puudelaiste eest hoolitsemine ja nende abistamine võib olla nii riigi kui ka pere enda ülesandeks. Selgus, et puudelaiste vanemate arvates on perede rolli osakaal puudelaiste abistamisel 55% ja riigi osakaal 34%. Õuema (1996) selgitas oma uurimuses "Marginaalrühma "puudega inimesed" tajumisest Eestis" riigikogulaste arvamust riigi, vabatahtlike ühenduste ja perekonna osakaalu kohta puudega inimeste abistamisel. Selgus, et riigikogulaste arvates peaks suurim roll puudega inimeste abistamisel olema riigil (59%) ning perede rolli osakaal oleks 21%. IPROSECI projekti raames läbiviidud üleeestilises küsitluses selgus, et 98% vastanutest nõustus sellega, et riik peaks pakkuma teenuseid eakatele ja puuetega inimestele, kes vajavad rahalist abi ja toetust (Karelson & Kutsar 2002). Seega arvavad rahva esindajad ja tavainimesed, et puudelapse tarvete rahuldamine on riigi ülesanne, samal ajal kui puudelapse vanemad näevad suurimat rolli puudelapse perekonnal endal. Võib oletada, et puudelapse pered ei taju riigipoolset head tahet puudelapsi ja/või nende peresid abistada või hindavad seda abi ebaefektiivseks.

Perekonna toimetulekut ja otsuseid võivad mõjutada stresserivad mõtted ja hoiakud, mis omakorda võivad mõjutada puudelapse hariduslikke võimalusi, kuna üle poole vastanutest nõustub väitega, et *tavalises koolis ei saaks puudelapsed ka abi korral teistega võrdselt hakkama*. Enamus vastanutest leiab, et erikoolid on puudelaiste õpetamiseks vajalikud. Küsitletud perede puudelaistest käib tavalasteasutustes 27% ja erilasteasutustes 70% puudelaistest. Puudeliigiti on hariduslikud integratsioonivõimalused Eestis erinevad, kuid just Tartus on põhjalikult välja arendatud alus- ja põhihariduse andmine eri puuetega lastele. Tavakoolis õppimist takistab tihti toetavate teenuste (isiklik abistaja, tugiisik, viipekeele tõlk) ebapiisavus. Vanemate hoiakutest lähtuvalt satuvad puudelapsed "hoitud" keskkonda ning seega võivad ka nemad täiskasvanuina sattuda majandusliku ja sotsiaalse deprivatsiooni olukorda.

Puudelapse peresid iseloomustab toimetulekuriskide kuhjumine ning uurimuses eristusid selgelt vähetoimetulevad pered, kus toimub puudelapse sünniga suurem riskide kuhjumine, mis asetab nad suuremasse deprivatsiooni ohtu.

Kasutatud kirjandus

Frude, N. (1991). The Handicapped Child and the Family. Kogumikus: *Understanding Family Problems. A Psychological Approach / Frude, N.* New York: Wiley&Sons. 118-167.

Karelson, Kutsar, D. (2002). Improving Policy Responses and Outcomes to Socio-Economic Change.

Kiis, K. (1999). Puudelaste perede sotsiaalne toimetulek Tartu linnas. Tartu Ülikool.

Lie, H.,R. (1993). Disability and Coping. A cross-sectional study of Nordic children with myelomeningocele. Stockholm.

Viiralt, I. (1996). Puudelaps pereuuringute keskmes. Kogumikus: *Lastekaitse muutuvast ühiskonnas / Suislepp, K.* Tallinna Pedagoogikaülikool.

Õuema, Anne. (1996). Marginaalrühma "puuetega inimesed" tajumisest Eestis". Lõputöö. Tartu Ülikool.

Maria Orešina

Vene noorte tulevikuorientatsioonide muutumise protsess

04. oktoober 2004

Maria Orešina kaitses magistritöö Tartu Ülikooli sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika erialal 2004 aastal. Kontakt: mariasagittarius@hotmail.com.

Resümee

2004 aasta kevadel kaitsesin magistritöö sotsiaaltöö erialal Tartu Ülikoolis, milles käsitlesin kevadel 2002 gümnaasiumi lõpetanud vene noorte tulevikuvisioone ja nende realisatsiooni paari aasta möödudes. Minu huvi keskmes olid noorte visioonid tööturule sisenemise ja haridustee jätkamise võimaluste osas. Eriti huvitas mind see, kuidas keeleliselt suhteliselt suletud Ida-Viru piirkonnas erinevad vene noorte tulevikuväljavaated suhteliselt keeleliselt avatud Tartu vene gümnaasiumi noorte omadest.

Sissejuhatus

Noored on sotsiaalpoliitika ja sotsiaaltöö üheks sihtgrupiks, kelle eest peaks hoolitsema riik ja ühiskond ning nendele suurt tähelepanu pöörama, kuna just noored kujundavad riigi tulevikku ja hakkavad mõne aasta pärast riigi- ja ühiskonna arengut mõjutama. Eesti Statistikaameti (ESA, 2003) järgi on noored vanuse klassifikatsioonis 15-24-aastased. Rahvusvahelise Tööorganisatsiooni (ILO) järgi algab tööhõivelisuse vanus 15. eluaastast. 15-24-aastaselt hakkavad noored vastutust tundma oma tuleviku ees (tulevikku kujundama), küsides iseendalt, millisesse kõrgkooli minna ja milline eriala valida, millist tööd hakata tegema peale kõrghariduse saamist. Noored inimesed satuvad elufaasi, mil küpseb nende otsus eriala suhtes ja algab tööturule sisenemine. Kindlasti on igäihel oma tulevikuvisioonid, mida nad püüavad realiseerida ja oma unistused, mida nad tahavad täide viia.

Eesti Vabariigi vene päritolu noorte elus aga esineb mitmeid probleeme (Pavelson, 1998): keele mittevaldamine nõutud tasemel ja sellest tingituna valikuvõimaluste piiratus; kitsa sotsiaalse võrgustiku pärast infosulg tööpakkumiste ja tööturu nõuete osas; kutse- ja kõrghariduse uute perspektiivsete erialade vähene kättesaadavus. Siit tuleneb ka haridusega noorte arvu vähenemine, aga ka tööpuuduse kasv. Seega järeldub, et vene koolide lõpetajad, võrreldes eesti koolide lõpetajatega kannavad tõenäoliselt kõrgemat tööturule sisenemise riskide koormat.

Viimane inspireeris mind uurida kahest piirkonnast pärit olevate noorte tulevikuväljavaateid. Kuna ise olen pärit Ida-Viru piirkonnast ja elan juba mitu aastat järjest Tartu linnas, siis valisingi mu uurimuseks just nimetatud kahte piirkonda, kuna tunnen neid kõige paremini. Töö empiiriliseks aluseks on 8 Tartu ja 8 Kohtla-Järve vene gümnaasiumi lõpetajate intervjuud, mis on koostatud kahel ajamomendil – noorte gümnaasiumi lõpetamise eel ja poolteist aasta möödudes.

Ülevaade teoriast

Teoreetilises raamistikus on käsitletud järgmised teemad:

** *haridustee* tähtsuse uurimine noorte elus ja sotsiaalne iseseisvumine kõrgkoolist tööle ülemineku kaudu. Siin on välja toodud viimastel aastatel suurenenud noorte püüdlus kõrghariduse saavutamisele, kuna see võimaldab neil saavutada sotsiaalset iseseisvumist kõigepealt ühiskonna silmis, kuhu kuuluvad noorte perekond, sõbrad jt.;

** *tööturu olukorra* kirjeldus alates 1990. aastate lõpust kuni tänaseni, *tööhõivelisuse* ja *töötuse* näitajate kaudu, nii Eesti Vabariigi keskmised kui ka noorte tööhõive ja töötuse näitajad.

Lühikokkuvõttes on keskmiste näitajate järgi tööhõive kasvanud, töötus aga vähenes. Kuid just vastupidist tendentsi oli võimalik jälgida noorte seas – tööhõive järjest vähenes (peamiselt noorte kõrgkoolis õppimise püüdluse tõttu), töötus aga suurenes (noori kas ei rahuldanud töökoht, palk jne, või oli põhjustatud sellest, et isegi kogenud spetsialistid ei saa leida tööd oma erialal).

** *tulevikuväljavaadete kujunemise* osas esitatakse noorte elu mõjutamist erinevate elusündmuste ja noorte endi väärtusorientatsioonide poolt.

Probleemi püstitus

Oma töös oletan, et käesolevates Eesti hariduse ja tööturu tingimustes on vene keelt rääkivatel noortel tööturule sisenemine raskem kui eesti noortel. Aluseks võiks võtta selle fakti, et noortel peaks olema omandatud ka eesti keel, kuid tegelikkuses on sellega probleeme.

Ülevaade uurimusest

Keskkoollõpetajate eluperspektiivide uurimiseks kasutasin kvalitatiivse uurimismeetodi, sest nõnda oli võimalik teada saada nende isiklike, subjektiivseid arvamusi nende tulevikuväljavaadetest. Käesoleva uurimuse aluseks on võetud minu poolt kahe 2002. a. kevadel ja 2003.a. sügisel läbiviidud uurimuse materjalid. Nendeks olid noorte subjektiivsed tajud oma tuleviku suhtes - keskkooli lõpetamise eel, kevadel 2002, ja püüdluste realisatsioon pooleteist aasta pärast, sügisel 2003. Intervjueeritavate valimisel lähtusin viiest kriteeriumist: (1) vastajad lõpetasid keskkooli 2002. aasta kevadel; (2) päritolu keelekeskkond: eesti (Tartu linn) ja vene (Kohtla-Järve linn); (3) lõpetatud gümnaasiumi õpikeskkond: vene; (4) sugu – mees- ja naissoost õpilased; (5) õppeedukus (edukas ja ebaedukas).

Olen valinud oma küsitluse jaoks kahe regiooni – Kohtla-Järve ja Tartu – koolide 12. klassi lõpetanud õpilased. Kokku sai intervjueeritavaid 16 inimest, nendest 8 Kohtla-Järvelt ja 8 Tartust. Igauhe intervjueeritavaga toimus individuaalne intervjuu eraldi ruumis. Kõik andmed said salvestatud diktofonile, ja nende materjalide alusel tegin hiljem andmete analüüs. Respondentide anonüümsuse garanteerimiseks on kõik andmed teada ainult töö autorile.

Tulemused

Läbiviidud intervjuude analüüsimisel moodustus kolm põhilist gruppi. Järgnevalt on esitatud nende lühikirjeldus.

I grupp: "Karjäärile orienteeritud"

Sii gruppi kuulub 3 Tartu noort ja 4 Kohtla-Järve noort, kelle unistused on täitunud (õpivad, õpivad ja töötavad samal ajal, töötavad). Noored õpivad kõrgkoolides ja tahavad teha karjääri. I grupi noorte jaoks oli keskkoolist alates selge, kuhu nad tahavad minna ja millega tegeleda, mida nad ka väärtustavad/ hindavad.

Sügiseks 2003 on kõikidel soovitud plaanid täitunud. Noorte jaoks on uurimise hetkeks tähtis mitte ainult kõrghariduse saamine, vaid ka eneserealiseerimine lemmikerialal. Kuid nad tahavad selle eest ka kõrget tasu ja võimalikult kiiret karjääriredelil tõusmist. Noored on ambitsioonikad, enesekindlad, suunatud oma eesmärkide täitmisele, aga ka valmis kõike andma, tegema selle saavutamiseks. Noorte karjäärile suunamisele vaatamata on nende jaoks tähtsad ka suhted sõpradega ja tutvuste olemasolu - karjääri tegemiseks, sest tutvustega on palju kergem elus läbi lüüa.

Lühikokkuvõtte I grupi kohta: Noored tahavad saada eneserealisatsiooni enda võimete abil ja panevad endale suurema vastutuse nii heade kui ka halbade tulemuste pärast. Nad on valmis

tegema kõik, mida läheb vaja eesmärkide saavutamiseks. Võimalusel minna välisriiki tööle ja/ või elama jääda, teeksid seda noored hea meelega, sest teises riigis saab end realiseerida täielikult – olemasolevad töökohad karjääri tegemiseks, kõrge elutase, võimalus end rahaliselt kindlustada, võimalus elada väärtuslikku elu (lubada endale kõike soovitud; ilma rahaliste probleemideta).

II grupp: “Kahtlejad”

Siia gruppi kuulub 2 Tartu noort ja 3 Kohtla-Järve noort, kellel on unistused täitunud, kuid nad tahaksid, et oleks teistmoodi ega ole olemasoleva olukorraga täiesti rahul. Noored õpivad, üks on lapsehoolduspuhkusel.

Kevadel 2002 kavatsesid noored minna kõrgkooli õppima ja saada kõrghariduse, millega seostasid oma edaspidiseid plaane – saada tööle ja võimalusel kolida välismaale, proovida teha karjääri. Kui võrrelda I grupiga, siis II grupp vastajad on ka suunatud karjääri tegemisele, kuid ei suuda ohverdada kõike selle saavutamiseks: tahaksid teenida palju raha, aga mitte otsustada oma tulevast perekonda ja ennast; tähtsustavad karjääri, kuid esikohal on ikka isiklikud suhted, perekond ja perekonna heaolu. *Sügisel 2003* on noorte soovid täitunud, kuid mitte päris soovitud suunas, ja kuigi kõik II grupi vastajad tegid oma valiku teadlikult, on neil ka kahetsusi ja kartusi tuleviku suhtes. Nad kardavad valitud eriala mitteperspektiivikust ja teadvustavad huvi puudumist selle vastu, kurdavad valitud eriala madalat arengutaset Eestis ja parema meelega läheksid välismaa kõrgkooli. Kuid noored on suuremal määral sellega rahul. Noored *kujutavad oma tulevikku* ette nii, et omavad kõrgharidust, huvitavat ja kõrge palgaga töökohta. Kuid II grupi esindajate jaoks ei ole karjääritee nii selge, konkreetne, täpselt planeeritud nagu I grupi noorte jaoks, nad pigem kujutavad ette, pakuvad välja, aga ei räägi kindlusega.

Kokkuvõtvalt võib esitada II grupi noori kui perekonna ja isiklike suhteid hindavaid ja väärtustavaid isikuid. Nende jaoks on karjäär samuti tähtis nagu I grupi esindajate jaoks, kuid siin on see ka vastajate väärtuskaala teisel kohal.

III grupp: “Julged probleemilahendajad”

Siia gruppi kuulub 3 Tartu noort ja 1 Kohtla-Järve noor, kes õpivad, õpivad ja töötavad või töötavad. Nende unistused, mis olid plaanitud kevadel 2002, on luhtunud ja elu on saanud täielikult teistsuguseks. Kuid noored ei heitnud meelt, vaid tegutsesid, otsisid uusi võimalusi ja muutsid oma elu vastavalt uutele väärtustele.

Kevadel 2002 tahtsid noored minna kõrgkooli, õppida võõrkeelt ja välismaale kolida kas töötamiseks või sinna elamajäämiseks, kolida oma piirkonnast teise piirkonda või teise riiki. *Sügisel 2003* on noorte soovid luhtunud ja nad õpivad kevadel 2002 ebasoovitud või mitteplaanitud erialal, välismaale kolimine ei õnnestunud või noored on ümber mõelnud. Vaatamata juhtunule ei heitnud keegi noortest meelt, vaid tegutsesid: läksid kõrgkooli ja neil tekkis huvi valitud eriala vastu, õpivad võõrkeeli, teenivad raha (enda ülalpidamiseks, õpingute jaoks). *Tulevikus kavatsevad* noored saada kõrghariduse, leida kõrgelt tasustava töö, omandada meeldiva ja perspektiivikama eriala kui see, mida nad praegu õpivad, oma äri avada, teenida raha välismaal ja siis Eestisse tagasi tulla.

Lühikokkuvõte: III grupi vastajate elus on olnud mitu pöördpunkti ja sündmust, mille tõttu nad ei suutnud gümnaasiumi ajal tulevikueesmärke saavutada. Kuid vaatamata sellele, ei heitnud nad meelt, vaid tegutsesid, muutsid oma väärtushinnanguid, hakkasid püstitama eesmärke vastavalt oma jõule. Noortel on ka hirme mõeldes tulevikule, kuid nad püüavad nendest hirmudest kas mitte mõelda või neid analüüsida ja vastavalt sellele ka tegutseda. Noored ei karda

eluväljakutseid, sest said teatud elukogemuse, nende ideaalid ja kavatsused on üks kord juba luhtunud. Seega kaalutlevad nad uusi otsustuseid hoolikamalt, usuvad enda võimesse, hindavad enda võimeid ja reaalselt kõrghariduse ja tööturu olukorda. Noore motoks on “proovida igal juhul, halvemini juba ei saa”.

Ettepanekud

Sotsiaaltöö aspekt: Uurimusest selgub, et noorte jaoks on oluline sotsiaalne võrgustik (päritoluperekond, sõbrad jne.) kui toetaja(d). Seega pakub töö autor arendada ja toetada just ennetavat sotsiaaltööd peredega, mille kaudu võiks tagada probleemide ärajäämist.

Sotsiaalpoliitika aspekt:

** Uurimusest selgus, et keelelisest suletud Kohtla-Järve piirkonnast kolinud noored on suutnud vabaneda “päritolu stigmas”, Tartu noored aga said “riigi kodanikeks”. Seega pakub töö autor toetada rahaliselt ja lahendada sotsiaalseid probleeme Ida-Viru piirkonnas, ja jätkata Tartu linna ja maakonna arendamist tervikuna, et noored, kes lõpetavad kõrgkooli oleksid motiveeritud oma piirkonda tagasi tulla. Sellest võidab nii riik kui ka noored;

** Võib korraldada projekte, toetada programme, mis informeeriksid noori kõrghariduse positiivsetest külgedest, võrreldes vaid põhi- ja/või keskkooliharidusega;

** Ettevõtted, firmad, asutused võiksid leppida kõrgkoolidesse sisseastujatega edaspidise töökoha tagamisest. Seega oleksid riigis madalamad töötuse näitajad, noortel suurem kindlus oma tuleviku suhtes, tööandjatel aga ei oleks probleeme uute spetsialistide leidmisel.

Kokkuvõte

Uurimuse käigus selgus, et noored tähtsustavad kõrgharidust, karjääri ja töökoha leidmist meeldival erialal, jagunedes kolme gruppi: I “Karjäärile orienteeritud”, kes on valmis kõigele karjääri tegemisel; II “Kahtlejad”, kes on üldiselt rahul oma eluga, kuid see võiks olla teistmoodi; III “Julged probleemilahendajad”, kelle unistused on luhtunud ja nad pidid kõike algusest alustama.

Noorte elu mõjutavad kaks peamist mõjurifaktorit – **perekond ja sõbrad, ning **ühiskonna- ja riigipoliitika. Sügiseks 2003 on noorte jaoks tähtis sotsiaalne võrgustik nende elus toetaja rollis, mitte aga soovitaja rollis. Ühiskonna- ja riigipoliitika ükskõiksus, negatiivne suhtumine, aga ajab noori tegutseda ja luua oma tulevikustsenaariume iseseisvalt, ilma et loodaks kellelegi.

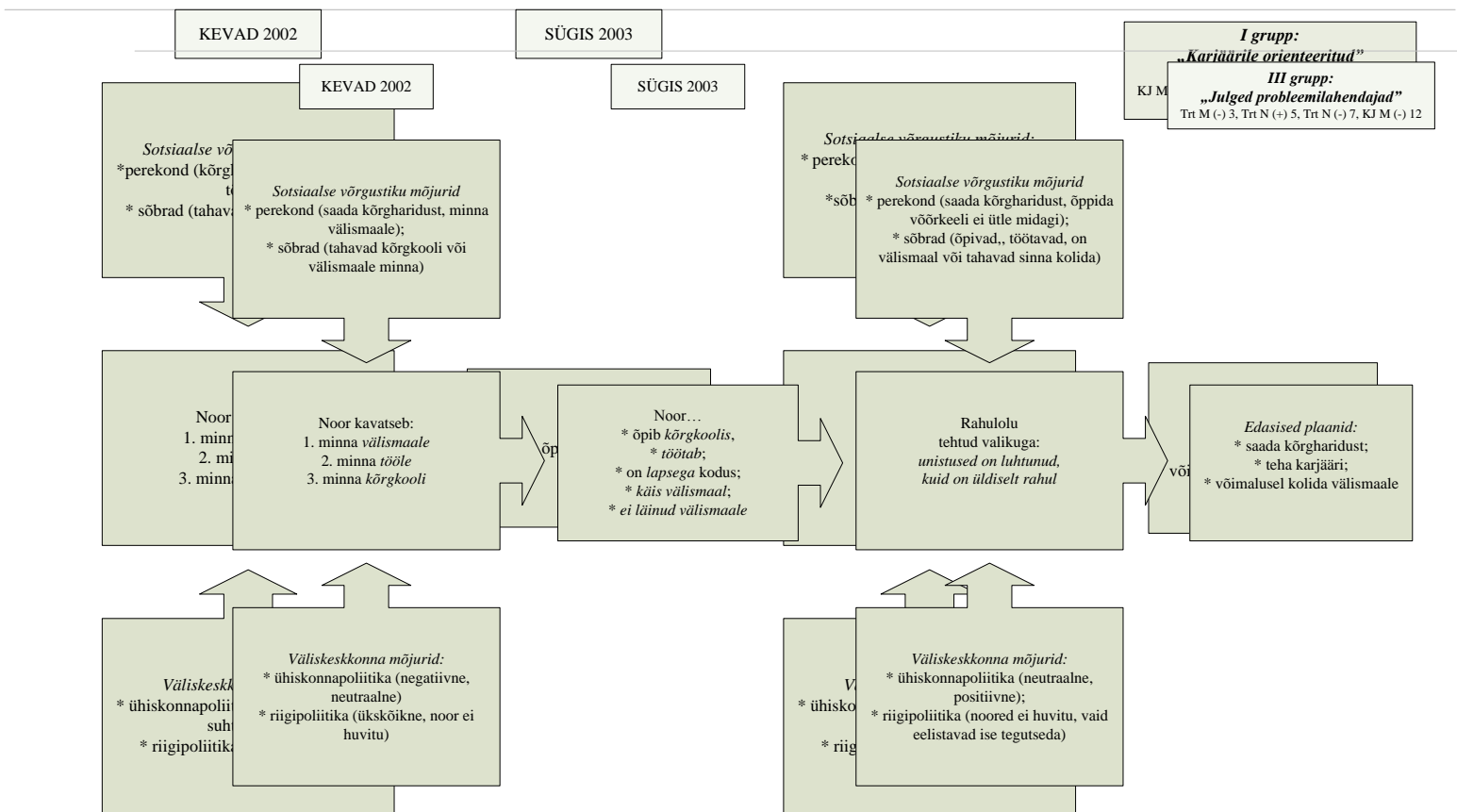
Noorte edasiste plaanide hulka kuuluvad kõrghariduse saamine, tööle asumine, perekonna loomine, võimalusel välismaale kolida. Välismaale kolimist kaalutlevad noored, kes ei ole seal käinud. Need, kes on seal õppinud või töötanud loobusid sinna minekust.

Keeleliselt suletud Ida-Viru regioonist (Kohtla-Järvelt) noored oma muutunud oma identiteedi poolest, määratledes ennast kui “vene noor”. Tartu noored ka muutusid oma identiteeditajust ja kirjeldavad ennast kui “kodanik”.

Paljud noored seostavad oma plaanid Eesti riigiga, sest peale kõrgkooli lõpetamist ei mängi enam rolli noorte päritolu või rahvus, vaid iseloomujooned, püüdlikkus, ettevõtlikkus. Teiselt poolt, oma ideaalseks tulevikuväljavaateks kujutavad noored välismaale kolimine, kus saab end kõige paremini realiseerida.

Kasutatud kirjandus

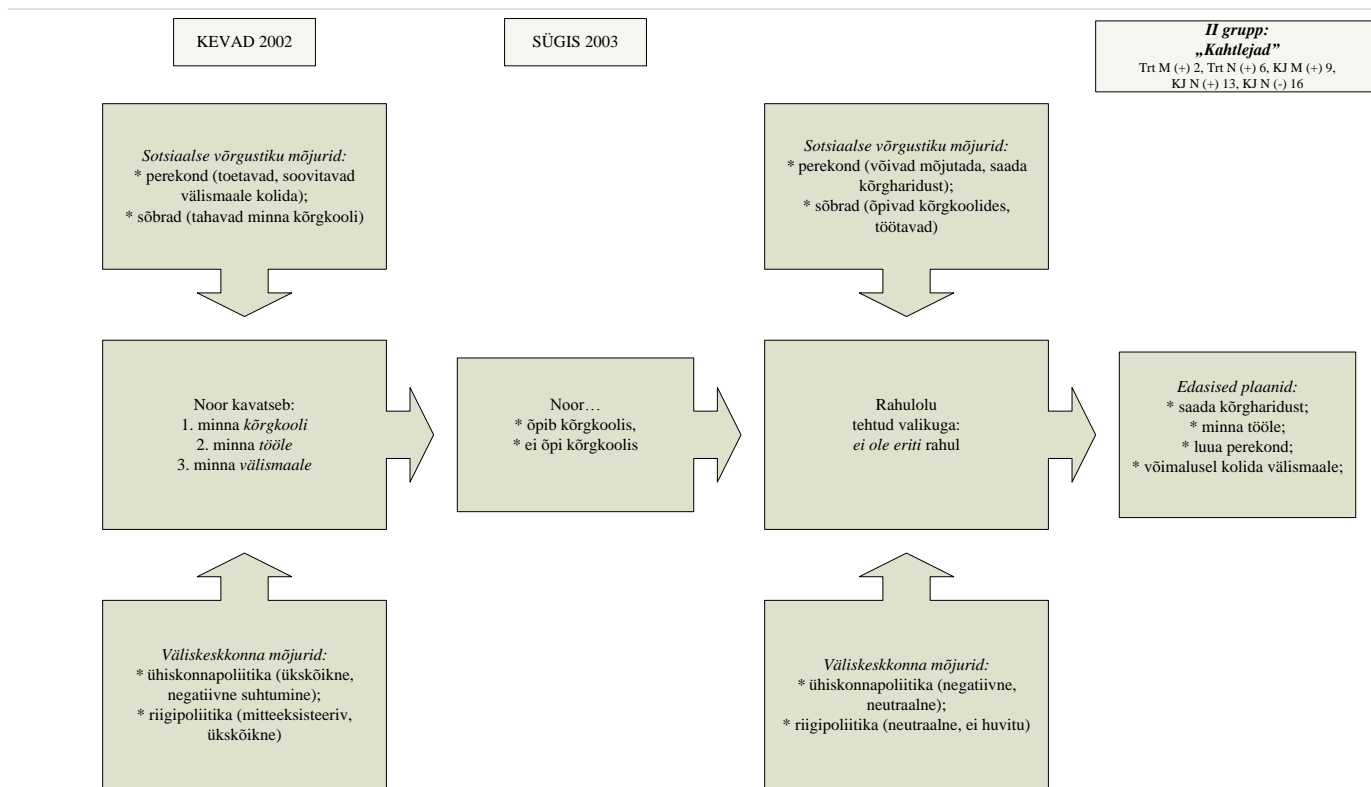
- Eamets, R. (2000). Eesti tööturg ja tööpoliitika Euroopa Liitu integreerumisel. Euroopa Kolledži loengud, vihik nr 1. Tartu 2000: 15-23.
- Eesti Inimarengu Aruanne, 2001.
- Eesti Statistika aastaraamat 2003. (2003). *Haridus. Tööturg*. Statistikaamet. Tallinn, 2003: 55-82, 187-208.
- Eesti Statistika aastaraamat 2002. (2002). *Haridus. Tööturg*. Statistikaamet. Tallinn, 2002.
- Eesti Statistikaamet aastaraamat 2001. (2001). Statistikaamet. Tallinn 2001: 33, 34, 46, 69, 113, 173, 199, 203, 209, 210.
- Eesti Statistikaamet, www.stat.ee, 28.-30.04.2004.
- Employment in Europe 2000 (2000). Employment and social affairs. European Commission. Employment and European Social Fund, October 2000: 10, 18-21, 47, 52.
- IPOSEC – projekti tabelid, CD materjalid. 2003. Isiklik kommunikatsioon professor Dagmar Kutsariga, Ph.D.
- Käärid, L., Valter, E., Juhtan, R. ja Wahlberg, J. (1997). Mitteeestlaste integratsioon Eesti ühiskonnas. *IV Haridus. Tallinn, ÜRO Arenguprogramm Eestis*, 1997: Lk 23- 24.
- Marksoo, Ü. (2002). Muutuv tööturg Eestis, 1994-1999. *Elutingimused Eestis viis aastat hiljem. Norbalt II. Toimetanud Dagmar Kutsar*. Tartu Ülikooli kirjastus. Tartu, 2002: 80 – 100.
- Müller, W. (2003). Transitions from Education to Work: A Review. Comparative Analyses of Intergenerational “Inheritance”. A series of state of the art reports. Report 3. Changeequal network. Mannheim workshop. April 10 – 11, 2003.
- Pavelson, M. (2001). Integratsioon Eesti ühiskonnas. *Haridus ja haridustaotlused*. Tartu, 2001: 11-13.
- Pavelson, M. (1998). Vene noorte hariduslikud orientatsioonid. Mitmekultuuriline Eesti: väljakutse haridusele. Tartu, 1998: 211-214.
- Roos, J.P. Life's Turning Points and Generational Consciousness. <http://www.valt.helsinki.fi/staff/jproos/kohliart.htm>, 30.10.2003.
- Ryan, P. (1999). The School-to-Work Transition: Issues for Further Investigation. University of Cambridge. Prepared for Education and Training Division, DEELSA, OECD, Paris. December 1999. <http://www.oecd.org/dataoecd/40/40/1925685.pdf>, 16.01.2004.
- Titma, M. toim. (1999). Kolmekümneaastaste põlvkonna sotsiaalne portree. Teaduste Akadeemia Kirjastus. Tartu – Tallinn, 1999: 193.
- Vöörmann, R., Helemäe, J., Saar, E. (2001). Noorte tööleasumine ja sotsiaalne iseseisvumine: Eesti riigi poliitika Euroopa Liidu taustal, 2001. Rahvastikuministri büroo. www.riik.ee/rahvastik/, 21.01.2004.

Joonis 12 (voodiagramm)

„Karjäärile orientatsiooniga grupi kujunemine”

Joonis 14 (voodiagramm). „Julged probleemilahendajad grupi kujunemine”

Joonis 13 (voodiagramm). “Kahtlejate grupi kujunemine”

Kodu- ja eluasemeteenused kolme kohaliku omavalitsuse näitel.

Merli Mendelman lõpetas TÜ sotsiaalteaduskonna sotsiaaltöö eriala 2004a. ja kaitses sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika magistri kraadi. merlime@yahoo.com

Käesoleva artikli aluseks on 2004 a. kaitstud magistritöö “Kodu- ja eluasemeteenused kolme kohaliku omavalitsuse näitel”, juhendajad Dr. iur. Gaabriel Tavits ja PhD Dagmar Kutsar. Magistritöö eesmärgiks on kodu- ja eluasemeteenuste analüüs kolme kohaliku omavalitsuse näitel. Eesmärgi saavutamiseks käsitletakse õiguslikku raamistikku ja finantseerimise võimalusi antud teenuste valdkonnas. Töö empiiriline osa koosneb uurimusest, mis viidi läbi Tartu, Valga linna ja Viimsi valla spetsialistide seas.

Euroopa Sotsiaalharta komisjoni (European Committee of Social Rights 2004) raport ei olnud Eestile osade tuumikartiklite kohta positiivne. Komisjon väidab raportis, et Eesti sotsiaalkaitseüsteem on kohati puudulik. Varasemalt pole uuritud, kas erinevates kohalikes omavalitsustes pakutavad eluaseme- ja koduteenused vastavad Euroopa sotsiaalharta sisalduvatele nõuetele.

Töö teoreetilises osas käsitletakse sotsiaalpoliitika mõistet ja eesmärki, eluasemega seonduvaid probleeme, sotsiaalteenuste finantseerimist, selle valdkonnaga seonduvaid õigusakte, antakse ülevaade kodu- ja eluasemeteenustest Eestis. Samuti käsitletakse kolme kohaliku omavalitsuse kodu- ja eluasemeteenuste regulatsioone ja eelarveid.

Eluase on inimese üks baasvajadustest, seega on oluline eluasemeteenuste kättesaadavus. Inimväärseks eluks on vajalik iseseisev toimetulek igapäevaeluga – sellele aitavad kaasa koduteenused. Eluaseme- ja koduteenuste regulatsioon on jäetud kohalike omavalitsuste kehtestada, mistõttu võivad need üksteisest väga erineda. Kohalikel omavalitsustel on väga erinevad finantseerimisvõimalused. Millised on spetsialistide hinnangud kolmes erinevas kohalikus omavalitsuses osutavate kodu- ja eluasemeteenuste kohta ning kas need teenused vastavad kehtestatud nõuetele.

Uurimuse eesmärk ja ülesanded

Uurimuse eesmärgiks on kolme kohaliku omavalitsuse kodu- ja eluasemeteenuseid osutavate spetsialistide hinnangute ülevaate andmine ja nende hinnangute analüüsimine. Kvalitatiivne lähenemine käesolevale uurimisprobleemile on optimaalne, kuna töö autor ei püstita antud valdkonna kohta hüpoteese, vaid tuginedes teoreetilisele ülevaatele ning lähtudes töö uurimisprobleemist.

Andmete kogumiseks kasutatakse semistruktureeritud süvaintervjuud. Autori arvates on semistruktureeritud intervjuu piisavalt paindlik ja võimaldab ka süstemaatilist analüüsi, kuna teemad - võtmeküsimused on samad. Seda tüüpi intervjuu annab kvantitatiivse meetodiga võrreldes sügavamad infot uuritava objekti kohta.

Töö autor valis kolm kohalikku omavalitsust lähtuvalt Statistikaameti 2003. aastal teostatud analüüsist Eesti piirkondliku statistika 2002. alusel. Selle kohaselt oli suurimad tulud kohaliku

omavalitsuse tulubaasi üksikisikult Harjumaal (sh. Tallinn), madalaim (Valgamaal). Seega otsustas töö autor lähtuvalt magistritöö eesmärgist uurida ühe jõuka (Viimsi vald), keskmise (tinglikult Tartu linna) ja vaese (Valga linn) kohaliku omavalitsuse tegevust kodu- ja eluasemeteenuste osutamise vallas. Valimisse kuuluvad kodu- ja eluasemeteenuste spetsialistid, kes on otseselt seotud teenuste osutamisega ja need, kes koordineerivad (ühes vaeses, ühes keskmises, ühes jõukas) kohalikus omavalituses antud teenuseid. Valimiks kujunes kokku 14 spetsialisti. Koduteenustega seotud küsimustele vastas 12 spetsialisti ja eluasemeteenustega seotud küsimustele 9 spetsialisti. Andmed kogus töö autor 2002 aasta lõpust 2004 aasta veebruarini ja viis läbi süvaintervjuud.

Kohalike omavalitsuste kohustuste täitmine

Koduteenused on kõige täpsemalt reguleeritud Tartu linnas. Valga linnas ja Viimsi vallas puudub koduteenuste osutamise kord ja teenuseid osutatakse tavaõiguse alusel. Reeglid, mille järgi teenuseid määratakse, on välja kujunenud praktika jooksul.

Kõik spetsialistid nentisid, et kohalik omavalitsus täidab seadusega pandud kohustusi kodu- ja eluasemeteenuste osutamise osas. Tartu linna spetsialistid juhtisid tähelepanu just ajale, kui kiiresti suudetakse kliente aidata. Juba praegu ei vaadata koduteenuste osutamisel ainult seda, mida ütleb seadus, vaid koduteenuste osas tõlgendatakse kohustusi ka konkreetsest situatsioonist lähtuvalt.

Uurimusest selgus huvitav asjaolu, et mitte ükski spetsialist kolmest erinevast kohalikust omavalitsusest, ei maininud Euroopa sotsiaalharta ja sealt tulenevaid kohustusi, mida peab arvestama teenuste osutamisel. Artikkel 13. järgi ei saa isiku õigust sotsiaal- ja meditsiiniabile seada sõltuvusse mingisugustest tingimustest ega eelarvelistest võimalustest. Spetsialistide arvates on kohaliku omavalitsuse kohustused nende teenuste osutamisel seotud eelkõige siseriikliku seadusandlusega ja ei ole seotud Euroopa õigusruumist tulenevate õigusaktidega. Samas on Euroopa sotsiaalharta Eestis ratifitseeritud, küll mitte täielikus mahus, vaid enamuse artiklite osas.

Tartu linna spetsialistide meelest on koduteenused reguleeritud küllaltki üksikasjalikult ja klientide huve on arvestatud nii palju kui see on võimalik. Valga linnas tunnistatakse, et võiks olla mingisugunegi regulatsioon, mida praegusel hetkel ei ole. Viimsi valla puhul tuleb arvestada antud piirkonna erandlikkust, kuna valdavalt elab vallas jõukas, noor, toimetulev pere - seega esineb ka sotsiaalprobleeme vähem.

Eluasemeteenused on kolmes kohalikus omavalitsuses reguleeritud täpselt ja on kehtestatud kindlad tingimused, mille alusel antakse kliendile teenuseid. Kõige üksikasjalikumalt on seda tehtud Tartu linnas. Kohtuvaidlusi koduteenuste osas ei osanud keegi kolmest kohalikust omavalitsusest nimetada. Eluasemeteenustega seotud kohtuvaidlused on olnud Tartu linnal. Eluruume kohandatakse vastavalt vajadusele Tartu ja Valga linnas, kuid Viimsi vallas harva – seda on tehtud vaid paaril korral. Tartu linn on sotsiaaleluruume kohandatud mõnele puudega inimesele, kus klient pani lisaks linna finantseeringule omapoolse osaluse juurde. Sotsiaalhoolekande seadus § 14 lg. 2 alusel on selline kohustus omavalitsusel.

Teenuste vajadus, kvaliteet ja rahulolu

Teine uurimusküsimus puudutas spetsialistide hinnanguid kodu- ja eluasemeteenuste kvaliteedi, vajaduse ja rahulolu osas. Spetsialistid Tartu ja Valga linnast avaldasid arvamust, et koduteenuste kvaliteediga võib rahule jääda. Lepingu täpsustamine kliendiga, rohkem aega hoolealustele, personali väljavahetamine, koostöö suurendamine perearstidega ja hooldushaiglatega, koolituste suurendamine hooldustöötajatele, teenusstandardite väljatöötamine, palga tõstmine - kõik see tõstaks teenuse kvaliteeti.

Eluasemeteenuste kvaliteeti nii heaks ei hinnatud kui seda oli koduteenuste kvaliteet. Eluruumid peaksid olema paremas korras, samas rõhutas üks spetsialist, et kriisipind ei peagi kliendile olema kodu eest. Eluasemeteenuste kvaliteedi tõstmiseks pakuti välja mitmeid variante. Sotsiaalvaldkonna piiratud ressursid ei võimalda sotsiaaleluruumide kvaliteeti parandada. Lahendusena nähti, et üür oleks kliendile võimalikult madal, et selle võrra ei kahaneks teenuse kvaliteet. Samuti peaksid kliendid ise oma heaolu tõstma. Rohkem on vaja toetada tegevusi, mis soodustaks isiku heaolu kasvu, kus klient saaks kiiresti tööd ega jääks abivajaja seisus.

Koduteenuste tarbijate arv on püsinud stabiilsena. Vajadus teenuse järgi hakkab kasvama, kus puudega inimene kui talle määratud hooldaja, hakkab saama koduteenuseid. Sageli on hooldaja lihtsalt formaalsus ja tegelikku hoolt puudega inimene ei saa, mida ta aga kindlasti vajaks. Sellest tulevalt võib jääda mulje, et kõik on korras, samas jäävad paljud potentsiaalsed kliendid koduteenustest ilma.

Eluasemeteenuste taotlejate arv on kasvanud kõigi spetsialistide arvates. Tuuakse ära mitmed asjaolud, mis seda on põhjendanud: omandireform, elatustaseme langus, klientide suutmatus kaasa rääkida üürisuhetes, korterite baas on üks ja sama suurus, tööpuudus, korteriturg on puudulik. Vajaduse kasv on seotud paljude muutustega ja reformidega kogu riigis. Riigi enda sotsiaalpoliitikast sõltub ka palju, millises suunas me liigume. Samas, kui elu kallineb ja elatustase on endiselt madal, siis on meil abivajajaid ka rohkem. Sotsiaalpoliitika mõte ei ole õpitud abituse sündroomi süvendamine, vaid et inimesed saaksid enda eluga ise hakkama, seda vähem koormavam see riigile on.

Koduteenused rahuldavad kõigi spetsialistide meelest klientide vajadusi. Eluasemeteenustega vastupidi, ei ole kliendid nii rahul kui koduteenustega, sest kliendid ei saa selliseid kortereid nagu nad tahavad, ei saa nii kiiresti kui soovivad. Need, kes saanud elamispinna, on aga rahul.

Probleemid teenuste osutamisel

Kolmas uurimisküsimus puudutas teenuste osutamise seotud probleeme. Väga huvitav oli ühe spetsialisti tähelepanek, et sotsiaalhoolekanne on nagu ametiühingu liikmelisus või pensionikindlustus, mida kõik peavad saama. Selles peitub ka Eesti riigi sotsiaalpoliitika üks nõrkusi, kus me toetama neid, kes seda objektiivsetel põhjustel ei vajaks, kuid süsteem ei suuda eristada tõelisi abivajajaid. Selline olukord on ebaratsionaalne rahaliste vahendite raiskamine, mida võiks kasutada teistel eesmärkidel. Samuti määratakse puude aste liiga kergekäeliselt, mis suurendab riigi kulutusi koduteenuste osutamise osas. Sageli esineb juhtumeid, kus puudega isikule määratakse hooldaja, kes teda tegelikult ei hoolda. Samuti ei saa puudega isik siis

koduteenuseid. Probleemid tekivad, kui üksielav vanur muutub dementseks, sest hooldustöötajatel puuduvad oskused tegeleda selliste klientidega. Eakad elavad kehvadel elamispindadel, mis ei lase neil kaua kodus ise hakkama saada.

Eluasemeteenustega seotud probleemid on seotud eelkõige odavate sotsiaaleluruumide puudumisega, mistõttu kliendid ei suuda tasuda üüri ja nad tõstetakse välja. Samas ei ole kohalik omavalitsus lahendanud siin probleemi, vaid klient on jälle uue ringiga sotsiaaleluruumi taotlemise järjekorras tagasi. Korterite andmine sageli klientide elustiili ei muuda, üürivõlad, lepingu tingimuste rikkumised.

Eluasemeteenuste probleemide lahendusena pakkusid spetsialistid välja erinevaid võimalusi. Kliendid peaksid ise aktiivsust üles näitama enda probleemide lahendamisel. Samuti pakuti välja lahendust, et parandada sotsiaaleluruumide olukorda. Neid töötajaid peaks olema rohkem, kes tegeleksid klientide motiveerimisega, et viimased leiaksid töö ja selle tulemusena suureneks kogu ühiskonna kasu. See eeldaks klientide personaalset nõustamist.

Kokkuvõte

Eluasemeteenused olid Tartu, Valga linnas ja Viimsi vallas reguleeritud väga üksikasjalikult. Koduteenuste osutamise kord oli vastu võetud ainult Tartu linnas. Viimsi vallas ja Valga linnas osutatakse koduteenuseid tavaõiguse alusel, puudub igasugune regulatsioon.

Kolm kohalikku omavalitsust ei suuda täita kõiki sotsiaalhoolekande seadusest tulenevaid kohustusi, seda just eluruumide kohandamisel vastavalt vajadustele ja rahuldada kõikide klientide vajadusi sotsiaaleluruumile. Sotsiaalhoolekande seaduse § 14 lg. 2 järgi on selline kohustus valla- või linnavalitsusel. Kui kliendile ei suudeta kriisisituatsioonis mõistliku aja jooksul tagada eluaset, siis ei saa rääkida kohustuste täitmisest. Tulenevalt ka Euroopa sotsiaalharta artiklist 13 lg.1 ei saa selle õiguse tagamist seada sõltuvusse mingisugustest tingimustest ega ka eelarvelistest võimalustest. Spetsialistide hinnangul suudavad kolm kohalikku omavalitsust täita võimaluste piires seadusega pandud kohustusi.

Viimsi vallas ei ole kodu- ja eluasemeteenuste järgi vajadust, mis on väga ainulaadne olukord. Koduteenuste vajadus on püsinud samal tasemel, aga eluasemeteenuste vajadus on suurenenud. Spetsialistid hindasid koduteenuste kvaliteeti heaks, eluasemeteenuste kvaliteeti rahuldavaks.

Spetsialistid tegid ettepanekuid koduteenustega seotud probleemide lahendamiseks - teenuste laiendamine, puude astme objektiivne määramine, elamistingimuste parandamine ning teenuse kontrollimine. Eluasemeteenustega seotud probleemide lahendusena nähti kliendi nõustamist, eluruumide arvu suurendamist, klientide motiveerimist. Autori arvates võiksid sotsiaaleluruumid kiiresti vabaneda, et suudetaks rahuldada rohkem abivajajaid. Vaja on toetada tegevusi, mis soodustaks isiku heaolu kasvu, kus klient saaks kiiresti tööd ega jääks abivajaja seisu. Sotsiaalpoliitika mõte ei ole õpitud abituse sündroomi süvendamine, vaid et inimesed saaksid oma eluga ise hakkama, seda vähem koormavam see riigile on.

“Noorsootöö korraldamine taasiseseisvunud Eesti Vabariigis Tartu Linnavalitsuse kultuuriosakonna noorsooteenistuse näitel”

Reelika Hulkko lõpetas Tartu Ülikoolis sotsiaaltöö eriala 2003. aastal, praegu töötab Tartu Kutsehariduskeskuses sotsiaaltöötajana. Kontakt: reelika.hulkko@khk.tartu.ee

Käesolev bakalaureusetöö keskendub noorsootöö korraldamisele kohaliku omavalitsuse tasandil Eestis. Probleemiks omavalitsustes on noorsootöötajate vähesus. Lähtuvalt sellest on töö eesmärgiks anda ülevaade Tartu Linnavalitsuse kultuuriosakonna noorsooteenistuse kui esimese noorsootööd koordineeriva kohaliku omavalitsuse struktuuri tööst loomisest tänapäevani.

Uuringu kontekst ja probleemiseade

Noortele on otsustava kaaluga areng lapseest täiskasvanuikka. Oma pere juurest liigutakse iseseisvuse suunas, koolist tööle. Noored kujundavad enda elustiili, arvamused ja käitumise tervise, hariduse, karjääri ja poliitika suhtes. Noorus on iga, mil õpitakse kõige enam oma keskkonna ja kodakondsuse kohta, oma õiguste ja vastutuse kohta. Seega on noorus täis avastamist ja soodsaid juhuseid, andes võimaluse iseennast avastada. Noorus on aga samuti täis riske ja tehtuid otsuseid (nii häid kui halbu), mis võivad kesta terve elu (UNICEF *et al* 2001).

Noorsootöö olulisus seisneb noortes endis – noortele tuleb luua vastavad tingimused, et neist kasvaksid ühiskonna täisväärtuslikud kodanikud. Noortel peavad olema õppimisvõimalused vastavalt oma eale ja arengutasemele. Oluline on, et noortel oleks vaba aja sisustamise võimalusi, mis oleks alternatiiviks näiteks tänavatel hulkumisele.

Kuigi noortega tegelemine on oluline, on probleemiks veel paljudes omavalitsustes puuduvad noorsootööd koordineerivad ametikohad.

Käesoleva bakalaureusetöö eesmärgiks on anda ülevaade Tartu Linnavalitsuse kultuuriosakonna noorsooteenistuse (edaspidi noorsooteenistus) tööst loomisest tänapäevani. Kohaliku omavalitsuse näitena valisin Tartu, kuna sinne noorsooteenistus on esimene noorsootööd koordineeriv kohaliku omavalitsuse tasandi struktuur taasiseseisvunud Eesti Vabariigis, mis alustas tööd aastal 1995. Oluline on välja tuua, et Noorsootöö seadus, mis sätestab noorsootöö korraldamise õiguslikud alused (Noorsootöö seadus, § 1), võeti Eestis vastu neli aastat hiljem – aastal 1999. Valisin Tartu linna näite ka põhjusel, et elan ise Tartus ja olen noorsooteenistuses praktiliselt olnud.

Teoreetiline raamistik ja meetod

Eesmärgist lähtudes on antud töö ülesanneteks: anda faktidel põhinev ülevaade noorsooteenistuse tööst aastatel 1995 – 2002; intervjuuerida noorsootööga seotud inimesi (ametnikud ja poliitikud) Tartu linnas saamaks teada nende seletusi, kirjeldusi noorsooteenistuse tööle; analüüsida saadud tulemusi.

Soovisin saada informatsiooni selle kohta, kuivõrd on noorsooteenistuse ja noorsootööga seotud inimesed rahul noorsooteenistuse tööga. Samuti huvitas mind valimisse kuuluvate inimeste nägemus noorsooteenistuse arengust tulevikus.

Käesolevas bakalaureusetöös kasutasin uurimismeetodina kvalitatiivset poolstruktureeritud süvaintervjuud. Intervjuu kava koosneb 17 küsimusest ja see on jaotatud 3 suurde blokki – ajalugu, hetkeseis, tulevik. Antud meetodi valikul lähtusin asjaoludest, et noorsooteenistuse tööst ülevaate andmiseks on vähe kirjandust, intervjuueeritavate vastused aitavad kirjeldada ja seletada noorsooteenistuse tööd.

Andmeid kogusin 2003. aasta aprillis. Intervjuudest viis viisin läbi respondentide töökohtades ja kaks Tartu Ülikooli raamatukogus. Intervjuudeks kulus keskmiselt aega 22 minutit (kõige vähem 8 minutit, kõige rohkem 34 minutit).

Uurimuse käigus kogutud materjali analüüsimiseks kasutasin *cross-case* meetodit.

Valim

Käesoleva uurimuse objektiks Tartu linnas noorsootööga seotud erinevate tasandite ametikohtadel töötavad inimesed. Valimi suuruseks on 7 inimest, esindatud on noorsooteenistuse töötajad, Tartu LV kultuuriosakonna juhataja, Tartu abilinnapea, Tartu Linnavolikogu laste- ja noorsookomisjoni esimees, Tartu Linnavolikogu sotsiaalkomisjoni esimees. Valimi suuruseks on 7 inimest, kuna nemad on kõige otsesemalt seotud noorsootööga ja noorsooteenistusega Tartu kohaliku omavalitsuse tasandil.

Valim on jaotatud kaheks: ametnikud ja poliitikud. Ametnike all pidasin silmas noorsooteenistuse personali, kes on noorsooteenistuse loomisest alates seal töötanud ja kursis toimuvaga. Tinglikult nimetatud poliitikute grupi moodustasid Tartu linnas erinevatel tasanditel (tollel hetkel) ametis olevad inimesed, kes oma tööülesannete tõttu on noorsooteenistuse ja noorsootööga Tartu linnas vähemal või rohkemal määral seotud.

Arutelu

Noorsooteenistuse ajalugu

Analüüsile toetudes võib väita, et poliitikud ei ole kursis noorsooteenistuse ajalooga. Loomist peeti küll vajalikuks otsuseks, aga protsessist, kodaniku-initsiatiivi mõjust, tartlaste informeeritusest ja algusaastate võimalikest vigadest ei osanud poliitikud midagi konkreetset välja tuua.

Peeaeagu kõik respondendid pidasid noorsooteenistuse loomist vajalikuks, seda nimetati ka möödapääsmatuks. Arvati, et vajadus sellise institutsiooni järele oli olemas juba varem – kohe peale taasiseseisvumist. Mind pani imestama, et mitte keegi intervjuueeritavatest ei pööranud tähelepanu sellele, et Tartu noorsooteenistus oli esimene omalaadne. Noorsooteenistuse loomist peeti pigem objektiivsetest vajadustest lähtuvaks otsuseks kui kodaniku-initsiatiivi tulemuseks.

Võttes arvesse antud töö teoreetilist materjali ja intervjuusid, võib öelda, et noorsooühendusel Halley oli noorsooteenistuse loomise juures oluline roll. Halley oli Tartu linnas esimene omalaadne noorsooühendus. Halley klubi oli see, kes esitas linnavalitsusse kontseptsiooni oma seisukohtadega noorsootöö korraldamisest Tartu linnas.

Noorsooteenistuse personali suuruse vastavus töökoormusega

Võrreldes ametnikke ja poliitikuid, siis nende erinevus seisnes selles, et esimesed olid arvamusel, et personali on vähe, teised aga, et see arv on optimaalne.

Personali vähesust põhjendati noorsootöö laia tegevusvaldkonnaga, kus ametnikke oleks rohkem vaja koordineerimaks kõiki neid noorsootöö alaseid tegevusi, mis toimuvad väljaspool noorsooteenistust. Ametijuhendites sisalduvate tööülesannete mahuga põhjendati personali suurendamise vajadust. Toodi välja, et töökoormus on noorsooteenistuses võrreldes algusaastatega tõusnud, samal ajal on ametnike arv samaks jäänud.

Üks poliitikutest oli arvamusel, et personali võiks rohkem olla, enamus poliitikuid pidasid personali suurust optimaalseks ja vastavaks töökoormusega. Oma arvamust põhjendati sellega, et kui noorsooteenistus teeb koostööd kolmanda- ja erasektoriga on noorsooteenistusele pandud ülesanded täidetavad kolme ametnikuga. Poliitikute poolt toodi välja ka ülesannete delegeerimist viiele programmijuhile, nende töölevõtmisega vähenes sisuliselt noorsooteenistuse ametnike töökoormus. Programmijuhte mainis antud küsimuse juures ainult üks ametnik, olles siiski arvamusel noorsooteenistuse personali vähesusest.

Noorsooteenistuses töötavate ametnike erialane haridus

Ametnike erialaseks hariduseks pakuti noorsootöö, pedagoogika, huvijuhi, arengupsühholoogia, sotsiaaltöö, psühholoogia haridust. Välja toodi veel üldisemalt haridust sotsiaalvaldkonnast ja kultuurilist haridust. See pikk loetelu näitab, et intervjuudest ei tulnud välja ühest vastust ega isegi mitte domineerivat vastust antud küsimusele.

Kõigi respondentide arvates on oluline, et noorsooteenistuse ametnikul on linnavalitsuse töötajana kõrgharidus. Isegi kui ideaalseks peeti noorsootöötaja haridust, siis ei tahetud ühest vastust anda – omandatud kõrgharidust peeti olulisemaks sellest, mis erialal see omandatud on. Haridusega sama oluliseks, kui isegi mitte olulisemaks peeti noortega töötamise kogemust, head tahet, entusiasmi, noorsootöö alast koolitust.

Antud küsimuse puhul ei lähtunud Eesti Noorsootöö Kontseptsiooni definitsioonist – noorsootöötaja on sobiva ettevalmistusega st. kas noorsootöö-, sotsiaaltöö-, kultuuri-, või pedagoogiharidusega ja lisaks haridusele on omandanud noorsootöö alased teadmised vastavate koolituste kaudu. Antud uurimuse põhjal tuli kohati välja vastupidine tulemus - kogemust ja koolitust peeti omandatud haridusest mõne intervjueritava arvates olulisemaks.

Noorsooteenistuse arengusuunad ja noorsoo-osakonna loomise võimalikkus

Küsites intervjueritavatel noorsooteenistuse võimalike tulevikusuundade kohta, viitasid poliitikud oma vastustes noorsootöö arengukavale, mis intervjuude läbiviimise ajal oli arutusel. Ühtpidi võib seda pidada korrektseks – arengukava on aluseks noorsooteenistuse tulevikumuudatustele. Teisalt oli see aga justkui lihtsam võimalus küsimustele vastamiseks ja võis tähendada konkreetse arvamuse puudumist.

Ametnikud soovivad teha erinevatele küsimustele – noorsooteenistuse muudatusena, arengusuunana ja noorsootöö tõhusamaks muutmisena – välja ühe vastuse – noorsoo-osakonna loomise. Esines ka teisi arvamusi, aga valdavaks oli, et eraldi osakond on see, kuhu tahetakse välja jõuda ja mis muudab noorsootöö efektiivsemaks Tartu linnas. Ametnikud tahtsid inimesi koondada ühte struktuuriüksusesse – vastavad teenistused kultuuri-, haridus- ja sotsiaalabi osakondade alt. Tahetakse moodustada noorsootöö ennetavale tegevusele suunatud osakonda või eraldi teenistust.

Poliitikud kaldusid noorsoo-osakonna loomise kohta arvama, et see võib olla võimalik teatud tingimustel. Toodi välja tegevusvaldkondade laienemist ja juurdetulevaid ülesandeid. Arvati, et ümberstruktureerimine peab olema sisuliselt mõttekas, mitte osakonna loomine osakonna pärast. Leiti, et noorsootöö preventatiivset aspekti silmas pidades ja noorsootöö koordineerimiseks võib hariduse, kultuuri ja sotsiaalvaldkondadest liidetuna eraldi osakond olla. Seda nimetati ka sotsiaal-noorsootöö osakonnaks.

Kokkuvõte

Noorsooteenistus Tartus alustas tööd aastal 1995, loomisele avaldas mõju ka kodanike enda algatus – inimesed, kes töötasid noortega pidasid linnavõimudega pikki läbirääkimisi vastava institutsiooni loomiseks linnavalitsusse.

Algusaastatel korraldas noorsooteenistus peamiselt ise üritusi ja viis läbi projekte. Alles aastast 1998 suurenes projektide esitajate ring. Praeguseks on noorsooteenistus taandanud end projektide algataja ja läbiviija rollist. Nende peamiseks ülesandeks on leida projektide korraldajaid, rahastada neid ja kontrollida raha sihtotstarbelist kasutamist. Noorsooteenistusel on koordineeriv ja informatsiooni jagav roll Tartu linna noorsootöös.

Intervjuudel põhinevad ettepanekud:

- Suurem tähelepanu erinoorsootööle, kriminaalpreventsioonile, vahendite leidmisele narkomaania leviku aeglustamiseks;
- Suurema tähelepanu pööramine ülikooliteed alustanud noortele, kes on täiskasvanueas, aga ikkagi noored – alla 26-aastased;
- Suurem tähelepanu vene noortega tegelemiseks;
- Vabatahtlike leidmine noortekeskustesse;
- Noorte teavitamine olemasolevatest võimalustest;
- Noortekeskuste arvu suurendamine;
- Mittetulundusühingutele rahvusvahelistest fondidest rahade taotlemise võimaluste teavitamine ja protseduurireeglite tundmine;
- Projektide kirjutamine noorsooteenistuse poolt leidmaks rahalisi võimalusi väljastpoolt linnaelarvet;
- Koordinatsiooni tugevdamine erinevate noorsootöö valdkonnas tegutsevate organisatsioonide vahel;
- Noorsooteenistuse koostöö tihendamine sotsiaalabi osakonnaga, erasektoriga, linnavõimudega, koolidega;
- Suurem rahaline toetus investeringuteks noortekeskustesse, vabatahtlike koolitusele, huvijuhtide koolitusprogrammidele, noorte omaalgatuslikele projektidele, suveprogrammidele.

Kasutatud kirjandus:

Noorsootöö seadus, RT I 1999, nr 27, art 392

UNICEF (2001). Young people in changing societies. Discussion guide. Central and Eastern Europe, the Commonwealth of Independent States and the Baltic States.

VÕRGUSTIKUTÖÖ TARTU LINNA EAKATE AVAHOOLDUSES

*Riina Siirus lõpetas TÜ sotsiaaltöö eriala 2001.aastal .
Praegune töö on seotud aga hoopis turismindusega,
nimelt rahvusvahelise kruiisikompaniiga Royal Caribbean.
Kontaktaadress: riina.siirus@mail.com*

Kaasaegses sotsiaaltöö alases kirjanduses on muutunud järjest populaarsemaks teemaks koostöö arendamine ja võrgustikutöö, mida on Eestis seni uuritud põhiliselt lastekaitsega seonduvalt. Autori arvates on see aga oluline ka sotsiaaltöös eakatega, näiteks avahoolduses, kus koostöö teiste valdkondade spetsialistidega saab pakkuda paremaid teenuseid ja efektiivsemat hooldust. Nende kahe teema ühendusena ongi käsitletud eakate avahoolekannet Tartu linnas 2001. aastal võrgustikutöö seisukohalt.

Teoreetiline ülevaade

Sotsiaaltöös kasutatav mõiste *võrgustikutöö* on tegelikult sünonüüm sõnale koostöö. Nii võrgustik kui võrgustikutöö tulenevad ingliskeelsest sõnast *network*, mis tähendab võrku või võrgustikku ning sõna *networking* võrgustikutööd (Korp 2000). Võrgustikutöö on seega töö klienti ümbritsevate võrgustikega ja nende aktiveerimisega abivajaja aitamiseks. Võrgustikutöö pole väärtus iseeneses, mõttekaks muudavad selle paranenud tulemused ja rahulolevad kliendid (Klefbeck ja Ogden 2001).

Aalistu (1996) lisab, et võrgustikutöö üks eesmärke on koordineerida kliendiga seotud ametkondade vahelist koostööd. Võrgustikutöö on eriti vajalik siis, kui sotsiaalsüsteemis ollakse kitsalt spetsialiseerunud ja tekib oht kliendi probleemi tükeldada. Võrgustikus toimiva vastastikuse mõju tõttu on võimalik probleemi lahendades jõuda uuele tasandile, sest igaüks lisab midagi, toimub arvamuste ja kogemuste vahetus ning ühist eesmärki teadvustades jõutakse eesmärgini (Pajo 1995). Võrgustikutöö pakub mitmeid võimalusi uute ideede genereerimisel ja lahenduse leidmisel kollektiivse otsustuse protsessis.

Sotsiaaltöötaja, kes töötab võrgustikus, saab infot naaberaladelt, näeb probleemi mitmekülsemalt ja saab tuge võrgustikus osalejatelt (Pajo 1995). Tehtud otsustel on suurem kaal ja mõju. Koostöö aitab järjest paremini lahendada ja ennetada probleeme (Korp 2000).

Allevi (2000) arvates peaksid meeskonna- ja võrgustikutöö põhimõtted aluseks olema ka eakate avahooldusteenuste pakkumisel ja organiseerimisel. Seda toetab ka kaasaegne avahoolduse mõiste: *avahooldus on abivajajast lähtuv ja koostööl põhinev paindlik tervishoiu- ja hoolekandesüsteem, mis tagab abivajajale võimaluse elada võimalikult kaua ja turvaliselt oma kodus (Allev 2000).*

Probleemi seade

Töö põhieesmärgiks oli uurida Tartu linna avahoolekannet võrgustikutöö seisukohalt ehk mil määral teevad avahoolekandetöötajad koostööd teiste ametkondade esindajatega nii sotsiaalsüsteemi sees kui väljaspool seda, milliseid ametiasutusi/isikuid peetakse oluliseks ja millised on probleemid, mis takistavad koostöö toimimist. Tulemuste põhjal saab aga korraldada efektiivsemat avahooldust Tartu linnas.

Tartu linna avahoolekanne valiti uurimisobjektiks mitmel põhjusel. Esiteks piisavalt suur valim; teiseks avahooldustöö koordineerimine piirkonniti, mis annab võimaluse võrrelda eri piirkondi. Kolmandaks, küllalt tihe sotsiaalasutuste võrk annab võimaluse koostöökaks mitmete asutustega nii avalikus kui kolmandas sektoris.

Uurimismeetod

Andmete kogumiseks kasutati ankeetküsitlust, mis töötati välja autori poolt bakalaureusetöö valmimise raames kevadel 2001. Ankeet koosneb 15 küsimusest, mis jagunevad kolme eraldi ploki: esiteks üldküsimused respondendi ja tema töö kohta. Teiseks ametialane koostöö, selle toimimine ja raskused. Vastamise hõlbustamiseks esitati 11 ametiasutust või isikut kui võimalikku koostööpartnerit. Kolmandaks töötajate arvamus võrgustikutöö olulisuse kohta koos põhjendusega, samuti koostöö toimimine tervikuna ning probleemid ja puudused.

Andmed koguti 2001. aasta märtsis ja aprillis. Uurimuse viis läbi antud töö autor. Andmete töötlemiseks kasutati andmetötluspaketti SPSS for Windows. Vabavastuste analüüsimisel kasutati kvalitatiivset meetodit. **Cross-case** meetodi alusel vaadeldi eri respondentide vastuseid, mis olid seotud konkreetse teemaga.

Valim

Valimi moodustasid Tartu linnas avaliku sektori poolt korraldatava avahoolekandega tegelevad töötajad. Info töötajate koguarvu ja piirkonnakeskuste kohta saadi päevakeskusest „Kalda“, Tartu linna eakate ja puuetega inimeste avahooldust koordineerivast asutusest.

Valimiks kujunes 39 avahoolekandetöötajat, kes töötasid 5 erinevas piirkonnas Tartus: Annelinn, Ülejõe, Kesklinn-Supilinn-Tähtvere, Veeriku-Karlova ja Ropka-Karlova. Neist 34 olid hooldustöötajad, kes abistavad vanureid ja puuetega inimesi kodudes ning 5 piirkonna avahoolekannet koordineerivad inspektorid.

Ankeete väljastati 39; neist laekus tagasi 32, seega oli vastanuid 82 % küsitletutest.

Vastanuist 100 % olid naised, kelle keskmine vanus oli 55,2 aastat. Suurim osakaal (47 %) oli keskharidusega töötajatel. Küsitletutest peaaegu kõik ehk 31 töötajat oli töötanud sotsiaalsfääris (avahoolduses) üle 5 aasta, kusjuures paljud neist märkisid, et töötavad samal ametikohal juba 10 või enam aastat.

Uurimistulemused

Tihedaimad koostööpartnerid, kellega vähemalt pooled avahoolekandetöötajad teevad tihti (enam kui 75 % juhtudest) koostööd, on sotsiaalsüsteemi siseselt päevakeskus, sotsiaalabiosakond ja teine hooldustöötaja ehk kolleeg; sotsiaalsüsteemi väline tähtis partner on

eaka inimese perearst, kellega üle kolmveerandi töötajatest suhtleb tihedalt. Tervishoiuasutustega teeb koostööd 72 % töötajatest.

Tihedat koostööd eakate päevakeskusega ja perearstiga peab 75 % töötajatest väga oluliseks. Vanuri lähedastega, sotsiaalosakonna ja oma kolleegidega hindavad väga oluliseks koostööd umbes 40 % töötajatest. Küllalt oluliseks peetakse 40 % protsendi töötajate poolt ka koostööd tervishoiuasutuste ja pensioniametiga.

Üldiselt kattusid tehtava koostöö sagedus ja selle oluliseks peetavus. Erandina sai välja tuua koostöö erialaspetsialistidega (eriarstid, psühholoog, psühhiaater). Koostööd nendega teeb 13 töötajat, samas peavad seda (väga) oluliseks 20 töötajat. Siit nähtub vajadus, et ka eriarstid leiaksid eakatele enam aega. Ka kolmanda sektoriga teeb koostööd neljandik vastanuist, oluliseks peab seda aga pisut üle kolmandiku vastanuist.

Koostöö hõlmas ligi pooltel juhtudel peamiselt infovahetust, ainult neljandiku moodustas dokumentatsioon ja paberite vormistamine; vähem kui neljandikul juhtudest oli selleks erialane konsultatsioon ja ülesannete ning vastutuse jagamine.

Koostööd pidasid avahoolduses oluliseks kõik vastanud, väga rõhutas selle tähtsust 66 %. Just paremale infovahetusele tuginedes põhjendati, et mida täielikum ja mitmekülgsem on info, seda paremini saab hinnata olukorda ja probleemi lahendada. Neljandik töötajaid märkis, et koostööst sõltub avahoolduse kvaliteet, kuna avahoolduse sihiks on võimaldada eakal kodus olla võimalikult kaua. Koostöö vajalikkust põhjendati ka sellega, et avahooldustöötajal endal pole õigust ega oskusi probleemi ainuisikuliselt hinnata, ta tegutseb suures osas vahendaja ja suunajana vanuri ja teenuse kokkuviiamiseks.

Ametialane koostöö tervikuna toimib ligi 60 % töötajate arvates hästi ja ülejäänute arvates rahuldavalt. Hinnang avahoolduse korraldusele tervikuna – 50 % leidis, et see on rahuldav, 44 %, et see on hea. Võrreldes seega rahulolu koostööga rahuloluga avahooldusega tervikuna, on näha, et koostööga ollakse enam rahul kui avahoolduse korraldusega tervikuna.

Põhiliste probleemidena koostöös nimetas 44 % töötajatest erinevaid arusaamu ja eelarvamuslikku suhtumist omaste, arstide ja ametnike poolt; 28 % samade isikute ükskõiksust ja vähest hoolimist. Mured puudutavad suures osas koostööd tervishoiusüsteemiga: pikk järjekord pikaaravahaiglas, kallid teenused, haiglakohtade defitsiit, sotsiaalsüsteemi vähene kokkupuude tervishoiuga. Nimetati ka info puudumist või vähest levikut eakaid puudutavate asjaajamiste ja seaduste kohta. Ka on probleemiks avahooldustöötajate või teiste valdkondade spetsialistide suur töökoormus ja sellest tulenev ajanappus.

Kokkuvõte ja järeldused: võrgustikutöö avahoolekandes ja selle tähtsus

- 1) Uurimus näitas, et tihedaim koostöö toimub eelkõige sotsiaalsüsteemi sees. See kinnitab Greenbergi (1997) väidet, et koostöö taseme määrab töö olemus – mida suurem on vastastikune sõltuvus, seda suurem on tehtava koostöö määr.

Hankewitz, H. (1999) Päevakeskused ja eakate sotsiaalne rehabiliteerimine. *Sotsiaaltöö* nr. 3. 8-12.

Klefbeck, J. ja Ogden, T. (2001) Laps ja võrgustikutöö. Tartu : Greif. Ptk. 6.

Korp, E. (2000) Lastekaitsetöö ametnikevõrgustik: võrgustikutöö kasutamise võimalusi vabariigi erinevates regioonides. Magistritöö. Tallinn:TPÜ.

Pajo, M. (1995) Uuriv kliendisuhe sotsiaaltöötaja töövahendina. Kogumikus: *Eesti sotsiaaltöö küsimusi II* / Tulva, T. Tallinn:TPÜ. 85-94

Mittetulundusühingute koostöö Tartu linnas tööhõivega tegelevate organisatsioonide näitel

Terje Kõlamets lõpetas TÜ sotsiaaltöö eriala 2002. aastal, praegu õpib Prantsusmaal Lille Ülikooli magistrantuuris koolitusjuhtimise eriala.
Kontakt: e-aadress: terjeko@hot.ee

Kokkuvõte

Käesolev uurimus keskendub mittetulundusühingute koostöö uurimisele Tartus tööhõivega tegelevate organisatsioonide näitel. Uurimuse lähtub ideest: koostöö tulemusel paraneb teenuste kvaliteet, on võimalik kokku hoida ressursse ehk muuta ühes kindlas valdkonnas efektiivsemaks. Uurimusest selgus, et Tartus tööhõivega tegelevate ühingute koostöö kujuneb vastastikuse huvi tulemusel. Oluline on infovahetus ja isiklikud suhted. Tulevikus soovitakse koostööd süvendada ja laiendada avaliku sektori organisatsioonidega

Sissejuhatus

Kolmanda sektori ehk mitteriikliku ja mittetulundusliku tegevuse osakaal kasvab pidevalt. Antud vallas tegutsevad organisatsioonid suudavad oma eesmärgid – teenuste pakkumine, uute projektide väljatöötamine, erinevate huvigruppide kaitse, sotsiaalse dialoogi loomine jne – paremini ellu viia, kui nad teevad koostööd teiste samalaadsete struktuuridega. Koostöö aitab hoida kokku ressursse, leida kergemini finantseerimist, saada uusi ideid, vahetada kogemusi, saavutada parem mõju ühiskonnas, kokkuvõttes muuta ühes kindlas valdkonnas tehtav töö efektiivsemaks. Sotsiaaltöö seisukohalt on oluline koostööd vaadata kui üht meetodit sotsiaalsete probleemide lahendamisel.

Sellest lähtuvalt on antud uurimuse eesmärgiks laiendada koostöö mõiste käsitlemist ning uurida mittetulundusühingute koostöövalmidust ja – suhteid erinevate organisatsioonidega ning nende arusaamu koostöö kasulikkusest Tartu linnas tööhõivega tegelevate organisatsioonide näitel.

Uurimuse läbiviimise hetkel, korraldas antud töö autor töötutele kohanemiskoolitusi ühes Tartu linnas tegutsevas mittetulundusühingus. Pidev kokkupuude selle valdkonnaga tekitas autoris laiemat huvi tööhõive probleemide lahendamise tegelevate organisatsioonide vastu, seetõttu on uuritavaks objektiks Tartu linnas tööhõivega tegelevad organisatsioonid

Uurimismetoodika ja valim

Uurimismetoodika lähtealuseks on idee, et organisatsioonide vaheline koostöö sõltub eelkõige koostöö kasutegurite nägemisest ja teadmisest. Kasutades käesolevat uurimismetoodikat püüab autor vaadelda koostööd kui terviklikku protsessi, keskendudes seejuures koostöö kujunemise eeldustele, seda soodustavatele ja takistavatele teguritele ning koostöö kasulikkusele.

Andmed koguti 2002 aasta aprillis. Intervjuud viidi läbi Tartu linnas vastava mittetulundusühingute ruumides. Tulemuste analüüsimisel kasutati *cross-case* meetodit: vaatluse alla võeti eri vastajate vastustest pärit konkreetse teemaga seotud lõigud.

Valim koostati koostöös Tartumaa Tööhõiveametiga, kuna antud asutus tunneb kõige paremini Tartumaal tööhõivega tegelevaid organisatsioone. Valimiks on autorile teadaolevate andmetel kõikne uurimus. Kaasatud on kõik Tartu linnas tööhõivega tegelevad mittetulundusühingud, mida Tartumaa Tööhõiveamet finantseerib või on lähiminevikus finantseerinud. Kokku intervjueriti seitsme organisatsiooni tegevjuhti. Nende organisatsioonide põhitegevuseks või üheks tegevusvaldkonnaks on tööhõive probleemidega tegelemine. Autor ei välista, et lisaks küsitletud organisatsioonidele on Tartu linnas veel organisatsioone, kes tegelevad tööhõive probleemidega.

Uurimise tulemused

Uurimistulemused kutsusid autorit arutlema järgmistel teemadel: koostöö ja selle kujunemine, koostöö teiste organisatsioonidega, koostöö ja usaldus, koostöö ja ressursside kokkuhoid, koostöö ja kasulikkus, koostöö ja tulevik.

Koostöö ja selle kujunemine

Greenbergi jt (1997) järgi on koostöö protsess, kus inivid ja/või grupp töötavad koos ühiste eesmärkide nimel. Koostöö ei tähenda, et kõik peaksid vastastiku andma ja võtma, vaid seda, et jagatakse ühist tulevikunägemust; see on liikumapanev jõud. Läbiviidud uurimusest selgus, et koostööd nähakse protsessikesksena, tulemus on vähem oluline. Raske on öelda, kas vastajad ei tähtsusta lõpptulemust või nad ei oska seda välja tuua.

Sharoni (1995) järgi õhutavad mittetulundusühinguid koostööle jagatud väärtused, oskus usaldusväärset pühenduda, ühine tegevusvaldkond, järelvalve lihtsus, pidev suhtlemine. Uuritud organisatsioonide tegevjuhid tõid lisaks Sharoni teguritele välja ka isiklikud suhted. Need on olulised nii koostöö tekkimise kui partneri valiku puhul. Kuivõrd puuduvad andmed teiste uurimuste kohta, siis ei julge autor teha ennatlike järeldusi, kas isiklike suhete tähtsus koostöö tekkimise seisukohalt on Eesti kui väikeriigi iseärasus (väikeriikidele on omane paljude tegevuste algatus just isiklike suhete baasilt), “nõukogude korra pärand” (nõukogude korra ajal olid olulised defitsiidiühiskonnale omased kaupade ja teenuste hankimiseks vajalikud “tutvused” (Hansson, 2001)) või on antud iseärasus omane koostööd tegevatele organisatsioonidele.

Koostöö teiste organisatsioonidega

Vastastikuse sõltuvuse teooria kohaselt ei ole koostööd leitud peamiselt mitte-tulunduslikkus sektorisse kuuluvate erinevate huvigruppide vahel, vaid pigem valitsuse ja mittetulundusliku sektori vahel (Lundström, jt 1997). Uurimusest selgus, et koostöö avaliku ja mittetulundussektori organisatsioonide vahel on enam-vähem võrdne. Koostööd tehakse küll võrdselt kahe sektori organisatsioonidega, kuid koostöösuhted on erinevad. Avalik sektor ostab ühingutelt teenust või finantseerib erinevaid projekte. Oluline on infovahetus avaliku sektoriga. Autorile jäi mulje, et avaliku sektoriga ei looda partnerlust koostöö printsiipidest lähtuvalt, vaid nii-öelda omakasust: “sealt saab vahendeid ja infot”. Mittetulundussektoriga tehtavas koostöös on vastastikune kasulikkus tuntavam, ühiselt vahetakse infot, koolitatakse enda liikmeid, tehakse ühiseid: “nähakse ühiseid tulevikulahendusi, mis on liikumapanevaks jõuks” (Klebeck, 2001: 201).

Koostöö ja usaldus

Putmani (1993) leiab, mida kõrgem on usalduse tase kogukonnas, seda suurem on tõenäosus koostööks. Usaldus ja respekt on olulised väärtused laiemalt kogu kodanikuühiskonna ja mittetulundussektori tegevuse juures. Koostöö puhul tähendab usalduse puudumine eelkõige konkureerivat suhet ja üksteise ärakasutamist (Greenberg jt, 1997). Organisatsioonide juhid rõhutasid koostööd mõjutavatest teguritest kõige olulisemana just usaldamist ja usaldamatust. Autorile jäi mulje, et koostöö tegemise kõrval esineb palju nii-öelda piiripeal mängimist. Partnerit usaldatakse, kuid samal ajal kombitakse ning tagantselja kontrollitakse lähtudes seisukohalt: “et minevik ei ole tingimata tuleviku pant, jääb alati võimalus, et inimene, kes täna teeb minuga koostööd, osutub homme reeturiks” (Fukuyama, 2001: 181).

Koostöö ja ressursside kokkuhoid

Teenuste dubleerimise vältimiseks ning liigsete kulude (eriti administratiivkulude) kokkuhoiuks esitavad rahastajad sageli toetustootluste tingimuseks partneri olemasolu (Herman, 1994). Ühine teenuste pakkumine hoiab ühelt poolt kokku laiemalt ühiskonna ressursse, kitsamalt konkreetsete koostööd tegevate organisatsioonide ressursse. Uurimusest selgus, et tegevjuhid väärtustavad eelkõige materiaalsete ressursside kokkuhoidu, näiteks läbi ühise koolituse korraldamise oma liikmetele jne. Vähem olulised on mittemateriaalsed ressursid nagu ühise personali värbamine jne. Samas võimaldaks eri organisatsioonide tugevate omaduste ärakasutamine kokku hoida paljusid mitterahalisi ressursse, mis omakorda tooks kaasa materiaalsete ressursside efektiivsema kasutamise.

Koostöö ja kasulikkus

Koostöö peab olema osapooltele kasulik: lahendatakse mitu küsimust korraga või saavutatakse parem tulemus. Koostöö kasutegur seisneb paremates tulemustes ja/või rahulolevates klientides (Klefbeck, 2001). Autorit üllatas, et vastajad väärtustasid koostööd, pidasid seda vajalikuks, kuid ei osanud seda seostada konkreetsete kasulikkuse teguritega. Peamiselt mainiti töö efektiivsemaks muutumist, kuid milles täpselt see seisneb, ei mainitud. Vastav tendents tuli esile ka 2000. aasta mittetulundusühingute suutlikkuse indeksi järeldest: sageli puudub mittetulundusühingute juhtidel piisav arusaam koostöö kasuteguritest ning ei mõisteta selle tähtsust ei regionaalsel ega riiklikul tasemel.

Koostöö ja tulevik

Paljud autorid (Herman, Sharon, Kramer jt) on diskuteerinud mittetulundusühingute tulevikusuundumuste üle. Osad autorid leiavad, et organisatsioonide koostöö tiheneb tulevikus veelgi. Teised autorid arvavad, et tulevikus suureneb organisatsioonide vahel konkurents. Mõnedes situatsioonides on konkurents vajalik, see suurendab efektiivsust ja vastutust. Samas kõige paremini läbiviidud projektid ja efektiivsemini ellu viidud teenused põhinevad just koostööl.

Uurimusest selgus, et kõik organisatsioonid tahavad koostööd jätkata, kellega ja mil viisil sõltub eelkõige organisatsiooni isikupärast, eesmärkidest ja juba loodud võrgustikest. Iseärasusena võib välja tuua, et valdava organisatsiooni tegevjuhtide pilk on pööratud avaliku sektori poole.

Koostöö orienteeritust riiklike institutsioonidele võib põhjendada finantseerimise kindlustamise sooviga.

Tartus tööhõivega tegelevad organisatsioonid eelistavad omavahel suhelda mitteformaalsel tasemel ning katusorganisatsiooni alla ühinemist oluliseks ei pea.

Kokkuvõte

Uurimuse tulemusi võib kokku võtta järgmiselt:

- Koostööd vaadeldakse protsessikeskselt, vähe tähelepanu pööratakse tulemuslikkusele, kasulikkusele. Koostöö kujuneb vastastikuse huvi tulemusel. Oluline on infovahetus ja isiklikud suhted.
- Kõige rohkem soodustavad koostööd isiklikud suhted ja ühise nägemuse olemasolu. Koostööd takistab usaldamatus, omakasu ning oskuste puudumine.
- Tartu linnas tööhõivega tegelevad mittetulundusühingud teevad enam-vähem võrdselt koostööd nii avaliku sektori kui mittetulundusühingutega. Avalikus sektoris domineerib finantseerimissuhe, tähtis on ka infovahetus ja ühiste projektide elluviimine. Mittetulundusühingutega vahetatakse peamiselt infot, koolitatakse ühiselt oma liikmeid ja tehakse koos projekte mingile kindlale sihtgrupile.
- Koostöö teiste organisatsioonidega on kasulik, sest selle tulemusel muutub tehtav töö efektiivsemaks ning on võimalik kokku hoida ressursse. Läbiviidud uurimusest selgus, et koostööd tehakse, kuid ei osata näha seoseid koostöö kasulikkuse teguritega.
- Mittetulundusühingute tegevjuhid peavad materiaalsete ressursside kokkuhoidu mitterahaliste ressursside kokkuhoiust olulisemaks.
- Koostööd tehakse eesmärgiga muuta oma tööd paremaks, hoida kokku ressursse, saada juurde uusi tutvavaid. Eesmärk on teha oma tööd teatud valdkondades hästi, vähem tähtis on osavõtt poliitika kujundamise protsessist.
- Tulevikus soovitakse koostööd süvendada ja laiendada avaliku sektori organisatsioonidega.

Kokkuvõtteks on autoril hea meel tõdeda, et Tartu linnas tööhõivega tegelevad organisatsioonid on alustanud tihedat koostöövõrgustiku loomist erinevate sotsiaalsete probleemide lahendamiseks. Autor usub, et organisatsioonide stabiilsuse suurenedes hakkab finantssuhete kõrval kasvama ka ühiste teenuste pakkumise ja poliitilise tegevuse tähtsus. Jääb vaid loota, et koostöö arusaamade laienedes, suureneb ka nägemus koostöö kasulikkuse teguritest.

Vaatenurki proteesidega varustamise teenuse kvaliteedile

Aime Kogerile omistati 2004.a. Tartu Ülikoolis sotsiaaltöö kutsemagistritöö kraad.

Kõnealuse töö autor töötab Tartu Maavalitsuse sotsiaal- ja tervishoiuosakonna juhataja asetäitjana. Täpsem teavet magistritöö kohta aime@tartumaa.ee

Resüme Proteesidega varustamise teenuse lõppeesmärk on isiku füüsilise ja sotsiaalse tegevusvõime säilitamine kvaliteetse sotsiaaltenuse kaudu. Uurimustöö eesmärgiks oli kirjeldada, kuidas mõistavad proteesidega varustamise teenuse erinevad osapooled – kliendid, proteese valmistavad meistrid ja teenust korraldavad maavalitsuste töötajad - kvaliteeti ja selle parendamise võimalusi. Magistritöö teoreetilises osas käsitletakse teenuse kvaliteedi olemust ja seda mõjutavaid tegureid, antakse ülevaade teenuse kvaliteedi hindamisest ja tagamisest ning iseloomustatakse tehniliste abivahenditega varustamise teenuse tänast korraldust Eesti Vabariigis.

Metoodika osas kirjeldatakse uurimuse meetodit, valimi moodustamist, uurimise käiku ning analüüsi aluseid. Käesolev töö baseerub konkreetselt jäsemeproteese kasutavate klientide, tooteid valmistavate meistrite ja rahastamist korraldavate maavalitsuste töötajatega tehtud intervjuudel.

Arutelu järgselt teeb autor ettepanekuid, millistele teenuse kvaliteedi tagamise teguritele edaspidiselt enam tähelepanu pöörata.

Lõppjäreldus: kvaliteetne proteesidega varustamise teenus tagatakse kõigi teenuse osapoolte – klient, teenuse osutaja ja riik – ühisvastutuses.

Miks?

Uurimustöö autori igapäevases töös tõusetunud küsimus “Mida tähendab kvaliteetne teenus ja kuidas seda hinnata”, on põhjustanud huvi käsitletava teema vastu. Tehniliste abivahenditega varustamine tervikuna hõlmab kuut abivahendite rühma :

liikumisabivahendid; ortoosid ja proteesid ; põetus- ja hooldusabivahendid;

nägemisabivahendid; kuulmisabivahendid ning meelelahutus ja arendavad abivahendid.

Kõnealuse uurimustöö autor keskendus jäsemete (sääre-, reie- , käe- ja õlaproteese) proteese

kasutavate klientide arvamuse selgitamisele. Tehniliste abivahendite seast just proteesi valimine uurimistöö objektiks on tingitud järgmistest asjaloludest:

- proteeside valmistamine on kõige tüüpilisem teenus, mille puhul lõppresultaat valmib vaid kliendi ja meistri koostöös ning
- proteesid on väga kallid abivahendid (üle 10 000.-) ja seetõttu on nii klientidel kui ka riigi esindajatel kõrgendatud huvi teenuste kvaliteedi suhtes.

Teoreetiline raamistik ja meetodid

Uurimuse teoreetiline lähtekoht ja uurimismeetodi valik oli tingitud soovist välja selgitada sotsiaaltöö klientide proteesidega soodustingimustel varustamise kvaliteedi alased probleemid, haarates empiirilisse uurimusse nii sotsiaalteenuse saajad, osutajad kui ka rahastajad.

Magistritöö teoreetilises osas käsitletakse teenuse kvaliteedi olemust ja seda mõjutavaid tegureid, antakse ülevaade teenuse kvaliteedi hindamisest ja tagamisest ning iseloomustatakse nimetatud sotsiaalteenuse tänast korraldust Eesti Vabariigis.

Käesolev uurimustöö esindab kvalitatiivset uurimissuunda ja kasutab taustteooriana konstruktivismi.

Uurimise metodoloogia valikul lähtus autor uurimustöö eesmärgist ja asjaolust, et empiirilisest materjalist järelduste tegemisel ei kasutata arvulisi näitajaid peamiste argumentidena (<http://www.ehi.ee/publikatsioonid>)

Valim ja uurimuse käik

Kvalitatiivse uurimustöö eesmärgiks on kirjeldada kuidas mõistavad teenuse osapooled kvaliteeti ja selle parendamise võimalusi.

Klientide valik toimus uurimistöö autori poolt igapäevatoos kasutatava programmi "AVE" andmete juhuvaliku põhjal. Nimelt on aastatel 2000- 2003 salvestatud info, kellele ja milliste teenuste eest on tasutud riigieelarvelistest vahenditest. Kui klient ei ole nimetatud aastatel teenust saanud, siis paraku ei ole maavalitsuse töötajal tema kohta infot. Nelja aasta jooksul teenindati erinevate (sääre-, reie-, käe- ja õla-) proteesidega kokku 122 klienti , kellest 99 olid mehed ja 23 naised

Meistrite valikul tugines autor samuti tööalasele teadmisele, et riigis on kaks suuremat proteeside valmistamisega tegelevat firmat AS Gadox ja OÜ Ortopeediakeskus, kus töötab kokku 29 isikut. Mitte kogu personal ei ole otseselt seotud proteeside valmistamise protsessiga.

Tehniliste abivahenditega varustamise teenuse korraldamise kohustus on pandud 15 maavalitsusele ja Tallinna Linnavalitsusele, kelle töötajate hulgas on vastav spetsialist.

2004.a märtsi algusest kuni aprillikuu keskpaigani teostati empiirilise uurimuse käigus kokku 44 intervjuud, neist 18 klientidega, 12 meistritega ja 14 maavalitsustes tehniliste abivahendite teenuse korraldamisega tegelevate ametnikega .

Uurimustöö autor eelistas kõik otseintervjuud ise läbi viia. Uuriija enda vahetu osalemine on ülimalt oluline. Kõigi intervjuueeritavatesse gruppidesse (kliendid, meistrid, maavalitsuse töötajad) kuulunud vastajate puhul esines olukordi, kus esitatud küsimust tuli täpsustada või teiste sõnadega üle rääkida.

Intervjuuvastuste korduval analüüsimisel otsis autor vastustes sarnasusi ja tõi välja erinevusi. Esmalt koondati intervjuude vastustest välja uurimisülesannetega seonduvad väljendid. Seejärel liideti sarnase tähendusega väljendid alakategooriatesse. Samasisulisi kategooriaid ühendades moodustusid neist põhikategooriad.

Magistritöös arutelu peatükis toimus uurimuse käigus antud arvamuste üldistamine ja proteesidega varustamise teenuse klientide, meistrite ja rahastamise korraldajate seisukohade koondamine. Kvaliteedi tagamise eelduseks on kõigi osapoolte teadlikkus, koostöö ja huvi kvaliteetse teenuse osutamiseks. Kolme osapoole panused aitavad kaasa teenuse kvaliteedi tagamisele.

Järeldused

Klientidele on oluline eelinfo teenuse osutamise kohta. Kõige mugavam oleks leida haiglate infolaudadelt proteese valmistavate firmade poolt koostatud infovoldikuid, millel paikneb teenust ja selle osutamise tingimusi iseloomustav teave. Haigla sotsiaaltöötajal peab olema teadmisi informeerimaks jäsemete lõikusele suunatud klienti proteesimisega kaasnevatest asjaoludest. Maavalitsuse töötajatel tuleb soodustada psühholoogilise nõustamise teenuse käivitamist äsjainvaliidistunud isikutele ja nende pereliikmetele ning koostöös puuetega inimeste organisatsioonidega leida lahendusi, kuidas saatusekaaslasid abistada uues olukorras ise eluga

toime tulema. Kohalike omavalitsuste sotsiaaltöötajate ja teenuse osapoolte algatusel on otstarbekas korraldada regulaarselt teabepäevi ja muid analoogilisi kohtumisi teenust puudutava info levitamiseks.

Proteesidega varustamise teenust osutavate firmade juhid ja meistrid peavad leidma võimalusi ühisaruteludeks kirurgidega, sest teenuse lõpptulemus (protees) sõltub väga suurel määral kirurgi tehtud operatsioonist. Sama oluline on säilitada koostöösuhteid füsioterapeutidega, kelle tööülesannete hulka kuulub proteesiga käima õpetamine. Vajadusel on oluline kaasata läbirääkimiste korraldamisse Sotsiaalministeerium. Firmade ladus koostöö tervishoiuteenuste osutajatega tagab ka proteesidega varustamise teenuse parema kvaliteedi.

Vajalik on tagada töötajatele regulaarne koolitusvõimalus, kusjuures lisaks tehnoloogia alastele teadmistele on oluline täiendada ka psühholoogia ja meditsiinialaseid teadmisi. Jätkuvat tähelepanu tuleks pöörata töötajate motiveerimisele ning nende kaasamisele ennetavas sisekontrolli.

Tehniliste abivahenditega varustamise teenuse korraldamiseks sõlmitakse maavalitsuste ja firmade vahel kirjalikud lepingud, milles sätestatakse poolte õigused, kohustused ja vastutus. Teenust osutavad firmad peaksid sõlmima kirjalikke lepinguid ka proteese kasutavate klientidega. Samamoodi tuleb konkretiseerida osapoolte (firma ja klient) õigused, kohustused ja vastutus. Sõlmitavates lepingutes on oluline sätestada teenuste osutamise aeg, teenuse garantii, kasutamise- ja hooldusõpe, kaebuste menetlemine, sisekontrolli võimalused ja vastutus lubaduste täitmise eest. Teenuse kvaliteedi tagamise nimel tuleb muuta meistrite vähemalt üks kord aastas toimuvad koduviisidid kohustuslikuks esmaste ja üle 20 000.- krooni maksvate proteeside kandjate juurde. Firmadel tuleks kaaluda võimalust klientidega sõlmitavates lepingutes sätestada inimese vastutus toote kandmise ja hooldamise alal antud ettekirjutuste mittetäitmise eest.

Maavalitsuste juurde moodustatud tehniliste abivahendite ja rehabilitatsiooni komisjonidel on otstarbekas istungitel analüüsida ja leida lahendusi koostöös arstide, protesistide, kohalike omavalitsuste esindajate ja pereliikmetega. Eriti üle 20 000.- krooni maksvate proteeside eraldamise eel kaaluda mitmeid sotsiaalseid aspekte ning enne otsuse langetamist veenduda raha säästlikus kasutamises (näiteks aktiivsele inimesele vastupidav ja kallis toode ning eakale odavam).

Sotsiaalhoolekande seadusega kohustatakse maavanemat või tema poolt volitatud ametiisikut teostama järelevalvet sotsiaalteenuste kvaliteedi üle. Maavalitsuste ametnike poolt läbiviidava kontrolli käigus tuleks keskenduda tehniliste abivahenditega varustamise teenuse tegevusliku kvaliteedi jälgimisele. Võimalike puuduste fikseerimise kõrval peaksid ametnikud oluliseks pidama ka teenust osutavate meistrite tunnustamist hea töö eest näiteks maavanema tänukirjaga ja/või teiste tunnustusavaldustega.

Teenuse rahastamist korraldavad ametnikud peaksid palju enam omama informatsiooni klientide rahulolu/rahulolematuse kohta. Samuti on otstarbekas korraldada teenust osutavate firmadega ühisarutelusid, kuhu vajadusel kaasata kohalike omavalitsuste sotsiaaltöötajaid, et probleeme märgata ennetavas koostöös. Maavalitsuse ametnikul peaks olema enam ametialast uudishimu, et võtta endale uuriva sotsiaaltöötaja roll.

Teeninduse kvaliteet ei saa olla kõrge, kui see ei vasta seaduslikele ja eetilistele nõudmistele. Sotsiaalministeeriumi pädevuses on seadusandluse täpsustamine määratlemaks teenuse osutamise kvaliteedinõuded. Samas võiks kaaluda tehniliste abivahenditega varustamise teenust osutavatele firmadele tegevuslubade väljastamist analoogiliselt tervishoiuteenuseid osutavate firmadega.

Vaid Sotsiaalministeerium saab võtta endale kohustuseks klientide rahulolu uurimise regulaarse korraldamise riikliku tellimusena, mille läbiviimisel osaleb vastavalt koolitatud kaader ning mida rahastatakse riigieelarvest. Samuti on vaid ministeeriumi pädevuses rahvusvaheliste koostöö võimaluste leidmine kaasamaks väliseksperte proteeside tehnilise kvaliteedi hindamiseks. Maavalitsuste poolt täidetava sotsiaalteenuste riikliku järelevalve ühtseks korraldamiseks vajavad ametnikud vastavat koolitust ja töö aluseks olevaid ühtseid juhendmaterjale.

HOOLDUSKAVADE RAKENDAMINE KRIMINAALHOOLDUSES. TARTU MAAKOHTU KRIMINAALHOOLDUSOSAKONNA NÄITEL

Autor Aive Silvet

Juhendaja Judith Strömpl, PhD

Autor lõpetas Tartu Ülikooli sotsiaaltöö eriala 2004.a. ning käesoleval ajal töötab Tartu
Maakohtu kriminaalhooldusosakonnas kriminaalhooldusametnikuna.

Kriminaalhooldussüsteemi põhiülesanne on ühiskonna kaitsmine läbi kuritegevuse ennetamise, motiveerides kurjategijaid seadusekuulekalt elama. Esimeseks vahendiks selle eesmärgi täitmisele on hoolduskava, milles planeeritakse kriminaalhooldusaluse tegevus võimalike uute kuritegude ennetamiseks. Uurimus näitas, et hoolduskavad rakenduvad kriminaalhooldussüsteemis küll suhteliselt efektiivselt, kuid on vajalik sisse viia mitmeid muutusi.

Uurimuse eesmärgiks oli selgitada välja kuidas toimub hoolduskavade rakendamine Eestis, konkreetsemalt Tartu Maakohtu kriminaalhooldusosakonnas.

Kuna kriminaalhoolduse (KRH) eesmärgi täitmiseks on hoolduskava olulisel kohal ning sellega seotud inimestel oli mitmeid kahtlusi selle vajalikkuses ning samuti ei olnud antud teemat Eestis varem põhjalikult käsitletud, tekkis autoril idee seda teemat uurida.

Autorile teadaolevalt on tööd hoolduskavadega Eestis varem uuritud ainult ühel korral- 2003.a. Kristiina Kais'i poolt tema diplomitöö "Hoolduskava koostamine KRH-s" raames Tallinna Pedagoogilises Seminaris. Autor keskendus hoolduskava koostamise protsessile, seda reguleerivale juhendmaterjalile ning hoolduskava efektiivsuse hindamisele. Siinkirjeldatud uurimus keskendub põhiliselt hoolduskavadega seotud isikute kogemusele ja vajalikele muutustele. Sarnaseks jooneks neis kahes töös on hoolduskava efektiivsuse hindamine.

Uurimuse teoreetilises osas kirjeldatakse KRH-e eesmärke Euroopas ning milliseid tegevusi nende eesmärkide täitmiseks rakendatakse. Teooria peatüki viimases osas annab autor ülevaate hoolduskava rakendamise põhimõtetest Eestis ja Suurbritannias ning tutvustab varem Eestis sellel teemal teostatud uurimust.

Autor viis läbi kvalitatiivse uurimuse, kasutades fenomenoloogilist meetodit. Informatsiooni koguti läbi semistruktureeritud intervjuude ning kogutud andmeid analüüsiti fenomenoloogilisel meetodil.

Uuringu valim koosnes 10 respondendist- 5 kriminaalhooldusametnikust (ametnik) ja 5 kriminaalhooldusalusest (klient). Valimi valiku puhul kasutati eesmärgipärase valiku kontrastsete juhtumite strateegiat. Aluseks võeti erinevad tunnused, et oleks võimalikult erinevaid arvamusi ja seisukohti. Ametnike valikul oli kriteeriumiks erinev hariduslik taust, klientide valikul samuti erinev haridus, vanus ning kriminaalne tagapõhi. Kõik intervjuus osalenud ametnikud olid naissoost. Neljal neist kõrg-, ühel kesk-eriharidus. Kõik vastanud olid töötanud kriminaalhooldusosakonnas (KRHO-s) üle nelja aasta ning nende vanus oli 42-50 a. Klientidest kaks olid põh-, üks alg-, üks kesk- ja üks kõrgharidusega klient; vanuseline jaotuvus- 63 a., 48 a., 34 a., 21 a. ja 18 a; kuritegelik tagapõhi- kuriteod avaliku korra ja ühiskondliku julgeoleku vastu, kaks liiklussüütegu, isikuvastane kuritegu, varavastane kuritegu, kaks klienti oli kandnud varem vanglakaristust, kolme oli karistatud esmakordselt; tegevusala- invaliidsuspensionär, pensionär, õpilane, tööline ja juhtöödega tegelev klient. Elukoht oli kõigil Tartu linnas või maakonnas ning üks vastajatest oli naissoost.

Intervjuud viidi läbi 2003.a. veebruaris ning 2004.a. veebruaris ja märtsis.

Teadlikkus sellest, mis eesmärk on hoolduskaval KRH-s, on vajalik nii kliendile kui ametnikule. Kliendile selleks, et tagada hoolduskava täitmine ja seega lõppkokkuvõttes seadusekuulekus ning ametnikule, kuna sellest teadmisest sõltub tema panus sellesse töösse. Intervjuudest selgus, et enamus vastanutest näeb hoolduskava põhilise eesmärgina klientide muutmist seadusekuulekaks kodanikuks. Seega ka intervjuueeritavate arvamus näitab, et hoolduskava on olulisel kohal KRH-e eesmärgi elluviimisel.

Intervjuudest tuli välja, et enamus ametnikest pidasid hoolduskava koostamisel oluliseks koostöö aspekti. Ilmnes, et koostöö on oluline selleks, et klient hiljem omal soovil seatud eesmärgid täidaks ning nad on paremini motiveeritud oma eesmärgid täitma siis, kui need on vabatahtlikud. Samal ajal aga avaldasid mõned kliendid arvamust, et hoolduskavad võiksid olla pigem ametniku poolt koostatud, seega osade klientide puhul koostööd ei toimunud. Intervjuudest ametnikega tuli välja, et usaldus ja kliendikeskne hoiak olid põhilised vahendid, mis motiveerimisel töötavad. Samas selgus, et mõningate klientide puhul motiveerib ka kohusetunne, mida nad hoolduskava täitmise puhul tunnevad.

KRH-e kliendid ei ole alati nõus kõike vabatahtlikult tegema. Nagu ka intervjuudest selgus, ei saa kõikide eesmärkide puhul kliendi nõusolekuga arvestada, eriti kui on tegemist kohtu poolt määratud kohustusega. See ei ole kliendile vabatahtlik ning täitmata jätmine viib karmima karistuseni. Sel juhul täidavad kliendid seda tavaliselt hirmust või kohusetundest, kuigi nad ei pruugi selle vajalikkusest aru saada. Kuna kohtu poolt määratud kohustus on tavaliselt uue kuriteo ennetamiseks vajalik, ei saa sel puhul arvestada vabatahtlikkuse põhimõttega.

Intervjuudest avaldus individuaalne lähenemine klientidele. Esmalt tegeletakse nende riskiteguritega, mis võivad klienti uuesti kuritegelikule teele viia. Sõltuvalt kuriteo iseloomust seatakse eesmärgid nende riskide maandamiseks ning arvestatakse klientide erinevustega nende võimetes ja arusaamistes.

Koostöö võrgustikuga on vajalik kriminaalhooldusaluse sotsiaalse kohanemise ning kompetentsuse tõstmiseks, kuna need omakorda soodustavad inimeste seadusekuulekust. Käesoleva uurimuse intervjuudest ilmnes, et oluliseks peeti koostööd perekonnaliikmetega. Probleemiks on juhtumid, kus kliendi perekond ei ole ametnikuga suhtlemisest huvitatud ning leiti, et ka ametnikel endil on võrgustikutöö tahaplaanile jäänud. Seega peaks võrgustikutööd KRH-s enam tähtsustama.

Intervjuudest klientidega selgus, et hoolduskavas olevate eesmärkide täitmise õnnestumine on sõltuvuses nii kliendi enda hoiakust, kui ka muutustest teda ümbritsevas elus. Siin on ametnikul oluline näha eesmärgi täitmata jätmise tõelist põhjust ning sellega tegeleda. Kliendi hoiakuid saab muuta motiveerimisega, kliendi väliseid takistusi ei ole alati ametniku võimuses kõrvaldada, pigem peab leidma alternatiivseid võimalusi.

Intervjuudest selgus, et kuigi eesmärkide täitmata jätmise eest ei näe seadus klientidele ette mingeid sanktsioone, siiski teatud meetmeid kasutatakse. Mitmed ametnikud kasutavad klientide tihedamalt vestlustele kutsumist, kusjuures selle vestluse jooksul tegeleb klient oma täitmata

eesmärgiga, analüüsidest põhjuseid, miks on midagi tegemata jäänud või otsides lahendusi, kuidas seda täita. Sanksioonina kasutati ka uute ülesannete või kodutööde andmist.

Sellises süsteemis, nagu KRH, on loomulikult väga oluline koht kontrollifunktsioonil, kuid on oluline teada, millise määral ja mis eesmärgil seda tarvitatakse. Intervjuudest avaldus, et ametnikud ei kasuta liigset kontrolli klientide üle, vaid teevad seda vajadusel, kusjuures arvestatakse muutunud olukordadega ning klientide võimaluste ja võimete erinevustega. Samal ajal aga tundsid mõned kliendid vajadust ametnikupoolseks tugevamaks kontrolliks, kuna see tagaks hoolduskava täitmise paremad tulemused.

Ametnike vastustest tuli välja, et lihtsad ja rasked eesmärgid on iga kliendi puhul erinevad, kuna erinevad on võimalused ja võimed. Selgus, et mõningate eesmärkide täitmata jätmine ei sõltu alati kliendist, kuigi avaldus ka motivatsioonipuudus. Klientidest respondendid pidasid lihtsaks neid eesmärke, mille puhul nad ei pidanud eriti pingutama ja raskeks neid, mille täitmine nendest endist ei sõltunud, nagu näiteks töö saamine. Et eesmärkide täitmine oleks võimalikult tulemuslik, oleks tarvis teha klientidele need meeldivaks ja ligipääsetavaks. Kuritegude põhjuseks on tihti ebasoodsad sotsiaalsed tingimused, kuid kriminaalhooldusametnikel ei ole vahendeid, et neid soodsamaks muuta. Samas on teada, et kuritegevuse vähendamine ei sõltu ainult ühest ega kahest ametkonnast. Seda mõjutavad palju komplekssemad vahendid ja protsessid, nagu näiteks tööhõive-, tervishoiu-, noorsoo- ja hariduspoliitika ning palju muud.

Intervjuusid analüüsidest ilmsel, et hoiakud ja suhtumine hoolduskavadesse võib klientide poolt olla väga erinev. Nii ametnike kui klientide vastustest tuli välja, et on kliente kes hea meelega oma eesmärke täidavad ja neid, kes teevad seda kohustusest. Nagu juba eelnevalt mainitud, saab paremad tulemused vaba tahtega, mida saab ametnik saavutada õige motiveerimisviisiga. Samal ajal leidsid mõlema grupi vastajad, et osade klientide jaoks on hoolduskava ametniku jaoks. Nagu selgus mitmete klientide vastustest, mõistavad nad omale seatud eesmärkide vajalikkust uute kuritegude ärahoidmiseks, kuid nad täidaksid samu eesmärke ka ilma hoolduskavata ja seega hoolduskava ei muuda nende elus midagi. Ametnike arvates on siiski eesmärke, mida kliendid ilma hoolduskavata ei täidaks ja need on sellised tegevused, mille vajadust kliendid ise ei näe. Ka klientide vastustest selgus, et nende hoolduskavades on selliseid eesmärke, mille vajadust nad ei mõista. Seega tuleks aidata ka klientidel aru saada selle vajalikkust neile endile. Isegi kui on kliente, kes mõistavad kõikide oma eesmärkide vajalikkust ja täidavad neid ka ilma plaanita, on hoolduskava neile siiski vajalik. Nagu ametnikud leidsid, saab klient hoolduskavast kindlama ülevaate oma tegevusest ja see distsiplineerib teda. Seega on vajalik hoolduskava ka selleks, et klient suudaks oma tegevust paremini mõtestada ka uute kuritegude ärahoidmise seisukohast. Hoolduskava iseenesest ei muudagi kedagi. Kui kliendid jätkavad oma tegevusi, mis on neile kasuks ja hoiduvad tegevustest, mis on kahjuks, siis selline elustiil muutub neile harjumuseks, mistõttu on uued kuriteod ära hoitud. Seega ei saa autor olla nõus avaldatud seisukohaga ühelt ametnikult, kes arvas, et mõnel juhul on hoolduskava tegemine mõttetu aja raiskamine.

Enamus ametnikke nägi hoolduskaval mõtet, nende arvates see ka töötab. Nad olid seiskukohal, et hoolduskava on KRH-s väga olulisel kohal, kuna see on kliendiga tehtava töö aluseks ning see kergendab nende tööd, kuna on kliendi edusammude mõõtmisvahendiks. Mõned ametnikud hoolduskava nii oluliseks ei pidanud, kuna suurem osa tööst tehakse hiljem vestluste käigus, kust võivad tulla välja uued probleemid. Selleks oleks autori arvates hoolduskava vaja hoolduse

käigus muuta, et nende uute probleemide tegevused saaksid planeeritud. Nagu selgus uurimusest, muudavad ametnikud hoolduskava harva. Tihti on see jäänud ajapuuduse taha, kuid praegusel juhul, kus hoolduskava muudetakse väga harva, muutub see paljudel juhtudel päris ruttu vananenud dokumendiks.

Intervjuudest tuli välja, et ametniku arvates tähtsustatakse liigselt rahaliste kohustuste täitmist, mis mõnel juhul võivad viia uue kuriteo toimepanemiseni, et seda kohustust täita. Samas nii vestlustest ametnike kui ka klientidega selgus, on rahalise kohustuse täitmine teatud juhul hoopis uut kuritegu ennetav, kuna nähakse, et kuritegu ei tasu ennast ära. Autori arvates võiksid rahalised eesmärgid olla hoolduskavas sees, kuid iga kliendi puhul tuleks eraldi kaaluda selle tähtsust ja vajadusel siis vähem või rohkem seda kliendile rõhutada. Vastupidiselt rahalistele eesmärkidele leiti, et liiga vähe väärtustatakse kliendi isiklike eesmärke. Samal ajal ütlesid käesolevas uurimuses osalenud kliendid, et neid eesmärke on kõige lihtsam täita ning ametnikud väitsid, et lihtsate eesmärkide täitmine motiveerib ka raskemaid täitma ning isiklike eesmärkide täitmine võib mõningal juhul olla kõige enam kuritegu ennetav, seega oleks oluline neid eesmärke ka hoolduskavas rohkem kajastada.

Nii intervjuudes klientide kui ametnikega öeldi, et nimetus “hoolduskava” on arusaamatu ja sobimatu. Tehti ettepanek, et selle võiks muuta “individuaalseks tööplaaniks” ning ka sisuliselt võiks olla võimalik kliendile individuaalselt läheneda. Autori arvates on põhjendatud ühtemoodi arusaadava nimetuse leidmine.

Intervjuudest selgus, et on vastuolu KRH-e standardites esitatud nõuete ja KRH-e üldiste eesmärkide vahel, kuna leiti, et standardites ettenähtud tähtajaga ei ole alati võimalik näha kõiki kliendi olulisemaid probleeme, mis on seotud võimaliku uue kuriteo riski maandamisega. Seega ei saa täita hoolduskava KRH-e põhieesmärki- vältida uusi kuritegusid. KRH standardites on ettenähtud hoolduskava valmimise ajaks kuus nädalat. Ametnike arvates oleks piisavaks koostamise tähtajaks kolm kuni kuus kuud, kuna pikema aja jooksul koostatud hoolduskava tuleb parema kvaliteediga ning seega tulemuslikum.

Leiti, et ametnikel oleks tarvis hoolduskava juhendit. Kõik nad nägid juhendi vajalikkust selleks, et anda ametnikele juhtnööre või ideid mingite konkreetsete toimingute tegemiseks.

Ametnikel on vaja positiivseid kogemusi selleks, et oma tööd hästi teha, vastasel juhul muutub töö kiiresti vastumeelseks. Kuigi KRH-e klientidele kehtivad suhtelised karmid nõuded, on oluline, et ka neil oleks katseajal positiivseid kogemusi, mis kinnistaksid neisse õigeid põhimõtteid. Kuigi intervjuudes väljendati paljude asjade suhtes rahulolematust, olid nii ametnikud kui kliendid üldiselt rahul sellega, kui hoolduskavasse pandud eesmärgid said täidetud.

Oluline on, et käesoleva töö uurimistulemusi, eriti eelpool esitatud muutmist vajavaid asjaolusid, võetaks arvesse juba praegu praktilises kriminaalhooldustöös. Autori ootus on, et antud uurimus viiks diskussioonini kriminaalhooldussüsteemis kasutatavate võtete efektiivsuse küsimuses ning leitud lahendusi rakendataks töösse.

TOIMETULEKUTOETUSE RETSIPIENDID NING KOOSSEISU KUJUNEMIST MÕJUTAVAD TEGURID AASTATEL 2000-2002 TARTU LINNAS

Diana Turna lõpetas TÜ sotsiaaltöö eriala 2003. aastal, praegu töötab Tartu LV sotsiaalabi osakonnas sotsiaaltöötajana. Kontakt: diana.turna@raad.tartu.ee

Uurimusest ilmnes, et aastatel 2000-2001 oli Tartu linnas toimetulekutoetusega hõlmatud kümnendik elanikkonnast. Valdava enamuse moodustasid üheliikmelised ja lasteta leibkonnad. Sotsiaalsetest gruppidest olid leibkonnaliikmete seas ülekaalus üliõpilased, lapsed ja töötud. Retsipientide koosseisu kujunemist mõjutasid linna sotsiaaldemograafiline olukord, riigis kehtiv seadusandlus ja kohaliku võimu otsused.

Võtmesõnad: Tartu linn, toimetulekutoetus, retsipiendid

Sissejuhatus

Eestis on viimasel ajal tekkinud diskussioon sotsiaalabi maksmisega seotud problemaatika üle. Enim on arutluse all sotsiaalabi retsipientidesse (*social assistance recipient*) puutuv: kes ja miks võiksid toetust saada ning kas praegused retsipiendid saavad abi õigustatult. Sotsiaalabi ja muuhulgas toimetulekutoetuste statistikat käsitlevates materjalides on keskendutud arvuliste näitajatele, retsipientide ringi kujunemist puudutavaid tausta asjaolusid on selgitatud vähem. See annab valitsevast olukorrast ühekülgse pildi.

Bakalaureusetöö eesmärk oli leida vastus küsimusele, milline on ühe kohaliku omavalitsuse, antud juhul Tartu linna toimetulekutoetuse retsipientide koosseis ning kuidas mõjutab kohalik sotsiaaldemograafiline kontekst, toimetulekutoetuse maksmist reguleeriv seadusandlus ja administratiivne korraldus retsipientide ringi moodustumist. Marisol Garcia ja Chiara Saraceno (1998) toovad kaks peamist põhjust, miks eelistada linna tasandi uurimist rahvuslikule: enamus Euroopas esinevast vaesusest on linna tasandil; linnad erinevad üksteisest ruumiliselt ja sotsiaalselt ning nad on eraldiseisvad sotsiaalsed formatsioonid.

Töö autorit huvitas teema seetõttu, et ta töötab kohalikus omavalitsuses toimetulekutoetust määrava sotsiaaltöötajana. Autoril tekkis vajadus täiendada ja mõtestada töö käigus saadud praktilisi kogemusi. Töö tulemuseks võiks olla teadmine, mis aitab nii otseselt toimetulekutoetuse määramisega tegelevaid, kui ka antud sfääri poliitikat kujundavaid ametnikke.

Viimastel aastatel on Euroopa tasandil läbiviidud mitmeid sotsiaalabi maksmise korraldust ja sotsiaalabi retsipientide uurivaid projekte. Torino Ülikooli juhitud projekt "*Evaluation of Income Support Policies at the Local Urban Level: Income Support for the Able Bodied*" [ESOPO] (Garcia & Saraceno, 1998; Kazepov & Voges, 1998) uuris kuue Euroopa riigi linnade sotsiaalabi rahaliste maksete süsteeme. Soome Sotsiaal- ja tervishoiuministeeriumi uurimis- ja arendamiskeskuse poolt läbiviidud uuringus "*The Role of Social Assistance as Means of Social Inclusion and Activation*" [SOCASST] (Hanesch & Balzer, 2001; Heikkilä, 2001; Puide, 2001) lisati eeltoodud projektist saadud andmetele veel Austria, Soome ja Taani andmed ning arendati teemat edasi sotsiaalabi sotsiaalse lõimumise ja aktiveerimise aspektist. Eelnimetatud uurimusi kasutati bakalaureusetöö teoreetilise raamistikuna.

Bakalaureusetöö eesmärgi täitmiseks kasutati sekundaarsete andmete analüüsi. Retsipientide koosseisu kujundavate asjaoludena arvestati linna sotsiaaldemograafilist tausta,

toimetulekutoetuse maksmist reguleerivat seadusandlust ja administratiivset korraldust. Retsipientidest endist tulenevaid mõjureid antud töös ei käsitletud. Allikateks olid Tartu Linnavalitsuse sotsiaalabi osakonna toimetulekutoetuse ja Tartu linna sotsiaaldemograafilise taustaga seotud statistilised materjalid ning toimetulekutoetuse maksmise aluseks olevad õigusaktid aastatest 2000-2002.

Tulemused ja arutelu

Tartus maksti toimetulekutoetust linna elanikule, kui temaga kooselava perekonna tulud peale Tartu linnas asuva elamispinna kulude katmist normpinna ulatuses olid alla Vabariigi Valitsuse poolt kehtestatud minimaalsetest tarbimiskuludest lähtuvat toimetulekupiiri.

Toetusesaajad hõlmasid uuritaval perioodil linna elanikkonnast u kümnendiku. Tartu linnas oli toimetulekutoetusega haaratud üle 10%-i leibkondadest. Eestis tervikuna oli see näitaja 12% Statistikaameti [ESA] hinnangulisest perede üldarvust (Toimetulekutoetuse vahendite...). Uuritaval perioodil tõusis toimetulekutoetust saanud leibkondade arv Tartus 5833-lt (2000. a) 7283-ni (2002. a). Võrreldes Tartu linna ja Eesti näitajaid Euroopa linnade sarnaste näitajatega, oli retsipientide osakaal rahvastikust küllalt kõrge. Näiteks Austrias oli see 1990-ndatel 0,8%; Saksamaal 2,8% ja Soomes ning Rootsis 6%. Leibkondade hõlmatus sotsiaalisüsteemiga jäi Euroopas alla 10%-i (enamuses maades 3 ja 8% vahel) (Puide, 2001).

2002. aastast oleks võinud retsipientide hulk oluliselt langeda ja koosseis muutuda. 01.01.2002 jõustunud sotsiaalhoolekande seaduse § 22¹ lg 4 oleks toetusesaajate hulgast muuhulgas välja arvanud ühiselamus elavad isikud. Tartu Linnavolikogu otsustas 07.02.2002. a. oma otsusega nr 496, et toimetulekutoetuse määramisel tuleb arvestada alalise eluruumi kasutamise õigusliku alusena, lisaks sotsiaalhoolekande seaduse § 22¹ lõige 4 loetletule, ka muid seaduses sätestatud eluruumi kasutamise õiguslikke aluseid (sh elamist ühiselamus). Nii said ühiselamus elavad üliõpilased jätkuvalt toimetulekutoetust. Toimetulekutoetuse vahendite ebapiisavuse tõttu tühistas Tartu Linnavolikogu 2003. aasta aprillist oma eelnimetatud määruse ja rahuldatud taotluste hulk langes 4862-lt rahuldatud taotluselt märtsis, 2187-le rahuldatud taotluseni aprillis (langus 55%).

Arvestades sotsiaalse staatust, olid Tartu linna toimetulekutoetuse saajate hulgas enamuses just üliõpilased, neile järgnesid lapsed ja töötud (2002. aastal vastavalt 61,9%; 18,%; 13,4%). Eestis olid samal aastal vastavad näitajad 14,3%; 30,9%; 36,9% leibkonnaliikmete üldarvust (Toimetulekutoetuse vahendite...). Kogu uuritaval perioodil kasvas üliõpilaste ja töötute osakaal kõigi retsipientide hulgas. Üliõpilaste suur esindatus oli seotud kohaliku kontekstiga - Tartu on ülikoolilinn ja kohalik võim soosis üliõpilastele toetuse maksmist. Uuritud perioodil suurenes töötute ja sh töötuaabiraha saajate hulk Tartus pidevalt. 2001. aastal oli Tartu linnas registreeritud 7563 töötut. Võrreldes 2000. aastaga oli lisandunud 820 Tööhõiveametis registreeritud töötut. Võrreldes 1996. aastaga oli töötute hulk 2002. aastaks mitmekordistunud. Kasv toimus kõigis vanuserühmades. (Tartu linna sotsiaalhoolekande arengukava, 2002).

Vaadeldes leibkondi leibkonnaliikmete ja laste arvu seisukohalt, selgus et üksielavad isikud ja lasteta leibkonnad moodustasid enamuse nii Tartu toimetulekutoetuse retsipientide seas kui linnas tervikuna. Nende osakaal kõigi retsipientide hulgas oli kõrgem kui vastav suhe linnas tervikuna. Üheliikmeliste leibkondade esindatus retsipientide seas näitas kasvutendentsi nii suhtu kui absoluutarvudes, tõustes 2002. aastaks 79,2%-ni toetust saanud perede üldarvust e 5771-ni. Lasteta leibkonnad moodustasid kõigist aasta jooksul toetust saanud leibkondadest 2000. aastal 72,7%, 2001. aastal 81% ja 2002. aastal 85,5%. Ka lasteta leibkondade arv kasvas nii absoluut-

kui suhtarvudes. Võrreldes 2000. aastaga, oli lastega leibkondade arv 2002. aastaks langenud kolmandiku võrra. Langustrend oli jälgitav nii ühe-, kahe- kui kolme- ja enama lapseliste toetust saanud leibkondade hulgas. Samuti langes üksikvanemaga leibkondade arv.

Eestis on toimetulekutoetuse taotlemise aluseks ühist sissetulekut ja elamispiinda jagav perekond. Ühe pereliikme võimaliku vaesusriski (näiteks töötus) võivad tasandada teiste pereliikmete piisavad sissetulekud. Üksielaval isikul puudub selline tasakaalustamismehhanism. Enamikes Euroopa maades on üksielavad isikud kõige suurem retsipientide grupp, kui kohalik süsteem ei diskrimineeri üksielavaid isikuid (näiteks Itaalias, Hispaanias) (Kazepov & Voges, 1998). Üheliikmeliste leibkondade ülekaalu Tartus võib põhiliselt seletada üliõpilaste suure osakaaluga kõikide retsipientide hulgas. Kuigi üliõpilane võis ühiselamutuba jagada, läks ta toetuse määramisel arvesse üksinda. Olukorras, kus toimetulekupiir on aastaid 500 krooni (iga järgneval pereliikmel 400 krooni), kuid miinimumpalk ja sellega seoses olev minimaalne elatisraha, lastetoetused (toetus teisele lapsele, eeskostja toetus) ning pensionid on samal ajal tõusnud, on mõistetav, miks on toetusesaajate hulgas vähenenud töötavate täiskasvanute, lastega perede ja pensionäride hulk. Sissetulekute kasv on tõstnud nende isikute eluasemekulude tasumisest järele jääva netosissetuleku üle toimetulekupiiri. Samas ei saa väita, et vaesus nendes rühmades oleks sama kiiresti vähenenud. Toimetulekupiir, mis sotsiaalhoolekande seaduse järgi kehtestatakse lähtuvalt minimaalsetest tarbimiskuludest toidule, riietusele, jalanõudele ning muude kaupade ja teenuste esmavajaduse rahuldamiseks, ei kata juba aastaid ESA poolt väljatöötatud minimaalse ostukorvi kulusid. Sotsiaaltoetuse eesmärk peaks olema puuduse leevendamine. Kui sotsiaalkindlustus, universaalsed toetused, tööst saadav tulu jms ei tõsta isikut üle vaesuspiiri, siis peaks seda tegema sotsiaalabitoetus. Eestis on toimetulekupiir tasemel, kus väike sissetulek ja tegelik vaesuses viibimine ei taga alati toimetulekutoetuse saamist.

Kui toimetulekupiir jääb kehvalt väga madalale tasemele, siis võib tekkida olukord, kus toetust saavad vaid isikud, kelle sotsiaalne staatus ei taga mingit ametlikku sissetulekut või kelle tegelikke sissetulekuid pole võimalik tõestada. Üliõpilased ja pikaajalised töötud olid uuritava perioodil ainukesed, kelle toimetulekutoetuse saamiseks vajalik staatus ei taganud reeglina piisavat sissetulekut. Nemad olid ka suurimad retsiipiendigrupid. Üliõpilane võis saada küll stipendiumit, kuid stipendiumi saamine on pigem erand kui reegel. Samas säilitab enamus noori õpingute ajal majandusliku sõltuvuse oma vanemateperest, st kuuluvuse oma vanemate leibkonda (Kutsar & Tiit, 2002). Vanemate võimalikku rahalist abi sissetulekuna ei arvestatud, sest seda on raske tõestada. Abirahaõiguseta töötu ei saa mingit sissetulekut. Tööleasumine või pensionile jäämine lõpetab töötu staatuse. Töötavate täiskasvanute puhul jäi autori kogemuste põhjal toimetulekupiir saavutamata üksi lapsi kasvatavatel miinimumpalgalistel isikutel; füüsilisest isikust ettevõtjatel, kes deklareerivad sissetulekuna miinimumina lubatud summat; poole koormusega töötajatel ja pikaajaliselt haiguslehel viibijatel. Kui perekonnas on kaks miinimumpalgalist isikut, siis toetust tavaliselt ei saada. Pensionäridest said toimetulekutoetust üksielavad pensionärid, töövõimetuspensionärid ja rahvapensioni ning toitjakaotuspensioni saajad. Autori töökogemus on näidanud, et pensionärid vajavad toimetulekutoetust rohkem talveperioodil, siis kui küttekulu, seda eriti keskküttega majades, kasvab. See tähendab, et toimetulekupiiri tõstmisega võib paljudel pensionäridel tekkida õigus saada toimetulekutoetust aastaringselt. Puudust kannatavate isikute toimetulekutoetuse kättesaadavust mõjutavad lisaks toimetulekupiirile ka eluasemekulude kompenseerimise piirmäärad, mis jäävad tihti madalamaks kui on perede tegelikud kulud. Eriti kehtib see kompenseeritava üüri suhtes (max 15 kr/m²), kuna Tartus pole küsitava üüri maksimaalne piir määratud.

Uuritaval perioodil oli toetusesaajate ülekaalus nende leibkondade hulk, kus elas vähemalt üks 18–24-aastane isik. 2002. aastal tõusis selliste leibkondade osakaal 68,9%-ni kõigi toetust saanud leibkondade hulgas. Iga kolmas linna registreeritud 20-24-aastane isik sai toimetulekutoetust. Arvukuselt järgnesid 0–17-aastaste liikmete, st lastega leibkonnad. Samas langes uuritaval perioodil selliste leibkondade arv nii absoluut- (2000. a 1489-lt 2002. a 1027-ni) kui suhtarvudes (vastavalt 25,5%-lt 14,4%-ni). Väikseim oli 60-aastaste ja vanemate liikmetega leibkondade grupp, jäädes 2002. aastal 4% piiresse kõigist toetust saanud peredes. Euroopas läbiviidud uuringutest on selgunud, et traditsiooniliselt vaesusriski kuuluvate eakate hulgas on vaesus peaaegu kadunud, samas on noorte täiskasvanute puhul vaesus endiselt probleemiks. Tugeva sotsiaalse õigusega Euroopa maades on vaesusriskid elukaare lõikes ühtlustunud, nõrga sotsiaalse õigusega maades sellist vaesuse näitajate paranemist pole (Puide, 2001). ESOP ja SOCASST uuringud näitasid, et noorte osatähtsus vaesusriskides on suur kõigis uuritud maades, aga sotsiaalabi saamine või mittesaamine oleneb sellest, kas noori loetakse väärivateks või mitteväärivateks vaesteks (Kazepov & Voges, 1998). Kuna Tartus on toetatud üliõpilastele toetuse maksmist, siis võib neid Tartu linna kontekstis pidada väärivateks vaesteks. Samas ei saa seda lugeda vanuseliseks eelistamiseks, pigem on tegu ühe sotsiaalse grupi toetamisega. Vanemaealised on Tartus, sarnaselt Euroopaga, väheesinev retsipientide grupp (Kazepov & Voges, 1998; SIS, 2003). Euroopas pole vaesus vanemaealiste hulgas probleemiks, kuid Eestis on vanemaealised endiselt vaesuse riskirühmas (Einasto, 2002). "Tartu Seenioriuuring 2002" (2002) tõi välja, et toimetulekuprobleemidega on üksi ja paaris elavad eakad, keda on kokku alla 10 000. Samas oli toimetulekutoetusega hõlmatud vaid u 4% selleealistest isikutest. Sellest võib järeldada, et toimetulekutoetus ei mängi eakate toimetulekuvõime tõstmisel ja vaesuse leevendamisel olulist rolli.

Vaadeldes Tartu linna toimetulekutoetuse retsipientide koosseisu meeste ja naiste esinemise järgi leibkondades, võib öelda, et prevaleerisid ainult naisliikmega leibkonnad (pidevalt üle 50% peredest). Ainult meesliikmega leibkondi oli maksimaalselt kuni 27,8% (2002. aastal) leibkondade üldarvust. Lähtudes soospetsiifilistest sotsiaalabi kasutamise ajalistest mudelistest, on arvatud, et naisperepeaga majapidamistel on suurem risk siseneda minimaalset sissetulekut tagavatesse programmidesse. Naiste juhitud leibkondade puhul võib eeldada spetsiifiliste probleemide ilmnemist ja neil on risk jääda pikaajalisteks sotsiaalabi retsipientideks. Naised on traditsiooniliselt olnud hõivatud laste ja abivajajate hooldamisega, seega on neil vähem võimalusi teenida elatist tööturul osalemisega ja suurem risk langeda oma sissetulekutega alla toimetulekupiiri (Kazepov & Voges, 1998; Puide, 2001). Kuna autorile ei olnud kättesaadavad andmed perekonnapeade soolise struktuuri kohta, siis täpsemaid järeldusi Tartu vastava olukorra kohta teha ei saa.

Kokkuvõte

Bakalaureusetöös esitatud andmetest nähtub, et uuritaval perioodil moodustasid retsipientide hulgas enamuse üheliikmelised ja lastetud leibkonnad. Leibkondadest olid ülekaalus 18 - 24-aastaste ja naissoost liikmetega leibkonnad. Kõigist toetusega hõlmatud isikutest moodustasid valdava enamuse üliõpilased. Retsipientide koosseisu kujunemist mõjutasid linna sotsiaaldemograafiline olukord, riigis kehtiv seadusandlus ja kohaliku võimu otsused.

Bakalaureusetöö kirjutamise käigus ilmnisid mitmed sotsiaalabi maksmisega seotud probleemid, mis vääriskisid edasist uurimist. Huvipakkuvad teemad oleksid: kehtiva sotsiaalabi maksmise süsteemi stigmatiseeriv mõju retsipientidele, retsipientide motiivid ja süsteemiga liitumise

põhjused, sõltuvus sotsiaalabist, sotsiaalabi kasutamise ajalised mudelid erinevate kliendigruppide lõikes jms.

Kasutatud kirjandus

Eesti Statistika Aastaraamat 2002. (2002). Tallinn: ESA

Einasto M. (2002) Sissetuleku- ja ilmajätusvaesus, 1994 ja 1999. *Elutingimused viis aastat hiljem NORBALT II.* /Kutsar, D (toim). Tartu: Tartu Ülikool, Rakenduslike Sotsiaaluuringute Instituut FAFO.

Garcia M., Saraceno C. (1998). Introduction. Evaluation of Income Support Policies at the Local Urban Level: Income Support for the Able Bodied. University of Turin's Home Page. <http://www.cisi.unito.it/progetti/esopo/download.html> (7.01.03)

Hanesch W., Stelzer-Orthofer C., Baltzer N. (2001). Activation Policies in Minimum Income schemes. *A comparative study on minimum income in seven European countries Report 4- contexts.* Finland: STAKES National Research and Development Centre for Welfare and Health Helsinki.

Halvorsen K. (2002). Solidarity and the legitimacy of welfare state: Attitudes to abuse of welfare benefits in the Scandinavian countries. [Aalborg University's Home Page. http://www.socsci.auc.dk/cost/unemployment/Florence2002/KnutHalvorsen.PDF](http://www.socsci.auc.dk/cost/unemployment/Florence2002/KnutHalvorsen.PDF) (5.01.03)

Heikkilä M. (2001). The Role of Social Assistance as Means of Social Inclusion and Activation. *A comparative study on minimum income in seven European countries Report 1- contexts.* Finland: STAKES National Research and Development Centre for Welfare and Health Helsinki.

Kazepov Y., Voges W. (1998). Benefit Recipients: Characteristics and Temporal Patterns. Evaluation of Income Support Policies at the Local Urban Level: Income Support for the Able Bodied. University of Turin's Home Page, 1998 <http://www.cisi.unito.it/progetti/esopo/download.html> (7.01.03)

Kutsar D., Tiit E.-M. (2002). Elutsükliid individuaalses ajas. *Elutingimused viis aastat hiljem NORBALT II.* /Kutsar, D (toim). Tartu: Tartu Ülikool, Rakenduslike Sotsiaaluuringute Instituut FAFO.

Puide A. (2001). Report 2 – Recipients & Social Assistance Dependency. The Role of Social Assistance as Means of Social Inclusion and Activation [SOCASST]. A comparative study on minimum income in seven European countries. Finland: STAKES

Sotsiaalhoolekande seadus. RT I 2001, 98, 617

Tartu linna sotsiaalhoolekande arengukava. (2002). Tartu: Tartu Linnavolikogu

Statistika andmebaas. ESA kodulehekül. <http://gatekeeper.stat.ee:8000/px-web.2001/dialog/statfilere.asp> (20.03.03)

Tiit E.-M., Saks K. (2002). Tartu senioruuring 2002. Tartu kodulehekül http://www.tartu.ee/?page_id=58&lang_id=1&menu_id=6&lotus_url=/uurimused.nsf/Web/teemad/C6372FBF01167434C2256BD800416DC7 (20.04.03)

Toimetulekutoetuse vahendite kasutamine 2002. aastal. EV Sotsiaalministeeriumi kodulehekül. <http://www.sm.ee/gopro30/Web/gpweb.nsf/pages/Sotsiaalministeerium7> (01.05.03)

Perekonna konstrueerimine ajalehes „Postimees“ 2001. aastal

Jane Väli,
Sotsiaaltöö eriala, lõpetatud 2002
Hetkel õpin edasi TÜ sotsiaaltöö magistriõppes ja töötan Johannes Mihkelsoni Keskuses projektijuhina.
Kontakt: jane.vali@jmk.ee

Hommikune lehelugemine on nagu asise inimese hommikupalve – umbes nõnda olevat öelnud Hegel.

Aastaid tagasi lisan ajakirja ”Vikerkaar” peatoimetaja, Märt Väljataga, et tõepoolest, kui usuinimene seab end algava päeva katsumusteks valmis, keskendudes sellele, mis tema jaoks kõige olulisem – ülemaistele asjadele, siis moodne ilmalik inimene teeb analoogilisi vaimseid harjutusi päevasündmustele keskendudes. Hommikuleht peaks talle ülevaatlikult teada andma, millisesse maailma ta uuel päeval siseneb.

Millisesse maailma sisenes ajakirjanduse vahendusel inimene 2001. aastal, uurisin ma oma 2002 aastal kaitstud bakalaureusetöös.

Uurimustöös vaatlesin perekonna kujutamist päevalehes “Postimees” 2001 aastal. Töö eesmärgiks oli uurida, kuidas tänapäevane kirjutav ajakirjandus konstrueerib perekonda. Töö küsimused sõnastasin järgmiselt:

- Milliseid sõnumeid kannavad endas pereteemalised artiklid tänapäeval? Mida tahetakse öelda, kellele on need suunatud?
- Mida artiklites propageeritakse? Millest näib ajakirjandus vaikivat?
- Kuidas esitab meedia raskustes perekonda? Kuidas kujutatakse sotsiaaltöö klienti, kliendi keskkonda? Kuidas kujutatakse perekonna abistamist, toetamist?
- Millised peremüüdid päevalehtedes esinevad?
- Millist mõju avaldab perekonna konstrueerimise viis “Postimehes” perekonna käsitlemisele sotsiaaltöö subjektina?

Bakalaureusetöö teoreetiliseks aluseks oli sotsiaalkonstruksionistlik lähenemine. Materjali analüüsimiseks kasutasin diskursusanalüüsi printsiipe.

Teineteisega rääkides konstrueerivad inimesed maailma. Sotsiaalne konstrueerimine leiab, et uurimine peaks keskenduma inimeste igapäevasele suhtlemisele. Sotsiaalsete uuringute eesmärk on nihkunud küsimustelt inimloomuse ja ühiskonna kohta kaalutlustele, kuidas teadmine jõuab suhtluse käigus inimesteni. Teadmist ei vaadelda enam kui midagi, mis inimesel kas on olemas või puudub, vaid kui asja, mida inimesed üheskoos loovad (Burr, 1995:5-8).

Meediat on palju uuritud. Meedia mõju inimesele ja tema perekonnale on aga uurimisvaldkonnaks harva. Urijad ise on sageli meediaga seotud ja väga keeruline on leida

uurimusi, mis ei põhineks massikommunikatsiooniteoorial, vaid võtaksid aluseks indiviidi meediasõnumi vastuvõtmisel.

Praegusaja enim tuntud massikommunikatsiooni mõju uurijaid on Amsterdami ülikooli massikommunikatsiooni emeritprofessor Denis McQuail. Peamiselt hoiab ta oma raamatutes tähelepanu all lihtinimesi, analüüsides ajakirjanduse, televisiooni ja raadio poolt kujundatud norme ja väärtusi. McQuail'i väitel loodavad inimesed meedia vahendusel saada kindlaid norme heast maitsest ja moraalist, samuti hoiakuid, mis levivad nende kogukonnas, väärtusi, mis erinevad vähesel määral nende omadest. Inimesed soovivad lugeda pereelust, laste kaitsmisest, individuaalsest vastuvõtlikkusest ja täiskasvanute moraalistandardist (McQuail, 1997).

Lihtinimeste puhul kehtib ajakirjaniku jaoks üldine kutse-eetiline reegel: tuleb arvestada, et inimene pole massimeediumiga harjunud, ta ei pruugi oma hetkestaatusest täit ettekujutust omada. Samas on aga tõsiasi, et lihtinimeste eraelu satub meedia huvifääri peamiselt seoses dramaatiliste ja erakorraliste sündmustega: õnnetuste ja kuritegudega, ebahariliku käitumisega (Harro, 1996).

Massimeediat peetakse kaasajal üheks olulisemaks avaliku arvamuse kujundajaks normaalsusest (muidugi ka vastupidi – massimeedia ise on mõjutatud avaliku arvamuse poolt). Kui otsuste tegemine komplitseerub, nõudes suuremaid teadmisi, siis teeb meedia materjali suurepärasemaks, arusaadavamaks.

Massikommunikatsiooni roll ühiskonnas on muutunud varasemast otsustavamaks ja seega on tal ka eriline koht domineeriva diskursiivse praktika kujundamisel ning käigushoidmisel (Ruus, 2000).

Uurimismeetod

Tegemist on kvalitatiivse uurimisega. Kvalitatiivse uurimise käigus muudetakse andmed analüüsi ja interpretatsiooni abil informatsiooniks. Sotsiaalset maailma käsitletakse holistiliselt, interaktiivse, keerulise süsteemina mitte diskreetsete muutujatena, mida saaks statistiliselt mõõta (Rossman, Rallis; 1998).

Materjali analüüsimiseks on kasutatud diskursusanalüüsi printsiipe.

Kõige laiemas tähenduses on diskursused kindla teema või tava (*practice*) kohta käivale teadmisele viitamise või selle konstrueerimise viisid: ideede, kujutluste (*images*) ja tavade kobar, mis teevad mingil teemal rääkimise võimalikuks (Hall 1997:6).

Diskursuse käigus kujundatakse nii arusaamad reaalsusest kui ka kõneleja, kuulaja, osaleja identiteedid ja suhted (Chilton, Shäffner, 1997:212).

Oma uurimuses lähtusin diskursuse definitsioonist, mida Norman Fairclough rakendab meediatekstide kontekstis. Selle kohaselt on diskursus keel, mida kasutatakse mingi sotsiaalse teguviisi (*social practice*) representeerimiseks mingist kindlast vaatevinklist (Fairclough 1995).

Andmekogumismeetod ja valimi kujunemine

Uurimustöö andmete kogumiseks sisestasin ajalehe "Postimees" interneti otsingumootoris erinevaid perekonnaga seotud mõisteid (N: perekond, perekondlik, pere, peresuhe, pereprobleem, abielu, abikaasad, vabaabielu jne). Mõistete valik oli juhuslik. Otsingu vastusena selgusid märksõnad, mis suunasid enam eesmärgipärasele artiklitele. Välja langesid mõisted, millised olid omavahel liialt sünonüümsed ja andsid otsingu käigus kordusartikleid. Kasutusele jäid

mõisted: “perekond”, “abielu”, “vabaabielu”, “kooselu”, ja “leibkond”. Artiklite ilmumise ajaulatuseks oli 1. jaanuar 2001 kuni 31. detsember 2001.

Andmete kogumise teine etapp põhines kodeerimisel. Koodide andmisel oli esmaseks kontekstiühikuks artikkel, kus pealkirjas, alapealkirjas või tekstis esines mõni eeltoodud mõistetest. Lõppvalimisse kuulus 218 artiklit. Nendest 121 artiklit saadi otsingsõna “perekond” kaudu, 80 artiklit otsingsõna “abielu” ja 17 otsingsõna “leibkond” sisestamisel.

Ajalehe artiklid varustati koodidega. Jälgides uurimisküsimusi ja materjali sisu nimetati kokku 8 uurimiskategooriat:

1. Perekonna, abielu, vabaabielu, leibkonna definitsioon.
2. Perekonna, abielu väärtustamine
3. Raskustes perekonna ja/või selle liikme kujutamine
4. Perekonna abistamise kujutamine. Abiandmine/abiandmise puudumine
5. Ajakirjanduspoolne hinnangu andmine
6. Peremüüdid, tabud, traditsioonid
7. Artikli positsioneerimine (rubriik, maht)
8. Illustratsioon (liik, objekt)

Nimetatud kategooriad jagunesid omakorda 52-ks erinevaks koodiks.

Uurimustöös selgunud asjaoludest

Alljärgnevalt olen välja toonud olulisemad kokkuvõtavad punktid, milleni jõudsin 2001. aasta „Postimehes“ kajastunud pereteemat analüüsid.

- Ajalehes “Postimees” puudub perekonna-rubriik.
- “Postimees” kajastab pereteemalisi artikleid valdavalt väikese lõiguna siseuudistes.
- Päevaleht eelistab kodumaisele traditsioonilisele perekonna käsitusele ja kaasaegsete perekonnavormide kujutamisele välismaise (sageli homoseksuaalse) perekonna käsitust.
- “Postimees” annab teada, et eestlane on oma koduga rahul. Inimesed, kes ei ole oma koduga rahul, saavad olukorda kergesti muuta.
- Välisuudiste vahendusel jõuavad Eesti lehelugejani valdavalt Ameerika näited.
- Abielu teema esineb ajakirjanduses valdavalt meelelahutuse rubriigis.
- Abielu ja perekond ei ole kõrvuti käibel olevad mõisted. Abielu kujutatakse mängulisemana, perekonda sügavama ja tõsisema mõistena.
- Mitmekordset abiellumist ja lahutamist esitatakse normina.
- Ajakirjandus kujutab perekonna väärtustamist majanduslikku laadi perekonna toetusena.
- Ajakirjandus ei kajasta tavaperekonna elu
- Ajaleht seab esikohale perekonna materiaalsed väärtused, edastades samas ületootamise probleemi.
- “Postimees” kirjeldab perekonda probleemide haripunktil, analüüsivõimega olukorra tekkepõhjuseid ja vaatlemata perekonda abistavate professionaalide tööd.
- Ajaleht ei kujuta raskustes perekonna liikmeid ja ei vaatle nende keskkonda.
- “Postimees” kirjeldab riigi/riigitöötajate positiivseid kavatsusi perekondade abistamise tõhustamiseks. Riigitöötaja kavatsus ja riigi kavatsus ei pruugi olla ühine.

- Ajaleht ei kajasta lähedaste abiandmist vaimse toetuse näol. Abiandmist kirjeldatakse kui materiaalsel toetusel.
- Abiandmise puudumise konstrueerivad peamiselt lugejad oma arvamuskirjadega.
- Ajakirjandus ei vasta abiandmise kvaliteeti kirjeldavatele lugejakirjadele ega jätku selleleemalist arutelu.
- Päevaleht väldib otsest sildistamist kuid peidab artiklitesse kaudsemaid hinnanguid.
- “Postimees” ei osuta perekonnas levivatele müütidele.

Kasutatud kirjandus

Burr, V. (1995), *An Introduction to Social Constructionism*. London and New York

Chilton, P., & Schäffner. (1997) *Discourse and Politics*. –T. VAN DIJK (ed). *Discourse and Social interaction*. London:SAGE

Fairclough (1995), *Media Discourse*. London: Arnold

Hall, S. (toim) (1997), *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. SAGE

Harro, H. (1996), *Ajakirjandusest kommunikatsioonivabaduse poole*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus

McQuail, D. (1997), *Audience Analysis*, SAGE Publications, Thousand Oaks, London, New Delhi

Rossmann, B. G., Rallis, F. S. (1998), *Learning in the Field. An introduction to qualitative research*. Sage 1998

Ruus, U-R. (2000), *Kõnelev ja kõneldav inimene: Eesti erinevate eluvaldkondade diskursus:artiklite kogumik*. Linno, M., *Norm ja hälve – muutunud diskursus*, Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikool

Väli, J (2002), *Perekonna konstrueerimine ajalehes „Postimees“ 2001. aastal*. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool

Väljataga, M. (1999), *Meedia*, Vikerkaar nr.1, Tallinn